

–

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
ISTORIJOS KATEDRA

LAURA GRICIŪTĖ

Istorijos specialybės

IV kurso studentė

S. DARIAUS IR S. GIRĖNO KULTAS: RAIDA IR IŠRAIŠKOS

Bakalauro darbas

Mokslinis vadovas dr. Salvijus Kulevičius

Darbas originalus – Laura Griciūtė
(.....)

Šiauliai,
2011

TURINYS

IVADAS	3
1. TEORINĖS ĮŽVALGOS IR ISTORINĖ PERSPEKTYVA	9
1.1. Herojų kultas nacionalizmo teorijose	9
1.2. S. Dariaus ir S. Girėno biografijos: pagrindiniai faktai	10
1.3. S. Dariaus ir S. Girėno skrydis per Atlantą: idėja ir jos raiška	12
1.4. Tikroji žygdarbio vertė aviacijos istorijoje	13
2. S.DARIAUS IR S. GIRĖNO KULTO RAIDAI	15
2.1. Ištakos	15
2.2. Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpis	16
2.3. Sovietmetis	20
2.3.1. Oficialusis požiūris	20
2.3.2. Žygdarbio ir asmenybių memorializacija	21
2.4. Antrosios Lietuvos Respublikos laikotarpis	25
2.4.1. Paminklai S. Dariui ir S. Girėnui	25
2.4.2. Periodika ir knygos	27
2.4.3. Skrydžio minėjimai	28
2.4.4. Kitos kulto išraiškos	29
2.5. Kultas užsienyje	32
2.5.1. Memorialiniai objektai ir vietos	32
2.5.2. S. Dariaus ir S. Girėno bei „Lituanicos“ vardų suteikimas	34
2.5.3. Kitos kulto išraiškos	36
3. SEMIOTINĖ KULTO IŠRAIŠKŲ ANALIZĖ	37
3.1. Dainos	37
3.1.1. Tarpukariu	37
3.1.2. Sovietmečiu	38
3.1.3. Liaudies dainos	40
3.2. Grožinė literatūra	42
3.2.1. Poezija	42
3.2.2. Proza	45
3.3. Paminklų analizė	49
4. KULTO MATERIALINIŲ IŠRAIŠKŲ ANALIZĖ PAVELDOSAUGINIU ASPEKTU	52
IŠVADOS	54
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	56
SANTRAUKA	61
SUMMARY	62
PRIEDAI	63

IVADAS

Temos aptarimas. Steponas Darius ir Stasys Girėnas Lietuvoje yra priskiriami herojų kategorijai. Pagrindu tam tapo vienas jų gyvenimo faktas – 1933 m. jie sėkmingai perskrido Atlanto vandenyną, tačiau nepasiekę Lietuvos tragiškai žuvo tuometinėje Vokietijos teritorijoje. Nuo tada buvo stengiamasi kuo akivaizdžiau įprasinti lakūnų pasiaukojimą Lietuvai. Šis siekis tapo labai akivaizdus, o didžiulis noras išaukštinti bei parodyti pagarbą S. Dariui ir S. Girėnui tapo kultu. Taigi bakalauro darbo tyrimo objektas – S. Dariaus ir S. Girėno kultas. Darbe siekiama identifikuoti minėtųjų lakūnų asmenines savybes, kurios buvo ir yra vertinamos visuomenėje (tapo pagrindu kultui), išanalizuoti jų kulto susiformavimą ir raidą, pateikti faktus, kurie kiek įmanoma geriau jį iliustruotų. Ši užduotis, kaip pasirodė nėra tokia paprasta, nes iš tokios pozicijos į S. Dariaus ir S. Girėno žygdarbį dar niekas nėra pažiūrėję. Puikus to įrodymas – visi šiems asmenims dedikuoti veikalai ar kūriniai pagrįsti tuo, kad išaukštintų ir pagerbtų S. Darių ir S. Girėną, o ne kritiškai įvertintų šiuos asmenis ir jų žygdarbį.

Istoriografija ir kita literatūra. Pradedant istoriografijos ir šaltinių aptarimą būtina įvardinti, kad dėl tyrimo specifikos kai kurie tie patys veikalai darbe naudoti ir kaip literatūra, ir kaip šaltiniai. Pavyzdžiui, daugelis Nijolės Dariūtės-Maštarienės parengtų knygų ar parašytų straipsnių tampa tyrimo šaltiniu – juose labai akivaizdžiai atsiskleidžia kultas. Kita vertus, šie veikalai yra (nors ir labai sąlyginai) istoriografiniai: juose nagrinėjama S. Dariaus ir S. Girėno istorija. Daugeliui darbe naudotos medžiagos būdingas toks dvilypumas.

Pirmiausia buvo nagrinėjami nacionalizmo tyrėjų ir teoretikų darbai. Juose buvo siekiama rasti atsakymus apie kulto reikšmę nacionalinėse valstybėse. Tam pagelbėjo Benedicto Andersono darbas „Įsivaizduojamos bendruomenės“, kuriame autorius rašo apie nacionalizmo kilmę ir plitimą. Pastarosios knygos autorius bando atsakyti į klausimą – kodėl žmonės myli ir žūsta už savo tautą? Kaip suvokia tautiškumo idėją? Kitas nacionalizmo teoretikas Ernestas Gellneris savo knygoje „Tautos ir nacionalizmas“ gilina į savokas, aprašo visuomenes iki perėjimo į nacionalizmo amžių. Tačiau, žinoma, daugiausia dėmesio skiria nacionalizmo aiškinimui. Darbe nebuvo įmanoma apsieiti be Anthonio D. Smitho nacionalizmo sampratos, kurią jis išdėstė knygoje „Nacionalizmas XX amžiuje“. Autorius nacionalizmą aiškina kaip ideologinį judėjimą, todėl ši knyga buvo vertingiausia mano tyrinėjamai temai. A. D. Smithas savo darbe rašo apie tautinį idealą, taip pat apie tautinį tapatumą, kurie yra svarbūs norint išsiaiškinti kulto reikšmę nacionalinėse valstybėse. Tautiškumą ir nacionalizmą tyrinėja ir vienas pirmųjų Lietuvoje teisės sociologų, profesorius Petras Leonas. Jis taip pat pripažįsta tautinio identito reikšmę nacionalinėse valstybėse.

Irena Šutinienė savo straipsniuose¹ analizuoja tautos istorijos mitus ir simbolius Lietuvos gyventojų sąmonėje, nagrinėja jų kaitą ir priežastis. Autorė savo tyrimams pagrįsti remiasi kitų sociologų mintimis. Šiame darbe buvo labai naudingas tyrimas apie tautos herojų įvaizdžius.

Kaip jau buvo užsiminta, S. Dariaus ir S. Girėno kultas iki šiol nėra tyrinėtas, tad šia tema nesama ir jokios literatūros. Darbe kaip literatūra naudoti tie veikalai, kuriuose pristatoma ar analizuojama S. Dariaus ir S. Girėno kaip asmenų ir vadinamojo jų žygdarbio istorija. Pagerbti S. Dariui ir S. Girėnui buvo išleista ir vis dar leidžiama nemažai knygų. Tačiau tenka pastebėti, jog daugelis jų negali būti priskirtos istoriografijos „žanrui“, nes parašytos ne istorikų ir nesilaikant istorinės metodologijos, o kitų profesijų, sričių atstovų. Pirmasis dar 1935 m. Čikagoje išsamią knygą apie lakūnus parašė jų amžininkas, publicistas Petras Jurgėla. Ji pavadinta „Sparnuoti lietuviai Darius ir Girėnas“. Ir nors knyga parašyta praėjus dviems metams po lakūnų žūties, tam laikotarpiui ji buvo pakankamai objektyvi. Autorius nepasidavė emocijoms ir „neperlenkė lazdos“. P. Jurgėlos pateikta informacija naudojosi daugelis vėliau apie S. Darių ir S. Girėną rašiusių žmonių. Šioje knygoje išsamiai aprašyti pirmieji lakūnų atminimo įamžinimo reiškiniai, kurie labai svarbūs kulto formavimuisi ir šio darbo tyrimui. 1990 m. minėtosios knygos leidimas buvo pakartotas Lietuvoje, tačiau ji buvo išspausdinta su visomis jau seniai aviacijos istorikų išaiškintomis klaidomis. Zigmas Kondratas 1969 m. išleido kuklią brošiūrėlę „Pirmasis lietuvių skridimas per Atlantą“. Joje autorius pakankamai objektyviai (neužvaldytas asmenybių kulto) aptarė skrydį. Visgi daugiausia knygų, skirtų pagerbti lakūnus parengė ir parašė S. Dariaus dukra, gydytoja, Nijolė Dariūtė-Maštarienė. Pirmoje jos knygoje „Darius ir Girėnas“ (1991 m.) yra pačios autorės memuarai, jos tėvo amžininkų pasakojimai, keletas dokumentų. Tačiau teisybės dėlei, reiktų pasakyti, kad knyga nors ir išleista jau Lietuvai atgavus nepriklausomybę, tačiau rašyta dar sovietiniais metais, todėl jaučiama ideologijos įtaka bei perdėtas knygos herojų romantizavimas. Autorė taip pat parengė to paties pavadinimo albumą (Darius ir Girėnas, 1991 m.). Daug objektyvesnis yra kitas leidinys – „Darius ir Girėnas: dokumentai“. Jį parengė N. Dariūtė ir du aviacijos istorikai Algirdas Gamziukas ir Gytis Ramoška. 1993 m. išleistoje knygoje galima susipažinti su pirminiais šaltiniais, kurie suteikia galimybę savo akimis įvertinti įvykius susijusius su S. Dariumi ir S. Girėnu. Tais pačiais metais inžinierius, lakūnas Edmundas Jasiūnas parengė ir išleido knygą „Darius ir Girėnas (1933-1993)“. Joje autorius užrašo JAV lietuvių, lakūnų amžininkų ir draugų atsiminimus. Daug dėmesio skyrė JAV vykusiai S. Dariaus ir S. Girėno atminimo įamžinimo istorijai. Knygoje publikuota daug nuotraukų, susijusių su lakūnais ir skrydžiu.

¹ Šutinienė I., Tautos istorijos mitai Lietuvos gyventojų sąmonėje, Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika, *Švietimo studijų sąsiuvinis*, Vilnius, 1997.

Šutinienė I., Tautos istorijos simboliai Lietuvos gyventojų tautinėje vaizduotėje: herojų įvaizdžiai ir jų kaita, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, Vilnius, 2009, Nr. 24.

Pastarosiose knygose pateiktos kulto išraiškos ir su jomis susijusi informacija. Studijuojant minėtą informaciją, identifikuojamas kultas ir jo raida.

Pirmasis istorinę-biografinę apybraižą² apie S. Darių ir S. Girėną „Juodi debesys“ parašė lakūnas, rašytojas Jonas Dovydaitis. 1967 m. ji buvo išspausdinta knygoje „Aerodromo apysakos“. Vėliau, 1983 m., autorius išleido knygą „Atlanto nugalėtojai“, kurioje buvo pakartota jau seniau jo parašyta istorija. Šios apybraižos vertinamos, kaip istoriškai neobjektyvios per daug konjunktūriškos³. 1990 m. J. Dovydaičio brolis Vytautas parašė ir išleido dar vieną istorinę-biografinę apybraižą apie lakūnus – „Vėjai blaškė, žaibai plakė...“. Ji ypatinga tuo, kad nemaža knygos dalis skirta besikuriančiai Lietuvos karo aviacijai. Kita vertus, tai visai suprantama, nes S. Darius buvo vienas pirmųjų Nepriklausomos Lietuvos karo lakūnų. Be įprastos apybraižos temos apie S. Dariaus ir S. Girėno pasiruošimą, skrydį ir tragišką mirtį, čia pakankamai nuosekliai nupasakota prieškarinė ir pokarinė žygio įamžinimo istorija.

Periodiniuose leidiniuose S. Darius ir S. Girėnas išgarsėjo tuomet, kada pradėjo rinkti lėšas savo skrydžiui. Nuo tada lakūnai pradėjo savo „reklaminę“ kampaniją. Daugiausia žinių galima buvo aptikti jau po S. Dariaus ir S. Girėno žūties, ir Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Apie juos rašė užsienio lietuvių periodiniai leidiniai – „Margutis“, „Draugas“, lietuviški tarpukario Lietuvos laikraščiai – „Lietuvos aidas“, „Lietuvos žinios“, „Trimitas“, „Karys“ ir kiti. Pirmaisiais sovietinės okupacijos dešimtmečiais S. Darius ir S. Girėnas bei jų skrydis buvo sąmoningai primiršti (dėl nesutapimo su sovietine ideologija). Ir tik 1965 m. periodikoje pradėjo rasti vienas kitas straipsnis. Juose išryškinama skrydžio vertė aviacijos istorijai, pabrėžiama ir patvirtinama versija, jog „Lituanica“ pašovė vokiečių kariai. Straipsniuose po 1990 m. tik paminima, kad tokia versija egzistuoja. Internetu taip pat gausu naudingos informacijos (straipsnių) nors ne visada patikimos. Vienas iš patikimiausių interneto tinklapių – Lietuvos aviacijos istorija 1919-1940 (www.plienosparnai.lt). Jis išsiskiria tuo, kad čia pateikiami straipsniai dažniausiai publikuojami ir aviacijos muziejaus leidžiamame žurnale „Plieno sparnai“, kuriame straipsnius spausdina aviacijos istorikai. Ne vieną straipsnį apie lakūnus yra parašę dabartiniai aviacijos istorikai – Algirdas Gamziukas, Jonas Balčiūnas, Edmundas Ganusauskas, Jonas Čepas.

Šaltiniai. Viena svarbiausių šaltinių bazių, reikalingų šiai temai tirti, yra internete, adresu – www.epaveldas.lt. Čia randame tarpukario spaudą, kurioje buvo nušviečiama lakūnų istorija nuo skrydžio paruošiamųjų darbų iki jų atminimo įamžinimo. Daugiausia buvo remtasi straipsniais iš laikraščių „Lietuvos aidas“, „Lietuvos žinios“, „Vienybė“, „Karys“, „Trimitas“. Šie šaltiniai buvo

²Apybraiža - žurnalistikos kūrinys, kuriame dokumentiškai tiksliai ir kartu vaizdžiai pasakojama apie konkrečių žmonių poelgius ir charakterius (portretinė apybraiža), taip pat atspindimi žmonių grupės ar bendruomenės tarpusavio santykiai. Tokiuose rašiniuose dažniausiai nurodomos tikros pavardės, tikslūs vietovardžiai, griežtai laikomasi dokumentinio tikrovės atspindėjimo metodo. Labai riboto masto išmonė naudojama tik hipotetiškai atkuriant veikiančiųjų asmenų dialogus, monologus bei tarsi rekonstruojant kai kurias, dažniausiai išnykusias aplinkos detales.

³Dariūtė N., Gamziukas A., Ramoška G., *Darius ir Girėnas, dokumentai*, Kaunas, 1991, p. 3.

labai naudingi tyrimui, nes puikiai atspindėjo ir aprašė įvykius visuomenėje prieš ir po lakūnų žūties. Leidiniai atspindėjo ne tik žmonių reakciją, bet ir jų norą įamžinti lakūnų atminimą.

Šio tyrimo šaltiniu laikomi ir dainų tekstai. Turima galvoje liaudies, profesionalių kompozitorių ar muzikantų sukurtos dainos, įkvėptos S. Dariaus ir S. Girėno žygdarbio. Šioje situacijoje pasitarnavo unikalūs leidinys – Lietuvos muzikų draugijos darbuotojų sudarytas, įvairių žanrų ir stilių muzikos kūrinių, skirtų S. Dariaus ir S. Girėno skrydžiui, rinkinys – „Amžinas skrydis“ (1993 m.). Tai pirmas toks leidinys Lietuvoje. Jame sudėtos dainos, kurios buvo sukurtos lakūnų skrydžiui skirtų kūrinių konkursui taip pat ne tokios žinomos liaudies dainos, kurios padainuotos dainininkų kaimuose.

Darbe neapsieinama ir be poezijos. Lakūnams pagerbti dar tarpukariu buvo sudėta nemažai eilių, jos buvo dar 1935 m. išleistoje P. Jurgėlos knygoje. Dabar šie eilėraščiai publikuojami interneto svetainėje plienosparnai.lt. Dar vieną S. Dariui ir S. Girėnui skirtos poezijos rinkinį išleido poetė Irena Jacevičienė⁴.

Darbe neapsiribojama tik istorikams įprastais tekstiniais šaltiniais. Savotiškais temos šaltiniais tapo ir minimų herojų bei jų žygdarbio įamžinimui skirti monumentai, muziejinės ekspozicijos, meniniai ir dokumentiniai filmai. Tai Raimondo Vabalo filmas „Skrydis per Atlantą“ (1983 m.), Roberto Verbos filmas „Lituanicos sparnai“, muziejinė ekspozicija Vytauto Didžiojo karo muziejuje, monumentai Kaune, Anykščių rajone, Čikagoje, Niujorke.

Tiriant kulto materialinių objektų (S. Dariui ir S. Girėnui skirti paminklai, gimtosios sodybos) paveldosauginį statusą, naudotasi paveldosauginiais sąrašais ir duomenų bazėmis, pavyzdžiui: Lietuvos SSR kultūros paminklų sąrašu, Lietuvos Respublikos kultūros vertybių registru.

Šaltiniams priklauso ir nemaža jau literatūros skiltyje minėtų veikalų dalis. Tai P. Jurgėlos knyga „Sparnuoti lietuviai Darius ir Girėnas“; dvi N. Dariūtės-Maštarienės knygos „Darius ir Girėnas“; N. Dariūtės, A. Gamziuko ir G. Ramoškos „Darius ir Girėnas, dokumentai“; J. Dovydaičio „Aerodromo apysakos“ ir „Atlanto nugalėtojai“; V. Dovydaičio „Vėjai blaškė, žaibai plakė...“; E. Jasiūno „Darius ir Girėnas (1933-1993)“; Z. Kondrato „Pirmasis lietuvių skridimas per Atlantą“ ir t.t. Tai yra kulto išraiškos, kurios darė vienokią ar kitokią įtaką visuomenei, kurią reikia identifikuoti.

Tyrimo problema. S. Dariaus ir S. Girėno skrydis per Atlantą Lietuvoje ir už jos ribų susilaukė, ir vis dar susilaukia dėmesio kaip unikalus kažkuo labai išskirtinis. Todėl šis darbas padės atskleisti ar tautos herojų žygis nusipelnė visuomenėje jiems skiriamo dėmesio, pagarbos ženklų; kaip ir kodėl jie tapo tautos herojais, kurių pagrindu buvo sukurtas kultas. Kokią įtaką tautos nacionalizmo žadinime atliko šis reiškinys. Tautos istorija nacionalinėse valstybėse

⁴ Jacevičienė I., *Sakalų giesmė*, Vilnius, 1993.

išreiškianti ir atlieka savo funkcijas per mitus, simbolius ir ritualus, kurie yra svarbūs kuriant emocinius tautinės bendrijos bei tautinės priklausomybės komponentus⁵. Tautinių herojų įvaizdis, bruožai tampa tautiniais įvaizdžiais bei bruožais ir turi atlikti tam tikras socialines funkcijas – sutelkti, sustiprinti tautą, suteikti jėgų kovoti negandų laikotarpiams ir siekti didybės sėkmės laikais.

Temos aktualumas ir naujumas. Istoriografijoje itin akcentuojamas Vytauto kultas. Tam skirtas ne vienas tyrimas⁶ ir publikacijos⁷. Tačiau šis asmenybės kultas, lyginant su jo apogėjumi XX a. 4 deš., prarado savo galias. Greta jo egzistuoja ir kiti kultai. Vienas jų – S. Dariaus ir S. Girėno. Kaip parodo išsamesnis tyrimas, jis savo mastu beveik nenusileido Vytauto kultui, negana to, jis neišnyko sovietmečiu ir išlieka aktualus dabartinėje Lietuvoje. Tai puikiai iliustruoja 2008 m. S. Dariaus ir S. Girėno skrydžio jubiliejui skirti renginiai⁸. Kita vertus istorinių asmenybių kultas laikomas vienu iš nacionalizmo ideologijos bruožų ar relikty. S. Dariaus ir S. Girėno kultas padeda paaiškinti, koks yra nacionalizmo statusas dabartinėje Lietuvos visuomenėje.

Temos chronologinės ribos. S. Dariaus ir S. Girėno kultas pradėjo formuotis XX a. 4 deš. ir yra gyvas iki šių dienų. Bene ryškiausia šio fakto iliustracija – 10 litų piniginis banknotas. Atitinkamos yra ir tyrimo chronologinės ribos – nuo XX a. 4 deš. iki dabarties.

Tyrimo objektas. Šio tyrimo objektas – dviejų istorinių asmenų – S. Dariaus ir S. Girėno – kultas Lietuvoje. Žodynuose, enciklopedijose sąvokos kultas pirmoji reikšmė dažniausiai siejama su religija. Tačiau tyrinėjant S. Dariaus ir S. Girėno kultą, ši sąvoka traktuojama kiek kitaip. Taigi šiuo atveju kultas (lot. *cultus* – garbinimas) – tai perdėtas ko nors garbinimas, idealizavimas (asmenybės kultas, pvz., Stalino, Kim Ir Seno)⁹. Šiam darbui tinkanti kulto sąvoka yra ir Valerijos Vaitkevičiūtės „Tarptautinių žodžių žodyne“. Jame kulto apibrėžimas skamba taip – kam nors reiškia didžiulė pagarba, pvz., Nikitos Chruščiovo kultas¹⁰. I. Šutinienė puikiai suformulavo numanomą tokio ar panašaus kulto priežastį. Ji rašo, kad kulto (ar pasak autorės – „istorijos mito, pasakojimo“) tikslas per visumą mokslų (istorijos, lingvistikos ir kt.), etninių mitų, padavimų ir pan., telkti bei mobilizuoti tautą, siekti dabarties ir ateities tikslų¹¹.

⁵ Šutinienė I., Tautos istorijos simboliai Lietuvos gyventojų tautinėje vaizduotėje: herojų įvaizdžiai ir jų kaita, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, Vilnius, 2009, Nr. 1 (24), p. 42.

⁶ Eidukaitienė E. V., *Vytautas Didysis ir Lietuva*, Vilnius, 1996.

⁷ Viliūnas G., Vytauto mitas moderniojoje Lietuvoje, *Kultūros barai*, 1995, Nr. 6, p. 63.

Viliūnas G., Vytauto Didžiojo kultas tarpukario Lietuvoje. Nacionalizmas ir emocijos, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 17, Vilnius, 2001.

Mačiulis D., Vytauto Didžiojo metų (1930) kampanijos prasmė, *Lituanistica*, 2001, Nr. 2 (46).

⁸ Renginiai, skirti S. Dariaus ir S. Girėno skrydžio per Atlantą 75-osioms metimėms, http://www.kam.lt/EasyAdmin/sys/file...A3_spaudai.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

⁹ Visuotinė lietuvių enciklopedija, Vilnius, 2007, t. 11, p. 223.

¹⁰ Vaitkevičiūtė V., Tarptautinių žodžių žodynas, Vilnius, 2007, p. 616.

¹¹ Šutinienė I., Tautos istorijos mitai Lietuvos gyventojų sąmonėje, Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika, *Švietimo studijų sąsiuvinis*, 1997, Nr. 2, p. 66.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Bakalauro darbo tikslas – išnagrinėti S. Dariaus ir S. Girėno kulto raidą ir išraiškas. Tikslui įgyvendinti išskirti šie uždaviniai:

- 1) išanalizuoti kulto ištakas, jo raidą ir aktyvumą įvairiais periodais;
- 2) identifikuoti kulto socialines funkcijas;
- 3) identifikuoti kulto materialiąsias ir nematerialiąsias išraiškas ir išanalizuoti jas semiotiniu aspektu.

Tyrimo metodai. Šiame darbe daugiausia naudojamas literatūros ir šaltinių analizės metodas. Buvo išnagrinėta visa prieinama literatūra ir šaltiniai lietuvių, anglų ir lenkų kalbomis. Semiotinis metodas darbe naudojamas norint atskleisti ženklus ir simbolius kulto išraiškose – dainose, monumentuose ir kt.

Darbo struktūra. Bakalauro darbą sudaro keturi skyriai. Pirmajame aptariamas herojų kultai nacionalizmo teorijose. Atskleista jų svarba nacionalinėms valstybėms. Šiame skyriuje apibendrintai pateikiamos lakūnų biografijos bei skrydžio per Atlantą idėja ir jos raiška. Antrasis skyrius skirtas atskleisti kulto raidą – Pirmojoje Lietuvos Respublikoje, sovietmečiu, Antrojoje Lietuvos Respublikoje bei užsienyje. Šioje perspektyvoje siekiama identifikuoti S. Dariaus ir S. Girėno kulto objektus. Trečiajame skyriuje semiotinio metodo pagalba nagrinėjamos kulto išraiškos. Ketvirtame skyriuje tyrinėjama S. Dariui ir S. Girėnui skirtų paminklų Lietuvoje pripažinimas ir įpaveldinimas.

Prieduose pateikiami materialiniai kulto įrodymai Lietuvoje bei užsienyje. Taip pat darbo autorės sudaryta lentelė su paveldosauginiu aspektu saugomais objektais.

1. TEORINĖS IŽVALGOS IR ISTORINĖ PERSPEKTYVA

1.1. Herojų kultas nacionalizmo teorijose

Nacionalinėse valstybėse asmenų ar įvykių kultai atsiranda, ieškant tautinio idealo. Bene visi nacionalizmo teoretikai ar tyrėjai tokie kaip A. D. Smithas, B. Andersonas ar E. Gellneris savo darbuose nagrinėdami nacionalizmą užsimena apie faktorių, kuris turėtų vienyti tautą. Štai E. Gellneris sako, kad „valstybei reikia įdegti homogenišką kultūrinį įspaudą savosioms avelėms, nes ji nebegali remtis smarkiai suirusiomis subgrupėmis, norėdama valdyti piliečius arba įkvėpti jiems tą moralinio įkarščio ir socialinio tapatumo minimumą, be kurio visuomenės gyvenimas tampa labai sunkus“¹². A. D. Smithas teigia, kad piliečiams reikia įdiegti istorinio tapatumo jausmą. Šis tikslas, anot autoriaus, labiau vidinis ir kultūrinis – tai pastangos atgaivinti ar atkurti prarastą ar pavojuje atsidūrusią „asmenybę“, tiriant bendruomenės praeitį, jos papročius, kalbą, religiją ir tautosaką¹³. Vienas pirmųjų Lietuvos teisės sociologų profesorius P. Leonas šį tautos bendrumo jausmą priskiria prie socialistiškų psichinių veiksnių. Mat minios dalyvis ima kitaip jaustis, protauti ir veikti negu tai darytų būdamas vienas. „Iš to susidaro pergyvenimų, įsitikinimų, jausmų, tikybinių nusistatymų bendrumas, kuris dar labiau jungia grupės dalyvius“¹⁴. Visų šių autorių mintis suvienija I. Šutinienė, kuri šį faktorių apibūdina, mano manymu, tam puikiai tinkančiu terminu – tautinis identitetas¹⁵.

Dažnai tokiam jausmui sustiprinti yra kuriami arba iš užmaršties ištraukiami tautos šlovė (galybė) vaizduojantys simboliai. Remiantis šiais simboliais nacionalizmo ideologų formuojami tautos istorijos mitai, o kai kada šis formavimasis įgauna savaiminį pobūdį. Jie išreiškiami per tautos istorijos pasakojimą dramine forma, kuriame susiejamos į visumą (istorijos, lingvistikos ir kt.) mokslų žinios bei pavieniai etniniai mitai. Pasak I. Šutinienės, mitais juos daro ryšys su dabarties tikslais ir vaidmuo juos įgyvendinant¹⁶. Taigi įgyvendinant dabar išsikilusius tikslus yra naudojami praeities motyvai, kurie jungia tautą ir žadina nacionalinius jausmus.

Iš tautos istorijos mitų galima išskirti tautos herojų grupę. Herojai prikeliami iš užmaršties ir pritaikomi šiuolaikinei (arba tam laikotarpiui būdingai) visuomenei ir jai svarbioms vertybėms. Šie herojai tampa simboliais, jų bruožai tampa tautiniais bruožais. Tai, kaip apibūdiname juos,

¹² Gellner E., *Tautos ir nacionalizmas*, Vilnius, 1996, p. 218.

¹³ Smith A. D., *Nacionalizmas XX amžiuje*, Vilnius, 1994, p. 71.

¹⁴ Leonas P., Tautiškas ir nacionalizmas, *Kultūra*, Nr. 11-12, 1933, p. 518.

¹⁵ Šutinienė I., Tautos istorijos simboliai Lietuvos gyventojų tautinėje vaizduotėje: herojų įvaizdžiai ir jų kaita, *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2009, Nr. 1 (24), p. 40.

¹⁶ Šutinienė I., Tautos istorijos mitai Lietuvos gyventojų sąmonėje, Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika, *Švietimo studijų sąsiuvinis*, 1997, Nr. 2, p. 66.

apibūdina, kokie turime būti mes¹⁷. Labiausiai vertinamos herojaus savybės – gebėjimas ryškiau už kitus žmones išreikšti ir įgyvendinti labiausiai vertinamas vertybes ir dorybes. Būtent tai, kaip teigia I. Šutinienė, yra svarbiausia didvyrio kulto formavimosi sąlyga¹⁸. Štai čia ir prieinama prie pagrindinio bakalauro darbo tyrimo objekto – S. Dariaus ir S. Girėno kulto. I. Šutinienės atliktuose empiriniuose tyrimuose, kuriuose fiksuotos tautos istorijos mitų interpretacijos masinėje sąmonėje, pastaruosius du herojus buvo galima aptikti kaip turėjusius nemažą reikšmę tarpukario Lietuvos laikotarpio visuomenėje¹⁹. Kad šis lakūnų kultas turėjo ypatingą reikšmę nacionalizmo ugdyme, verčia manyti jų herojinį elgesį įprasminančios išraiškos – muzika, proza, poezija, vaizduojamieji menai. B. Andersonas teigia, kad būtent šios išraiškos yra kultūriniai nacionalizmo menai²⁰.

Tačiau iš kitos pusės B. Andersonas suabėjoja ar tikrai tik tautinio identiteto atsiradimas ar jo suvokimas žmonėse išugdo tuos stiprius jausmus savo nacijai. Jis abejoja ar socialiniai pokyčiai ir pakitusios sąmonės formos pačios savaime paaiškina prierašumą, kurį žmonės jaučia savo vaizduotės išradimams²¹. Kitaip tariant, sunku suvokti ar tikrai tik vedami nacionalinių jausmų žmės paaukvoja savo gyvybes už nacijos nepriklausomybę, garbę ir panašiai. Tačiau kaip bebūtų nacionalizmo teoretikai sutaria, kad tai būna viena iš pagrindinių priežasčių.

1.2. S. Dariaus ir S. Girėno biografijos: pagrindiniai faktai

Šiame skyriuje nebus perpasakojama visa lakūnų biografija. Jos tikslas - pateikti tuos S. Dariaus ir S. Girėno gyvenimo faktus, asmenines savybes, kurios tapo pagrindu formuojant jų kultą.

Steponas Darius (pilna pavardė pagal tėvą Jucevičius-Darašius, ją susitrumpino prieš stodamas į JAV kariuomenę) gimė Rubiškės k. (dab. Klaipėdos raj., Dariaus k.). Įrašai bažnytinėje knygoje nurodo, kad S. Darius gimė 1896 m. sausio 8 d. Vėliau, mirus tėvui, su šeima S. Darius išvyko į JAV, kur baigė pradžios mokyklą. Domėjosi technika, todėl mokėsi Curtis aukštesniojoje mokykloje, baigė Harrisono aukštesniąją technikos mokyklą, įstojo į Lane jaunimo koledžo inžinerijos skyrių. Pirmojo pasaulinio karo metu, 1917 m. S. Darius nutraukė mokslus ir savanoriškai stojo į JAV kariuomenę. Kariavo Prancūzijos fronte, ten jis buvo apnuodytas dujomis ir sužeistas. Grįžęs pradėjo organizuoti Amerikos lietuvių kareivių susivienijimą. Jau vėliau būdamas Lietuvoje ir matydamas grėsiantį pavojų iš Lenkijos, jis prašė padėti, jei ne realia karine pagalba, tai bent finansine parama. 1920 m. S. Darius atvyko į Kauną. Po kelių metų čia baigė karo

¹⁷ Šutinienė I., Tautos istorijos simboliai Lietuvos gyventojų tautinėje vaizduotėje: herojų įvaizdžiai ir jų kaita, *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, Nr. 1 (24), 2009, p. 43.

¹⁸ Šutinienė I., Tautos istorijos mitai Lietuvos gyventojų sąmonėje, Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika, *Švietimo studijų sąsiuvinis*, Nr. 2, p. 69.

¹⁹ Ten pat, p. 87.

²⁰ Benedict A., Įsivaizduojamos bendruomenės, Vilnius, 1999, p. 160.

²¹ Ten pat, p. 160.

mokyklą. Pradėjo lankyti aviacijos kursus, 1922 m. pradėjo savarankiškai skraidyti. 1924 m. jam buvo suteiktas karo lakūno vardas, 1927 m. – kapitono laipsnis. Nors Lietuvoje S. Darius gyveno tik 7 metus, tačiau spėjo sudalyvauti svarbiuose Lietuvos įvykiuose – 1923 m. Klaipėdos krašto sukilime ir 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversme. S. Darius Lietuvoje plėtojo sporto tradicijas, populiarino daug sporto šakų ir išleido taisykles įvairioms sporto šakoms. Lietuvoje vedęs ir susilaukęs dukters S. Darius, 1927 m. išvyko į JAV kur pradėjo planuoti transatlantinį skrydį. Puikiai S. Darių apibūdino amžininkas, draugas, pulkininkas-leitenantas Leonardas Pescekas: „Tarnyboje buvo uolus, sąžiningas, drausmingas. Jis buvo pavyzdžiu ne tik jaunesniems, bet ir vyresniesiems ginklo draugams. Jo veide visuomet žaidė šypsena. Jis buvo aukšto ūgio ir plačių pečių, šviesiaplaukis. Užaugęs Jungtinėse Amerikos Valstijose ir dalyvavęs Pirmajame pasauliniame kare Europoje, turėjo platesnį akiratį negu mes – žali kaimo berneliai.“²² Tačiau, tarnaudamas Lietuvos kariuomenėje turėjo nemalonių konfliktų su tuometiniu aviacijos viršininku, generolu Juozu Kraucevičiumi. Jam už padarytus prasižengimus kelis kartus buvo skirtas areštas. S. Darius visiškai nemokėjo rusiškai ir nemėgo visko kas turėjo nors šiek tiek rusiškų bruožų, tai buvo savotiška jo reakcija į buvusius Lietuvos okupantus. Jis buvo didelis patriotas, todėl apie savo planuojamą žygį artimam draugui rašė: „Dabar aš svajoju ir noriu ką nors gero padaryti Lietuvai, lietuvių tautai. Lietuvon tik tada grįšiu, jeigu būtų karas su lenkais.“²³

Stasys Girėnas buvo kone visiškai S. Dariaus priešingybė – lėtas, uždaro būdo, užsispyręs, todėl ne kartą vadintas tikru žemaičiu. Jis gimė 1893 m., spalio 4 d.²⁴ Vytogalos k., (dabar Šilalės raj.). Dar jaunas netekęs tėvų jis su broliu buvo priverstas emigruoti į JAV. S. Girėno tikroji pavardė buvo Girskis, tačiau Amerikoje jis ją susitrumpino ir tapo Girčiumi (Girch). Prieš skrydį per Atlantą, 1932 m., geras S. Dariaus draugas, aktyvus transatlantinio skrydžio šalininkas Petras Jurgėla pasiūlė Stasiui Girčiui pavardę susilietuvinti. Tada dar kartą pasikeitęs pavardę Girčius tapo Girėnu²⁵. Būsimasis lakūnas JAV dirbo įvairius darbus, turėjo įkūręs savo taksi firmą. Kilus Pirmajam pasauliniam karui, tuomet dar S. Girčius savanoriškai įstojo į kariuomenę. Buvo paskirtas į oro eskadrilę, ten baigė aviacijos mechanikų mokyklą. Darbas su lėktuvais jį galutinai sudomino aviacija. Kuomet S. Girčius buvo demobilizuotas su bendraminčiu E. Larsonu nusipirko lėktuvą ir mokėsi skraidyti. Tačiau per pratybas E. Larsonas nesuvaldė lėktuvo ir S. Girčius vos ne žuvo. Visgi po šio incidento lietuvis ne tik neprarado noro skraidyti, bet dar intensyviau siekė lakūno karjeros. 1931 m. sausio 17 d. jam buvo įteikta I klasės lakūno licencija²⁶.

²² Poškus P., Steponas Darius, <http://www.plienosparnai.lt/page.php?650>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-03-10].

²³ Kap. Dariaus ir Girėno skridimas lygus Lindbergo skridimui, Lietuvos aidas, 1933, Nr. 169, p. 8.

²⁴ S. Dariaus ir S. Girėno transatlantiniam skrydžiui 70, Kaunas, 2003, p. 14.

²⁵ Dariūtė-Maštarienė N., Darius ir Girėnas, Vilnius, 1991, p. 96.

²⁶ S. Dariaus ir S. Girėno transatlantiniam skrydžiui 70, Kaunas, 2003, p. 16.

1.3. S. Dariaus ir S. Girėno skrydis per Atlantą: idėja ir jos raiška

Skrydį per Atlantą į Lietuvą S. Darius sugalvojo 1927 m., išleistuvių į JAV metu. Jų metu draugai linkėjo S. Dariui dar grįžti į Lietuvą. Tuo metu jam ir gimė mintis apie transatlantinį skrydį. Tada S. Darius pasakė: „Aš iš Amerikos parsakysiu“²⁷. Šią idėją dar sustiprino kelionės į JAV metu patirti įspūdžiai Prancūzijoje. Ten S. Darius stebėjo Čarljo Augustino Lindbergo transatlantinio skrydžio finišą.

S. Darius ir S. Girėnas susipažino 1927 m. Čikagoje. Juos suartino bendra profesija, o artimiau jie susibendravo, kuomet S. Girėnas leisdavo paskraidyti savo lėktuvu S. Dariui. Tik 1932 m. abu lakūnai apsisprendė skristi per Atlantą. Finansinės galimybės buvo nedidelės, abu lakūnai sudėjo visas savo santaupas ir pasirinko tokiuose skrydžiuose jau išbandytą, bet gerokai panaudotą „Bellanca Pacemaker CH-300“²⁸. Tačiau šį lėktuvą vis dar reikėjo pritaikyti transatlantiniam skrydžiui, o S. Darius ir S. Girėnas tam lėšų nebeturėjo. Tuomet buvo nuspręsta trūkstamų lėšų prašyti JAV lietuvių bendruomenės. Šiuo tikslu 1932 m. liepos 11 d. laikraščiuose „Draugas“ ir „Naujienos“ lakūnai paskelbė kreipimąsi į lietuvius ir išdėstė skrydžio tikslą. Po kelių dienų Lietuvos konsulate buvo išrinktas skrydžio per Atlantą organizavimo komitetas ir įsteigtas fondas rėmėjų aukoms rinkti. Fondo pirmininku išrinktas Lietuvos konsulas Čikagoje Antanas Kalvaitis, sekretoriumi – Petras Jurgėla²⁹. Rinkti lėšas, kai pasaulį krėtė didžioji ekonominė krizė, pasirodė labai sunku. Todėl buvo organizuojamos aviacijos šventės, gegužinės ir kitos panašios lėšų rinkimo akcijos. Žmonės didžiavosi tokiais dideliais tautiečių tikslais, jų rengiamomis šventėmis ir kiek galėdami prisidėjo prie skrydžio. Ypač S. Darius iškalbingas, reprezentatyvus žmogus prisidėjo prie žygio populiarinimo. Jis bendravo su žurnalistais, dalijo interviu, buvo kviečiamas pasisakyti radijuje. Sunkiai, bet surinkus trūkstamas lėšas lėktuvas pritaikytas transatlantiniam skrydžiui, o 1933 m. balandžio 24 d. išbandytas. Iš visų lėktuvui pateiktų vardų labiausiai patiko žurnalisto Antano Vaivados pasiūlyta „Lituanica“ (lietuvybė), kuris buvo suteiktas per krikštynas, gegužės 6 d.

Po keliolikos gero oro laukimo dienų, 1933 m. liepos 15 d., lakūnai lydimi artimiausių draugų ir davę paskutinius interviu pakilo iš Floyd Bennet aerodromo, Niujorke. Lietuvoje su lakūnais bendravo ir ryšį palaikė Lietuvos aeroklubas, Kaune. Todėl Lietuvos dienraščiuose vis pasirodydavo žinutės, kad S. Darius ir S. Girėnas tikrai skris į Kauną. Liepos 15 d. „Lietuvos aidė“ pasirodė trumpa žinutė, jog lakūnai jau išskrido iš Niujorko³⁰. Kitą dieną buvo jaučiamas žmonių sujudimas, ne tik Kaune, bet ir kituose miestuose. Lietuvos aeroklube skubiai sušauktas lakūnams

²⁷ Kap. Dariaus ir Girėno skridimas lygus Lindbergo skridimui, Lietuvos aidas, 1933, Nr. 169, p. 8.

²⁸ Jasiūnas E., *Darius ir Girėnas (1933-1993)*, Kaunas-Vilnius, 1993, p. 40.

²⁹ Vaičėnionis J., *Lituanicos skrydis*, Kaunas, 2006, p. 23.

³⁰ Jau atskrenda kpt. Darius ir Girėnas, Lietuvos aidas, 1933, Nr. 157, p.1.

sutikti komitetas, kuris parengė iškilmingą sutiktuvių programą³¹. Kaip ir buvo skelbta, naktį, iš liepos 16 į 17 d., didelė žmonių minia apimta euforijos, pasididžiavimo Kauno aerodrome laukė „Lituanicos“. Deja, paskutinis ir turėjęs būti lengviausias skrydžio etapas lakūnams buvo tragiškas.

Naktį, iš liepos 16 į 17 d., miške, netoli Soldino (tuomet Vokietija, dabar Myslubožas, Lenkija), lėktuvas sudužo abu lakūnai žuvo. Yra dvi pagrindinės „Lituanicos“ katastrofos versijos. Oficiali katastrofos priežastis buvo sunkios atmosferinės sąlygos ir motoro veikimo defektai. Todėl manoma, kad ieškodami vietos nusileisti lakūnai apsiriko aukštyje. Skrisdami žemai jie užkabino medžių viršūnes ir visu greičiu rėžėsi žemyn³². Iškelta ir dar viena versija, kad „Lituanica“ galėjo pašauti vokiečių karo policija. Tai byloja ir tuometinio pasiuntinio JAV B. K. Balučio prašymas Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministrui suteikti oficialias žinias apie „Lituanicos“ katastrofos priežasčių tyrimą. Pasiuntinys rašo, kad JAV netyla gandai ir įtarimai Lietuvos Vyriausybei neva: „ji politiniais sumetimais ...ar „pataikaudama vokiškam fašizmui“, - slepia tyrinėjimų davinius, sulyg kurių esą lavonuose atrastos kulkos ir pasireiškę kitokių davinių inkriminuojančių vokiečius katastrofoje“³³. Tačiau lakūnų kūnus ištyrus Teismo medicinos institute, padaryta išvada: lakūnus mirtis ištiko ūmai, dėl mirtinų sužalojimų galvoje, krūtinėje ir viršutinėse galūnėse. Sužalojimai padaryti bukais daiktais. Šautinių žaizdų nerasta³⁴.

1.4. Tikroji žygdarbio vertė aviacijos istorijoje

Kai 1903 m. į dangų pakilo pirmasis brolių Raitų (Wright's) lėktuvas su varikliu, Lietuva buvo okupuota Rusijos imperijos. Tuo metu Lietuvoje nebuvo jokios aviacijos net nebuvo įmanoma mokytis skraidyti. Taigi neatsitiktinai pirmieji lietuviai, aviacijos specialistai, buvo JAV išeiviai. 1918 m. Lietuvai tapus nepriklausoma, aviacijos mokslas sparčiai plėtojosi. Tai įrodo S. Darius, kuriam 1924 m. Kaune suteikiamas karo lakūno vardas, o 1927 m. kapitono laipsnis. Jis tarnavo įvairiose Lietuvos aviacijos eskadrilėse nuo 1922 m. iki 1927 m.

Po Pirmojo pasaulinio karo Šiaurės Amerikoje prasidėjo aviacijos laikotarpis, kuris vadinamas „Atlanto karštligė“³⁵. Jauni lakūnai ieškojo naujų užkariavimų, o didžiausias iššūkis tuo metu buvo Atlanto vandenynas. Pirmieji lakūnai nusprendę šturmuoti Atlanto vandenyną tai darė ne tik dėl garbės ir aviacijos pažangos siekio. Pirmiesiems perskridusiems vandenyną buvo pažadėta

³¹ Darius ir Girėnas atskrenda, *Dienos naujienos*, 1933, Nr. 159, p. 1.

³² Dariūtė N., Gamziukas A., Ramoška G., *Darius ir Girėnas, dokumentai*, Kaunas, 1991, p. 113.

³³ Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone įgalioto ministro B.K. Balučio 1933-09-16 prašymas Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministrui suteikti oficialias žinias apie „Lituanikos“ katastrofos priežasčių tyrimą, <http://www.archyvai.lt/exhibitions/dariusirgirenas/s34.htm>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-04-10].

³⁴ Dariūtė N., Gamziukas A., Ramoška G., *Darius ir Girėnas, dokumentai*, Kaunas, 1991, p. 117.

³⁵ Remembering Darius and Girenas, <http://www.javlb.org/bridges/issue5/dandg.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-02-20].

10 000 svarų sterlingų premija. Tai padarė anglai Dž. Alkukas (John Alcock) ir A. Braunus (Arthur Whitten Brown). Iki didžiosios ekonomikos krizės nemažai turtingų verslininkų rėmė skrydžius per Atlantą. Taip buvo siekta įsisavinti naujas galimybes keliauti per vandenyną, kurios vėliau galės atnešti pelną. S. Dariui ir S. Girėnui šia prasme nepasisėkė, nes jų skrydžio nerėmė stambūs verslininkai, todėl galima teigti, kad iš skrydžio pasipelnęti jiems nebūtų išėję.

Nuo 1919 m. iki 1932 m. buvo 84 bandymai, per juos žuvo 26 pilotai, vien 1932 m. šeši iš aštuonių bandymų perskristi Atlantą baigėsi nesėkmingai³⁶. Tačiau lietuviai lakūnai įvertinę visas rizikas pasiryžo šiam skrydžiui ir juo išgarsino Lietuvą visame pasaulyje. Bent jau tuo yra įsitikinę lietuviai. Interneto svetainėse, skirtose aviacijos istorijai, S. Darius ir S. Girėnas dažniausiai neminimi. Interneto svetainėje, skirtoje „Floyd Bennett Field“ aerodromui randame tik tai, kad S. Darius ir S. Girėnas perskrido Atlantą, o jų skrydis baigėsi katastrofa³⁷. 1935 m. Didžiojoje Britanijoje išleistoje aviacijos enciklopedijoje nurodoma skrydžio data ir koordinatės taip pat pridedama, kad skrydis baigėsi katastrofa³⁸. Tuo tarpu Lietuviškoje istoriografijoje išryškinami šie pasiekimai - S. Darius ir S. Girėnas aviacijos istorijoje pasiekė tuo metu antrą pasaulyje rezultatą pagal skridimo tolį, nenusileidę nuskrido 6411 km, pagal išbūtą laiką ore (37 val. 11 min.) jų rezultatas buvo ketvirtas³⁹. Kažkada brolių Raitų (Wright's) skrydis buvo ir ilgiausias pagal atstumą (39 m), ir pagal laiką (12 s), tačiau juos atsimename ne už šiuos „rekordus“, o dėl to, kad jie pirmieji pakilo į orą motoriniu orlaiviu. Prieš S. Darių ir S. Girėną buvo šimtai oreivių, kurie vis gerino ir gerino brolių Raitų pirmojo skrydžio atstumo ir laiko rezultatą. Tuo tarpu S. Dariui ir S. Girėnui net nepavyko to padaryti - jie tuo konkrečiu metu buvo tik antri pagal vieną rodiklį bei ketvirti pagal kitą. Lietuvių skrydis buvo vienas tiksliausių visoje aviacijos istorijoje ir prilygo tik vadinamajam klasikiniam Č. Lindbergo (Charles Lindbergh) skridimui⁴⁰. Pastarasis teiginys demonstruoja faktą, kuriuo galima didžiuotis, nes S. Darius ir S. Girėnas skrido be radijo ryšio ir tik su primityviais rankiniais navigacijos prietaisais. Jie pirmieji gabeno oro paštą iš JAV į Europą. Tai buvo šalutinis jų skrydžio tikslas, nes oro paštas buvo gabenamas greičiau dėl reklaminių ir finansinių siekių.

Taigi lakūnų pasiektus rezultatus galima vertinti dviprasmiškai nors jie pasiekė pakankamai gerų rezultatų. Tačiau aviacijos istorijoje S. Darius ir S. Girėnas nėra labai žinomi, visų pirma dėl to, kad jie negerino esamų skrydžio rekordų.

³⁶ Remembering Darius and Girenas, <http://www.javlb.org/bridges/issue5/dandg.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-02-20].

³⁷ Historic Floyd Bennett Field, http://www.geocities.com/floyd_bennett_field/, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-02-15].

³⁸ Burge C. G., *The Complete Book of Aviation*, UK, 1935, p. 346.

³⁹ Darius and Girenas, <http://www.economicexpert.com/a/Darius:and:Girenas.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-02-20].

⁴⁰ Dariūtė-Maštarienė N., *Darius ir Girėnas*, Vilnius, 1991, p. 195.

2. S.DARIAUS IR S. GIRĖNO KULTO RAIDA

2.1. Ištakos

S. Darius ir S. Girėnas išgarsėjo dar prieš skrydį per Atlantą. Pirmą kartą viešai apie lakūnus užsiminė užsienio lietuvių laikraštis „Margutis“. Jame šmaikštaudamas autorius užsiminė, jog šis lakūnų žygis padėtų visam pasauliui sužinoti apie Lietuvą⁴¹. Rugsėjo mėnesį jau kitame Amerikos lietuvių laikraštyje, pirmame puslapyje, jau puikuojasi abiejų lakūnų nuotraukos ir trumpas rašinys apie S. Dariaus ir S. Girėno planuojamą skrydį. Taip pat pranešama, kad lakūnai dalyvaus lietuvių aviacijos dienose, Niujorke⁴². Nuo to laiko panašaus pobūdžio rašiniai dažnai pasirodydavo JAV lietuvių spaudoje. Tačiau pasitaikydavo ir priešingą nuomonę atstovaujančių straipsnių. Lakūnai buvo kaltinami noru pralobti iš surinktų aukų⁴³. Skrydžiui reikalingas lėšas rėmėjų komitetas sugalvojo rinkti rengiant lietuvių kolonijose aviacijos šventes, dalyvaujant įvairių organizacijų rengiamose gegužinėse. Taip buvo nuspręsta 1932 m. rugpjūčio 7 d. surengti pirmą lietuvių aviacijos dieną Čikagoje. Prieš tai lakūnai dalyvavo užsienio lietuvių laikraščių „Sandaros“, „Margučio“ rengiamose gegužinėse. Ten paaukoję asmenys buvo skraidinami būsimąja „Lituanica“. Veikiami skrydžio propagandos JAV lietuviai nuoširdžiai tikėjo lakūnų pasiryžimu ir linkėjo jiems didelės sėkmės skrydžio metu. S. Dariui ir S. Girėnui pritarė bei juos palaikė JAV gyvenantys garsūs lietuviai, vienas garsiausių boksininkas Juozas Šarkis.

Lietuvoje S. Darius ir S. Girėnas bendradarbiavo su aeroklubu. Todėl jis žinodavo naujienas susijusias su lakūnais bei kartais pranešdavo apie tai spaudai. Nuo 1932 m. Lietuvos laikraščiai spausdindavo trumpas žinutes apie lakūnų sumanymą. O P. Jurgėla norėdamas dar labiau sudominti šiuo skrydžiu Lietuvos žmones nusiuntė straipsnius į „Lietuvos aidą“, „Karį“⁴⁴, „Trimitą“⁴⁵. Juose buvo pasakojama apie pasirengimą skrydžiui, lėktuvo technines ypatybes, taip pat žmonės buvo raginami laukti atskrendančių lakūnų. P. Jurgėla prisimena, kad pastarasis prašymas rado palaikymą tarp Lietuvos žmonių, ypač jaunimo tarpe. Visuomenė susirūpinusi žygiu domėjosi S. Dariaus ir S. Girėno reikalais. Jau buvo minėta, kad atėjus pranešimui, apie lakūnų išvykimą, visa Lietuva su nekantriu nerimu jų laukė, o Lietuvos aeroklubas ruošė jiems iškilmingas

⁴¹ Stelmok A., *Burning-Bits*, *Margutis*, 1932, Nr. 13, p. 14.

⁴² Mes skrisim iš New Yorko į Kauną, *Vienybė*, 1932, Nr. 110, p. 1.

⁴³ Jurgėla P., *Sparnuoti lietuviai Darius ir Girėnas*, Čikaga, 1935, p. 166.

⁴⁴ Jurgėla P., Du lietuviai tikrai lėktuvu skris iš Amerikos į Lietuvą, *Karys*, 1933, Nr. 14, p. 278.

⁴⁵ Jurgėla P., „Lituanica skirs iš Amerikos į Lietuvą, *Trimitas*, 1933, Nr. 21, p. 405.

sutiktuves. Transatlantinio skrydžio proga aeroklubas kreipėsi į LR Vyriausybę su iniciatyva išleisti oro pašto ženklus⁴⁶.

Liepos 15 d. susirinko komitetas „S. Dariui ir S. Girėnui sutikti“, kuris suplanavo visas šventės smulkmenas. Kauniečiams apie lakūnų atvykimą turėjo pranešti lėktuvų sirenų kaukimas. Sekmadienį (liepos 16 d., kai turėjo atskristi „Lituanica“) radiofonas kas antrą valandą, o vakare kas valandą turėjo pranešti turimą informaciją. Sutikti lakūnų į Kauno aerodromą publika buvo kviečiama nemokamai. Ten S. Dariui ir S. Girėnui turėjo būti įteiktos gėlės, jų garbei pasakytos kalbos. Burmistras turėjo atidaryti jų vardu pavadintą gatvę, o Kaunas svečius sutikti pakeltomis vėliavomis⁴⁷.

Tačiau tragiškai pasibaigęs lakūnų skrydis, paliko žmonėse gilų pėdsaką. Visuose laikraščiuose juoduose rėmeliuose išspausdintos lakūnų nuotraukos. Trumpai nušviečiama tragedija, S. Dariaus ir S. Girėno laidotuvių planai. 50 tūkstančių žmonių susirinko į Kauno aerodromą pagerbti pargabentus lakūnus, o apie 60 tūkstančių (t.y. daugiau nei pusė tuometinio Kauno) dalyvavo jų laidotuvėse. Šie skaičiai ko gero, geriausiai atspindi visuomenės reakciją į tragediją.

2.2. Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpis

Tarpukariu buvo ypač rūpinamasi lakūnų atminimo įamžinimu. Galima teigti, kad prie to prisidėjo valstybės valdžia. Jau dieną po lakūnų žūties, liepos 17-ąją, Lietuvos vyriausybė S. Darių ir S. Girėną paskelbė lietuvių tautos didvyriais, o prezidentas Antanas Smetona po mirties abu apdovanojo V laipsnio Vyčio Kryžiaus ordinais⁴⁸. Tai buvo vienas aukščiausio laipsnio valstybės apdovanojimų, teikiamų tiek karininkams, tiek civiliams. Dar po kelių dienų, jau pargabenus lakūnų kūnus į Lietuvą, per tam skirtą ceremoniją buvo įteiktos Šaulių žvaigždės ir skautų svastikos ženklai⁴⁹. Tiek iškilmingomis laidotuvėmis, tiek S. Dariaus ir S. Girėno kūnų balzamavimu rūpinosi bei apmokėjo Lietuvos vyriausybė, be to lakūnų laidotuvių diena buvo paskelbta nedarbo diena. Toks tuometinės vyriausybės gestas sunkiai paaiškinamas, nes prašymai paremti skrydį finansiškai buvo atmesti. Be to nebuvo prisidedama ir prie paminklo statybos darbų. Todėl galima teigti, kad laidotuves Vyriausybė ėmėsi apmokėti matydama masinę visuomenės reakciją į tragediją.

Tragedijos įvykio vietoje viskuo rūpinosi vietiniai vokiečių pareigūnai: saugojo įvykio vietą, S. Dariaus ir S. Girėno kūnus pašarvojo netoli esančioje koplyčioje, savo lėktuvu skraidino lakūnų palaikus į Lietuvą. Išlydinti lakūnus į Tėvynę, Soldine taip pat buvo surengtas savotiškas

⁴⁶ Lietuvos aeroklubo pirmininko 1933-05-12 prašymas ministrui pirmininkui paspartinti pašto ženklų, skirtų S. Dariaus ir S. Girėno skrydžiui pažymėti, išleidimą, <http://www.archyvai.lt/exhibitions/dariusirgirenas/s12.htm>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-04-10].

⁴⁷ Darius ir Girėnas atskrenda, *Dienos naujienos*, 1933, Nr. 159, p. 1.

⁴⁸ Vyties Kryžiaus ordinais a.a. Dariui ir Girėnui, *Lietuvos aidas*, 1933, Nr. 160, p. 1.

⁴⁹ Didvyriai Darius ir Girėnas atvyko į Kauną, *Lietuvos aidas*, 1933, Nr. 161, p. 2.

atsisveikinimas. Pakeliui į Kauną lėktuvas nusileido Karaliaučiuje ir ten buvo surengta lakūnų pagerbimo ceremonija. Kauno aerodrome liepos 19 d. S. Dariaus ir S. Girėno laukė ne tik paprasti žmonės. Ten buvo Vyriausybės delegacija, kitų valstybių atstovai Lietuvoje, karininkai, šauliai, skautai, atskiros kariuomenės dalys. S. Dariaus ir S. Girėno kūnus gabenantį lėktuvą pasitiko bei į Kauną lydėjo 9 karo aviacijos lėktuvai. Prieš nusileidžiant aerodrome, lakūnų palaikai apskraidinti aplink visą Kauno miestą. Sutikimo metu pasakyta daug kalbų išaukštinančių lakūnų drąsą ir pasiaukojimą. Jas vėliau spausdino laikraščiai. Atidarius lakūnų vardais pavadintą, gatvę gausi procesija patraukė į baziliką. Pasibaigus mišioms, palaikai nugabenti į Kauno kapinių koplyčią. Ten užėję žmonės galėjo atsisveikinti su S. Dariumi ir S. Girėnu. Pasibaigus simboliniam atsisveikinimui, žuvusiųjų kūnai pervežti į Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakulteto rūmus, ten atlikus teismo ekspertizę, kitą dieną balzamuoti. Praėjus metams po katastrofos, S. Dariaus ir S. Girėno kūnai karstuose buvo padėti ant specialių paaukštinimų Kauno universiteto Medicinos fakulteto koplyčioje, ten juos buvo galima lankyti.

Kulto formavimą pradėjo „Lietuvos aeroklubo ir transatlantiniam lakūnams priimti komitetas“, ypač šio komiteto pirmininkas prof. Zigmantas Žemaitis⁵⁰. Šis komitetas buvo skirtas pasitikti laimingai parskridusius S. Darių ir S. Girėną, tačiau aplinkybėms susiklosčius priešingai jam teko imtis laidotuvių planavimo reikalų. Dar net nepargabenus lakūnų palaikų į Lietuvą, liepos 18 dieną, pastarasis komitetas, kuris tuomet persikriktijo į „Laikinąjį kap. Dariaus ir Girėno paminklui statyti komitetą“ pradėjo ieškoti būdų kaip įamžinti S. Dariaus ir S. Girėno vardus. Vėliau, palaidojus lakūnus, Kaune įkurtas (Lietuvos aeroklubo) „Dariaus ir Girėno paminklo komitetas“⁵¹. Šio komiteto žinioje buvo ir to paties pavadinimo fondas į kurį žmonės savanoriškai aukojo pinigus, nes Lietuvos Vyriausybė atsisakė prisidėti prie paminklo S. Dariui ir S. Girėnui. Galima spėti, kad tokį Vyriausybės sprendimą padiktavo tuo metu buvusi ekonominė krizė.

Vardų suteikimas. Jau buvo minėta, kad lakūnų vardais buvo pavadinta gatvė esanti šalia aerodromo. Kaunas ne vienintelis miestas, kuris ėmė lakūnų vardais vadinti gatves. Ši idėja apėmė daugelį Lietuvos miestų ir miestelių. P. Jurgėla teigia, jog jau 1934 m. Lietuvoje buvo apie 300 gatvių, 24 aikštės, 8 mokyklos ir 18 tiltų pavadintų Dariaus ir Girėno vardu⁵².

Valstybės valdžia prielankumą kultui rodė šiais vardais krikštydama įvairius objektus. Pagerbiant lakūnus, Lietuvos karo aviacijos 1-oji eskadrilė pavadinta Dariaus, 5-oji – Girėno vardu. 1938 m. Lietuvos susisiekimo ministerija nusipirko du keleivinius lėktuvus „Percival Q – 6“. Vienas iš jų pavadintas Stepono Dariaus, kitas – Stasio Girėno vardais⁵³.

⁵⁰ Didvyriai Darius ir Girėnas atvyko į Kauną, *Lietuvos aidas*, 1933, Nr. 161, p. 2.

⁵¹ Gamziukas A., Dariaus ir Girėno atminimas, *Mokslas ir gyvenimas*, 1988, Nr. 7, p.14.

⁵² Jasiūnas E., *Darius ir Girėnas (1933-1993)*, Kaunas-Vilnius, 1993, p. 63.

⁵³ Gamziukas A., Trumpa LAK istorija, <http://www.plienosparnai.lt/page.php?43>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-02-24].

1935 metais vasario 10 d. Vilijampolėje atidaryti Dariaus ir Girėno kultūros namai⁵⁴. Juose buvo 600 vietų salė, biblioteka su skaitykla, vaikų darželis ir kt.

Paminklai. Nuvilnijus S. Dariaus ir S. Girėno laidotuvėms buvo imtasi jų atminimo įamžinimo. Nuomonių būta įvairių. Buvo siūloma už surinktus pinigus įrengti Universitete aerodinamikos laboratoriją, įsigyti karinę arba sportinę lėktuvų eskadrilę. Tačiau galiausiai buvo nutarta statyti skulptūrinį paminklą Kaune. Deja, nė viena iš šių idėjų tarpukariu taip ir nebuvo įgyvendinta. Kita vertus atskirų žmonių ir bendruomenių iniciatyva šiokie tokie atminimo įamžinimo darbai vyko.

Tais pačiais, 1933 m. spalio 2 dieną, Babtuose (Kauno raj.) buvo pašventintas rekonstruotas mūrinis kryžius-koplytėlė. Priekinės plokštumos nišoje buvo lakūnų S. Dariaus ir S. Girėno portretai, žemiau – skydas su Vyčio kryžiumi, kalavijas ir metalinė stačiakampė plokštė su Vyčiu ir įrašu: „17.VII.1933 m. / Šventaisiais jubiliejaus metais / Babtų visuomenė, šauliai atnaujino, atstatė / griuvėsiais virtusį / senovės kryžių, / kad neužmirštumėm lakūnų Dariaus ir Girėno žygių: / Jie perskridę Atlanto vandenyną, / išaukštino tuo Lietuvą tėvynę. / Teragina jie mus visus / tėvynei dirbti darbus prakilnius“⁵⁵. Sovietų valdžios ginkluotų pajėgų nariai (Lietuvoje vadinti stribais) po II-ojo Pasaulinio karo šį paminklą ne kartą apšaudė. 1965 m. valdžios įsakymu jis buvo visai nugriautas. Babtų kraštotyrininkų iniciatyva ir kunigo Ričardo Mikutavičiaus surinktomis lėšomis paminklas 1989 m. buvo atstatytas. Rytinėje paminklo plokštumos nišoje yra mediniai S. Dariaus ir S. Girėno portretų, kryžiaus fone, bareljefai. Kitose nišose – Nukryžiuotojo, šv. Petro ir šv. Pauliaus medinės skulptūrėlės. Jų autorius Virginijus Šertvytis. 2003 m. paminklas restauruotas.

Trakų raj., Onuškyje, 1936 m. buvo pastatytas dar vienas paminklas. Jį sukūrė meistras Aleksas Keturenka. Tai buvo apie 3 m aukščio obeliskas su Gedimino stulpais viršuje. Priekinėje plokštumoje buvo S. Dariaus ir S. Girėno bareljefas po juo – eilėraščio posmas. Paminklas nugriautas po II-ojo Pasaulinio karo⁵⁶.

Nesuspėjus iki karo pastatyti centriniu turėjusio tapti paminklo Kaune ir suprantant, kad to padaryti nebepavyks buvo ieškoma kitų būdų įprasminti lakūnų atminimą monumentaliai. Vokiečių okupacijos metais labiausiai lakūnų atminimu rūpinosi tuometinis „Dariaus ir Girėno komiteto“ pirmininkas Tomas Zauka. Ruošiantis minėti skrydžio dešimtąsias metines, T. Zauka neva nugirdo vokiečių pareigūnus kalbantis, kad galutinai įtvirtinus valdžią Lietuvoje, Puntuko akmuo puikiai tiks žymaus vokiečių politiko įamžinimui⁵⁷. Nors šis teiginys galėjo būti ir sovietinės ideologijos dalis. Neaišku dėl kokios priežasties, bet buvo imtasi idėjos lakūnus pagerbti visiems gerai

⁵⁴ Vakar atidaryti Dariaus ir Girėno namai Vilijampolėje, *Lietuvos aidas*, 1935, Nr. 35, p. 10.

⁵⁵ *Nukentėję paminklai*, Vilnius, 1994, p. 66.

⁵⁶ *Nukentėję paminklai*, Vilnius, 1944, p. 189.

⁵⁷ Dovydaitis J., Vieno paminklo istorija, *Literatūra ir menas*, 1965, Nr. 9, p.2.

žinomame Puntuko akmenyje. Šio darbo ėmėsi skulptorius Bronius Pundzius. Pagal jo projektą akmenyje iškalti S. Dariaus ir S. Girėno bareljefai ir dalis testamentu. Skulptorius su padėjėjais užtruko nuo 1942 m. lapkričio 18 d. iki 1943 m. liepos 16 d.

Muziejaus ekspozicijos. Kad visuomenė galėtų geriau susipažinti su S. Dariumi ir S. Girėnu dar 1933 m. liepos 27 d. senajame mediniame Kauno karo muziejuje buvo atidaryta „Lituanicos“ likučių ir rastų lakūnų daiktų paroda⁵⁸. 1937 m. buvo pabaigta parengti nuolatinė „Lituanicos“ ekspozicija Kauno Vytauto Didžiojo muziejuje vėliau ji dar ne kartą papildyta ir atnaujinta. Joje buvo galima pamatyti skridimo ir laidotuvių nuotraukas, lakūnų dokumentus, pinigus, laikrodžius, pasus, rūbus, lėktuvo navigacinius įrankius, žemėlapius, lėktuvų „Lituanica“ ir „Lituanica II“ modelius, S. Dariaus testamentu nuorašą ir kt. eksponatus⁵⁹.

Mauzoliejus. Kad žmonės galėtų laisvai pagerbti lakūnus jiems buvo pastatytas specialus pastatas. Per Vėlines, 1937 m., balzamuoti lakūnų palaikai iškilmingai perkelti į Kauno kapinėse pastatytą mauzoliejų. Jį nemokamai suprojektavo inž. Vytautas Lansbergis-Žemkalnis. Tačiau šis rūšys – mauzoliejus aviacijos istoriko Jono Balčiūno nuomone, buvo primityvus ir po kurio laiko balzamuoti kūnai ėmė pelyti⁶⁰. Todėl išbuvę tris metus mauzoliejuje 1940 m. pabaigoje lakūnų palaikai buvo perkelti atgal į Medicinos fakulteto koplyčią.

Akcijos. Minint S. Dariaus ir S. Girėno skridimo per Atlantą metines, buvo organizuojamas trijų serijinių ANBO-IVL lėktuvų skridimas per 12 Europos valstybių maršrutu: Kaunas – Stokholmas – Kopenhaga – Amsterdamas – Briuselis – Londonas – Paryžius – Marselis – Roma – Udinė – Viena – Praha – Budapeštas – Bukareštas – Kijevas – Velikije Luki – Kaunas⁶¹.

1935 m. rugsėjo 21 d., vykdant S. Dariaus ir S. Girėno testamentu valią, („Jaunoji Lietuva! Tavo dvasios įkvėpti, mes stengiamės tą pasirinktą uždavinį įvykdyti. Mūsų pasisekimas tegu sustiprina Tavo dvasią ir pasitikėjimą savo jėgomis ir gabumais! Bet jei Neptūnas ar galingasis audrų Perkūnas ir mums bus rūstus – pastos mums kelią į Jaunąją Lietuvą ir pašauktą LITUANICĄ pas save, – tada Tu, Jaunoji Lietuva, turėsi iš naujo ryžtis, aukotis ir pasirengti naujam žygiui...“⁶²) maršrutu Niujorkas – Kaunas startavo „Lituanica II“ pilotuojama Felikso Vaitkaus⁶³.

Leidiniai. 1933 m. spalio mėn. Lietuvos aeroklubas išleido S. Dariaus ir S. Girėno albumą. Jis buvo 58 fotografijų, kuklus⁶⁴ nors buvo žadėta išleisti plačią monografiją apie lakūnus. Minėtais metais Lietuvos aeroklubas išleido atvirukus su lakūnų atributika.

⁵⁸ Lituanicos liekanos ir kap. Dariaus ir Girėno daiktai rodomi visuomenei Karo muziejuje, *Lietuvos aidas*, 1933, Nr. 168, p. 5.

⁵⁹ Dariūtė N., Gamziukas A., Ramoška G, *Darius ir Girėnas, dokumentai*, Kaunas, 1993, p. 146.

⁶⁰ Balčiūnas J., Hitlerininkams nepavyko jų sunaikinti, *Literatūra ir menas*, 1966, Nr. 28, p. 3.

⁶¹ S. Dariaus ir S. Girėno aerodromo istorija, <http://www.aleksotasair.lt/lt/index.php?page=history>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-02- 24].

⁶² Dariūtė-Maštarienė N., *Darius ir Girėnas*, Vilnius, 1991, p. 114.

⁶³ Lakūnas Vaitkus per Atlantą į Lietuvą jau skrenda, *Lietuvos žinios*, 1935, Nr. 216, p.1.

⁶⁴ Dariūtė-Maštarienė N., *Darius ir Girėnas*, Vilnius, 1991, p. 226.

1934 m. gegužės 18 d. Lietuvos pašto valdyba pagerbdama „Lituanicos“ skrydį išleido 6 pašto ženklus⁶⁵, jie buvo labai geros kokybės, todėl paplito po visą pasaulį.

Masinio vartojimo prekės. Verslininkai greitai suprato, kad pagerbiant lakūnus galima iš to ir pasipelnyti. S. Dariaus ir S. Girėno artimieji pasirašė įgaliojimus, kuriais atidavė Lietuvos aeroklubui teises leisti įvairius leidinius apie lakūnus. Tai turėjo būti knygos, almanachai, albumai, vinjetės, atvirukai ir pan. Taip pat Lietuvos aeroklubas galėjo suteikti teisę privačioms įmonėms reklamuoti savo gaminius su lakūnų ir „Lituanicos“ atvaizdais, vardais, inicialais ir pan. Gautas pelnas turėjo būti skirtas „Dariaus ir Girėno fondui“. Savo prisiminimuose S. Dariaus dukra, N. Dariūtė-Maštarienė, pasakoja apie masinės prekybos gaminius – saldinius, ant kurių dėžučių buvo lakūnų atvaizdai, sąsiuvinius, taip pat kalendorius, amžinąsias plunksnas, laikrodžius, medalionus, veidrodėlius ir kt. daiktus⁶⁶.

2.3. Sovietmetis

2.3.1. Oficialusis požiūris

Laikotarpį iki XX a. 6 – 7 deš. galima vadinti S. Dariaus ir S. Girėno kulto nuvainikavimu arba perkėlimu į užmarštį. Svarbiausiomis okupacinio režimo užduotimis tapo bibliotekų ir muziejų fondų „išvalymas“ ir perkėlimas į saugyklas. 1950 m., pavasarį, apskričių komitetams buvo išsiuntinėtas LKP CK sekretoriaus laiškas, kuriame reikalauta per savaitę pristatyti duomenis apie visus apskrities teritorijoje esančius tarpukariu pastatytus paminklus ir pateikti pasiūlymus dėl jų tolesnio likimo⁶⁷. Po šio sprendimo sunaikinta arba apgadinta daug paminklų. Nebuvo išimtis ir paminklai skirti S. Dariui ir S. Girėnui.

Pirmaisiais sovietinės okupacijos metais „Lituanicos“ ekspozicija Kauno istorijos muziejuje buvo panaikinta, o daiktai perkelti į fondą. Tuometinis muziejaus direktorius Apuokas-Maksimavičius „Lituanicą“ vadino fašistų lėktuvu, o pačius lakūnus fašistais. Tai pasakojo tuomet dirbęs muziejaus darbuotojas Pijus Daumantas-Bepirštis⁶⁸. Tik 1958 m., po Stalino asmenybės kulto pasmerkimo, „Lituanica“ grąžinta į ekspoziciją. Tais pačiais metais, liepos 17 d., pažymint 25-ąsias lakūnų žuvimo metines, paskelbtas pirmas teigiamas žygio įvertinimas.

Gana neigiamą požiūrį į S. Dariaus ir S. Girėno atminimą sovietmečiu galima įžiūrėti, ir lakūnų palaikų paslėpimo istorijoje. Pasirodo, kad S. Dariaus dukra, N. Dariūtė-Maštarienė, ne tik paraginta Vytauto Mačiukos ėmė ieškoti lakūnų palaikų. Anksčiau dėl to ji kreipėsi į partijos

⁶⁵ Pašto ženklai, <http://stamps.adie.lt/pradzia.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-02-24].

⁶⁶ Dariūtė-Maštarienė N., *Darius ir Girėnas*, Vilnius, 1991, p. 223.

⁶⁷ *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje, 1940-1990*, Vilnius, 2005, p. 16.

⁶⁸ Dariūtė-Maštarienė N., *Darius ir Girėnas*, Vilnius, 1991, p. 243.

miesto komitetą, kuriame buvo atsakyta, kad vieta yra žinoma, tačiau iš duotų užuominų N. Dariūtė-Maštarienė suprato, kad lakūnus laidoti dar ne laikas⁶⁹.

Steponas Darius buvo smerkiamas dėl to, kad dalyvavo 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversme. Po lakūnų mirties kai kas S. Dariui skyrė vos ne A. Smetonos sąmokslu organizatoriaus vaidmenį. Tuo tarpu reikia pastebėti, kad perversme dalyvavo daugelis aviacijos karininkų tarp jų ir S. Darius. Jis keletą kartų svarstęs visą situaciją dienoraštyje užsimena apie savo abejones: „Aš, Amerikoje auklėtas, tikėjau į teisėtą valdžią ir keletą kartų rimtai ir ilgai svarsčiau galimumus.“⁷⁰

Po lakūnų palaikų atradimo, 1963 m., buvo kreiptasi į Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto pirmąjį sekretorių A. Sniečką su prašymu palaidoti S. Darių ir S. Girėną. Apie metus buvo vilkinamas atsakymas, kuomet 1964 m. buvo duotas leidimas juos palaidoti. Tačiau kiek įmanoma buvo stengtasi riboti šių įvykių viešumą. Lakūnai buvo pašarvoti vienoje iš mažųjų Medicinos instituto salių. Į šią salę jokie pašaliniai žmonės, išskyrus S. Dariaus ir S. Girėno artimuosius, nebuvo leidžiami.

Pokario metais Vėlinės tapo ideologinio puolimo objektu. KGB stebėjo kas ir prie kokių kapų ar paminklų deda gėles, dega žvakes, kokias dainas dainuoja, ar giesmes gieda, kokius šūkius skanduoja. Kauniečiai jau 1944 m. dėjo gėles prie paminklo kariams žuvusiems už Lietuvos nepriklausomybę, prie S. Dariaus ir S. Girėno mauzoliejaus, prie lakūnų kapų anuomet vadintų karmelitų arba senosiomis kapinėmis (dabar Ramybės parkas). 1956 m., per Vėlines, šiose kapinėse išsiplėtojo pirmoji antisovietinė manifestacija. 1959 m. kovo 25 d. nutarta uždaryti kapines, kurios kėlė didelį rūpestį anuometinei valdžiai Kaune⁷¹. O 1962 m. S. Dariaus ir S. Girėno mauzoliejus sunaikintas. Ko gero ta pačia intencija nugriauti tarpukariu pastatyti paminklai Babtuose ir Oniškyje, apšaudomas Puntuko akmuo.

1956 m. vasario mėn. SSKP XX suvažiavime Nikitos Chruščiovo perskaitytas pranešimas „Apie asmenybės kultą ir jo padarinius“ pradėjo „atšilimo“ laikotarpį⁷². Šis atšilimas jautėsi ir S. Dariaus, bei S. Girėno atminimo įamžinime. Jau 1958 m., per 25-ąsias lakūnų žūties metines, pasirodė pirmasis teigiamas lakūnų žygio įvertinimas pokario Lietuvoje. Nuo tada pradėjo rasti straipsnių, knygų ir kitokių lakūnų atminimą įamžinančių dalykų.

2.3.2. Žygdarbio ir asmenybių memorializacija

⁶⁹ Dariūtė N., Gamziukas A., Ramoška G., *Darius ir Girėnas, dokumentai*, Kaunas, 1991, p. 154.

⁷⁰ Jurgėla P., Sparnuoti lietuviai Darius ir Girėnas, Čikaga, 1935, p. 100.

⁷¹ Skučaitė V., Neramumai Ramybės parke, <http://kauno.diena.lt/dienrastis/kita/neramumai-ramybes-parke-13795>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

⁷² Nikitos Chruščiovo biografija, <http://www.biografas.lt/biografija/110-nikita-chrusciovos>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

Paminklai. 1968 m., per 35-ąsias S. Dariaus ir S. Girėno žuvimo metines, ant jų kapo buvo pastatytas antkapinis skulptoriaus Vytauto Mačiukos ir architektų Algimanto bei Vytauto Nasvyčių paminklas. Poliruoto granito plokštėse buvo iškaltas V. Mačiukos sukurtas tekstas: „DARIUS IR GIRĖNAS LITUANICOS SKRYDŽIU NUGALĖJĘ ATLANTĄ ŽUVO NEPASIEKĘ TĖVYNĖS 1933 LIEPOS 17“. Virš lakūnų kapo supiltas aukštas pilkapis. Viršuje, erdvėje, kybo dešimties tonų svorio granitinis sparnas, kurio priekyje – rūsūs lakūnų veidai⁷³.

1971 m. Kauno aerouosto stoties interjerą (dabar Lietuvos aviacijos muziejus) papuošė dolomito bareljefas „Atlanto nugalėtojai S. Darius ir S. Girėnas“. Bareljefo autoriai skulptorius Karys Švažas, architektai Henrikas Bogdanas ir A. Zdanavičius. Horizontalios linijos, skiriančios sienos dalis, primena paukščio ar lėktuvo sparnus. Portretai yra gerokai stilizuoti, šalmai susilieja su sienos plokštuma⁷⁴.

Muziejai, memorialinės sodybos. Kaip jau buvo minėta tik 1958 m. Kauno istorijos muziejuje buvo gražinta „Lituanicos“ ekspozicija. Ji atnaujinta 1983 m. ir 1993 m.

1969 m. gegužės 9-10 dienomis kraštotyrininkai ir kiti aktyvistai ėmėsi S. Dariaus ir S. Girėno gimtųjų sodybų tvarkymo darbų. Ypač susiimta dėl to, kad S. Dariaus tėviškę – Rubiškės (po lakūno žūties pavadintas Dariaus kaimu) pagal melioracijos planus buvo ruošiasi nušluoti nuo žemės paviršiaus⁷⁵. Kraštotyrininkai į pagalbą pasitelkė aviatorius, ryžosi gelbėti sodybvietę. Jauni patriotiškai nusiteikę žygeiviai 1969 m. gegužės 9 d. kieme, po didžiuoju ąžuolu, supylė pilkapį ir pastatė didžiulį akmenį su įrašu „Dariui ir Girėnui“. Išlikusiame akmeninių namo pamatų kampe buvo pritvirtinta granitinė atminimo lenta su įrašu „Atlanto nugalėtojo Stepono Dariaus giminė. 1896-1933“. Šitaip sodybvietė buvo išsaugota. Kitą dieną S. Girėno giminėje, Vytogalos kaime, turistai-kraštotyrininkai ir aviatoriai pastatė paminklinį akmenį. 1983 m. Girėno sodybvietėje, viename likusiame senajame pastate – klėtelėje, buvo įrengtas muziejus. Vėliau spaudžiant visuomenei, nuo 1983 iki 1988 m. buvo atstatyta visa sodyba⁷⁶. Kultūros vertybių registras skelbia, kad sodybvietėje nebuvo išlikę jokių pastatų tik senas sodas⁷⁷. Teritorijos pietinėje dalyje 1983 m. atstatytas buvęs svirno pastatas. Namas pastatytas kitoje vietoje, nes senojo namo vietoje Stasio Girėno brolis, Petras, 1938-39 m. buvo pastatęs klėtelę. Taigi 1988 m. S. Dariaus ir S. Girėno skrydžio 55-jų metinių minėjimui buvo atstatytas ir įrengtas S. Girėno gyvenamasis namas⁷⁸ su nendrėmis dengtu stogu. Jau vėliau atstatytas šulinys su svirtimi. Atstačius S. Girėno gimtąją

⁷³ Čepas J., Paminklai DARIUI IR GIRĖNUI – III, *Aviacijos pasaulis*, 2008, Nr. 12, p. 9.

⁷⁴ Kynas A., S. Darius ir S. Girėnas lietuvių dailės kūriniuose, *Kultūros barai*, 1983, Nr. 7, p. 16.

⁷⁵ Memorialinės ekspozicijos S. Dariaus ir S. Girėno giminėse, <http://www.lam.lt/html/tevidkes.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-02-10].

⁷⁶ Legendinio lakūno tėviškė rengiasi išskilmėms, <http://www.ve.lt/?data=2003-07-10&rub=1065924812&id=1057764036>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-02-10].

⁷⁷ Kultūros vertybių registras, <http://kvr.kpd.lt/heritage/Pages/KVRDetail.aspx?lang=lt&MC=11214>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-05-10].

⁷⁸ S. Girėno tėviškė, <http://www.lam.lt/lt/apie-mus/musu-padaliniai/s-gireno-teviske.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-05-10].

sodybą, Vytogalos kaime buvo atstatinėjama ir S. Dariaus gimtinė. S. Dariaus gimtinę nuspręsta atstatyti 1988 m., tačiau dėl įvairių finansinių nesklandumų darbai buvo atidėti ir vėlavo. Šioje sodybvietėje taip pat jau nebuvo likę pastatų. Todėl atstatant pastatus – namą ir klėtį, buvo remtasi autentiškomis nuotraukomis, dokumentais, vietinių gyventojų prisiminimais⁷⁹. Galutinai pabaigta S. Dariaus gimtosios sodybos vieta – memorialinis parkas buvo 1993 m.

Šie faktai liudija, kad visuomenė per šį sovietinės okupacijos laikotarpį nepamiršo lakūnų ir prireikus ėmėsi iniciatyvos dėl lakūnų gimtųjų sodybviečių išsaugojimo. Tuo tarpu oficialioji valdžia nedrįso prieštarauti šiai iniciatyvai.

Lietuvos aviacijos muziejaus pirmtakas – visuomeninis Lietuvos sportinės aviacijos muziejus – pradėtas kurti buvusių sklandytojų 1971 m., o oficialiai atidarytas 1983 m. Pirmieji šio muziejaus eksponatai buvo apie S. Darių ir S. Girėną. Jame saugomi visų lakūnų medicininių apžiūrų aktų nuorašai, lakūnų ažuoliniai karstai, kuriuose jie buvo atgabenti iš Vokietijos, o taip pat variniai, kuriuose balzamuoti kūnai buvo patalpinti mauzoliejuje⁸⁰.

Leidiniai. Tiek sovietinės okupacijos metais leistose knygose, tiek periodiniuose leidiniuose galima pastebėti vieną faktą. Vokiečiai tiek kryžiuočiai, tiek naciai vaizduojami stengiantis pabrėžti ir dar sukurti neigiamą jų įvaizdį. Todėl, kurie su jais kovojo ar nuo jų nukentėjo laikomi tais, kurie gali būti minimi istorijoje. Todėl neatsitiktinai periodikoje ir kituose leidiniuose iškelta lakūnų pašovimo versija. Žinoma, sovietinėje literatūroje nutylimas tautiškasis skrydžio motyvas, akcentuojamos lakūnų asmeninės savybės, drąsa, pasitikėjimas savimi ir pan.

N. Chruščiovo valdymo, dar vadinamais „atšilimo“ metais, lakūnas ir rašytojas J. Dovydaitis pirmasis parašė dokumentinę apysaką „Juodi debesys“ taip primindamas S. Dariaus ir S. Girėno skrydį, nupasakodamas kaip Puntuko akmenyje buvo įamžintas lakūnų atminimas. Ši knyga buvo išleista 1967 m., o 1983 m. išėjo antras pataisytas leidimas „Atlanto nugalėtojai“. Tačiau šios knygos vertinamos kaip per daug konjunktūriškos, istoriškai neobjektyvios⁸¹.

Kur kas istoriškai objektyvesnė buvo Zigmanto Kondrato brošiūrėlė „Pirmasis lietuvių skridimas per Atlantą“ išleista 1969 m. Ji įdomi tuo, kad čia plačiau išnagrinėtas S. Dariaus ir S. Girėno gabentas oro paštas taip pat pateikti antrojo lakūnų mumijų tyrimo rezultatai.

1975 metais išleistoje Jono Balčiūno knygoje „Lėktuvai, lakūnai, žygdarbiai“ tyrinėjama aviacijos istorija. Todėl čia neapsieita ir be pirmojo JAV lietuvių transatlantinio skridimo aprašymo ir trumpos S. Dariaus ir S. Girėno istorijos perpasakojimo.

Jubiliejiniais 50-aisiais skrydžio minėjimo metais redakcija „Sparnai“ lietuvių, rusų ir anglų kalbomis išleido bukletą „S. Darius ir S. Girėnas 1933-1983“.

⁷⁹ Pilaitienė A., Gimtojoje Stepono Dariaus sodyboje atidarytas muziejus, *Lietuvos rytas*, 1993, Nr. 132, p. 3.

⁸⁰ Dariūtė N., Gamziukas A., Ramoška G., *Darius ir Girėnas, dokumentai*, Kaunas, 1991, p. 150.

⁸¹ Dariūtė N., Gamziukas A., Ramoška G., *Darius ir Girėnas, dokumentai*, Kaunas, 1991, p.3.

Šventės. Reikia paminėti, kad dažniausiai visi daiktai, paminklai, skulptūros ir pan. buvo baigiami ir pristatomi visuomenei šventėse, skirtose lakūnų skrydžio minėjimams.

Parengus ir atnaujinus „Lituanicos“ ekspoziciją Kaune, ten švenčiamos lakūnų žygdarbio metinės. Tai buvo 1958 m., kuomet spaudoje pasirodė ir pirmasis teigiamas pranešimas apie S. Darių ir S. Girėną. Jame autorius J. Dovydaitis primena apie lakūnų skrydį⁸².

S. Dariaus dukra prisimena, kad gražiai buvo paminėtos 35-osios skrydžio metinės. Spaudoje pasirodė platus straipsnis, kuriame nagrinėjama „Lituanicos“ pašovimo versija⁸³. Daug kauniečių susirinko į Istorijos muziejų vykusi skrydžio paminėjimą⁸⁴.

1969 m. surengiamos pirmosios kasmetinės S. Dariaus ir S. Girėno taurės lakūnų varžybos. Šiose varžybose dalyvauja tik pajėgiausi lakūnai. Laimėtojo vardas ir pavardė išgraviruojami ant S. Dariaus ir S. Girėno taurės postamento. Dabar ji mena jau keturių dešimtmečių geriausių Lietuvos lakūnų skrydžių istoriją⁸⁵.

Ypač iškilmingai paminėta S. Dariaus ir S. Girėno 50-ies metų skrydžio sukaktis. Daugybė straipsnių buvo išspausdinta ne tik Lietuvos, bet ir Lenkijos bei tuometinės Čekoslovakijos spaudoje. Robertas Verba sukūrė dokumentinį filmą „Lituanicos sparnai“. O režisierius Raimondas Vabalas pastatė meninį filmą „Skrydis per Atlantą“. Šiam filmui buvo pastatyta tiksli „Lituanicos“ lėktuvo kopija, kuri vėliau demonstruojama įvairiose šventėse. Iškilmingi minėjimai vyko Kaune bei S. Dariaus ir S. Girėno tėviškėse. Anykščiuose, prie Puntuko, surengta aviacijos šventė, technikos paroda, pasodinti du ąžuoliukai. Taigi po 50-ųjų skrydžio metinių, renginių susijusių su S. Dariumi ir S. Girėnu vis gausėja.

1987 m. per Kaune vykusį oro parodą aerodrome nusileido Vlado Kensgailos sukonstruotas „Lituanicos“ prototipas. Tuomet tai buvo įspūdingas, simbolinis žiūrovus labai sujudinęs įvykis.

Po metų vykusiose 55-osios skrydžio metinės buvo vėl įspūdingos. Buvo rengiami žmonių susitikimai su S. Dariaus dukra, V. Lansbergiu-Žemkalniu, lakūnais J. Balčiūnu, V. Kensgaila ir kt. asmenimis, kurie galėjo tiesiogiai prisiliesti prie lakūnų istorijos. Pasak N. Dariūtės-Maštarienės tokie vakarai keldavo didžiulį susidomėjimą. Kaip niekad plačiai šį jubiliejų paminėjo Sovietinės Lietuvos spauda. Straipsnius būtų galima apibūdinti patriotiškus jausmus keliančiais žodžiais: „Prie Jūsų žygdarbio sugrįžtame tvirtybės pasisemti“⁸⁶. Kauno valstybiniame istorijos muziejuje iškilmingai pažymėtas jubiliejus. Perkūno namuose atidaryta paroda. Iškilmingi minėjimai vyko

⁸² Dovydaitis J., Skridimas per vandenyną, *Švyturys*, 1958, Nr. 13, p. 16.

⁸³ Pranckūnienė D., Perskridę Atlantą, *Švyturys*, 1968, Nr. 13, p. 22.

⁸⁴ Dariūtė-Maštarienė N., *Darius ir Girėnas*, Vilnius, 1991, p. 253.

⁸⁵ Trataitė E., Trečią kartą garbingiausias Lietuvos lakūnų trofėjus – Dariaus ir Girėno taurė – plk. ltn. Eltono Meleckio rankose, <http://www.lka.lt/index.php/lt/197002/>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

⁸⁶ Dariūtė-Maštarienė N., *Darius ir Girėnas*, Vilnius, 1991, p. 263.

Dariaus kaime (Judrėnuose) ir Vytogaloje. Švenčių metu visuomenė vėl aukėjo pinigus S. Dariaus ir S. Girėno paminklui.

Meno išraiškos. R. Vabalas savo filmą „Skrydis per Atlantą“ vadina herojine drama arba romantine fakto restauracija⁸⁷. Filmą prasideda 1927-ųjų pavasarį, kai Steponas Darius išvyksta į JAV, o baigiasi 1933 liepos 17-ąją tragišku „Lituanicos“ kritimu Soldino apylinkių miške. Pagrindinius vaidmenis atliko Eimuntas Nekrošius (Stasys Girėnas) ir Remigijus Sabulis (Steponas Darius). S. Dariaus vaidmens atlikėjas R. Sabulis šiam vaidmeniui buvo atrinktas todėl, kad jis turėjo vidinės jėgos, ugnies, užsispyrimo ir sportišką išvaizdą⁸⁸, kurios reikėjo norint tinkamai atspindėti personažo asmenybę ir fizinę išvaizdą. Šis filmas labai paskatino lakūnų kulto atgimimą. Tą liudija faktas, kad filmą pamatė virš 647 000 žiūrovų t.y. kas penktas Lietuvos gyventojas. Tai buvo didžiausio populiarumo sulaukęs lietuviškas vaidybinis filmas tuo metu.

Tais pačiais 1983 m. 20 minučių dokumentinį filmą „Lituanicos sparnai“ sukūrė režisierius Robertas Verba. Filme užfiksuotas S. Dariaus ir S. Girėno ruošimasis skrydžiui, „Lituanicos“ bandymai. Taip pat pateikiamos lakūnų draugų, pažįstamų mintys, prisiminimai. Rodomi kadrai iš katastrofos vietos Soldino apylinkių miške.

Kėdainių „Mėgėjo“ liaudies studijos autoriai A. Raila, V. Laumakas ir A. Morėnas sukūrė dokumentinį filmą „Berlyncheno trikampis“. Šis filmas XV Pabaltijo respublikų ir Leningrado miesto saviveiklinių filmų festivalyje, Rygoje, apdovanotas pagrindiniu prizų ir aukso medaliu.

2.4. Antrosios Lietuvos Respublikos laikotarpis

2.4.1. Paminklai S. Dariui ir S. Girėnui

Paskutiniaisiais sovietinės okupacijos metais vis garsiau buvo pradėta kalbėti apie taip ir nepastatytą paminklą Kaune. Tai buvo pagrindinis S. Dariaus ir S. Girėno kulto atgaivinimo rodiklis nepriklausomybę atgavusioje Lietuvoje.

Vienas pirmųjų prakalbęs apie dar nepastatytą paminklą S. Dariui ir S. Girėnui Kaune, buvo Vladas Žukas. Jis parašė savo kuklų straipsnelį laikraštyje „Literatūra ir menas“. Jame ragino pradėti rinkti lėšas, skelbti paminklo konkursą⁸⁹. Tai patvirtina ir 1988 m. liepos 6 dieną sušauktas Lietuvos KP centro komiteto susitikimas su skulptoriais. Susitikime jau buvo kalbama apie S. Dariaus ir S. Girėno paminklą Kaune⁹⁰. Inžinierius, aviacijos istorikas Algirdas Gamziukas savo straipsnyje taip pat pateikė keletą idėjų lakūnų pagerbimui. Skirtingai nei dauguma S. Dariaus ir S. Girėno entuziastų jis paminklo pastatymu neapsiribojo. A. Gamziukas siūlė būsimame Lietuvos

⁸⁷ Archipovaitė L., Apie Dariaus ir Girėno žygdarbį, *Literatūra ir menas*, 1983, Nr. , p. 8.

⁸⁸ Bancevičiūtė T., Po 50 metų, *Kultūros barai*, 1983, Nr. 7, p. 11.

⁸⁹ Žukas V., Dar kartą dėl Dariaus ir Girėno, *Literatūra ir menas*, 1988-05-28, p. 11.

⁹⁰ Plati paminklų statybos panorama, *Komjaunimo tiesa*, 1988, Nr. 132, p. 1.

aviacijos muziejuje parodyti reikšmingą S. Dariaus ir S. Girėno indelį į Lietuvos aviacijos istoriją, atstatytose lakūnų tėviškėse įkurti memorialinius muziejus ir kt.⁹¹

S. Dariaus ir S. Girėno kultui prisikelti iš po sovietinio „miego“ sudarė sąlygas SSKP CK generalinio sekretoriaus Michailo Gorbačiovo vykdoma „Perestroika“. Tuomet po 1986 m., kai buvo įsteigtas SSRS kultūros fondas ir rekomenduojama steigti šio fondo respublikinius padalinius⁹². Taigi įsikūrus Lietuvos kultūros fondui, padvelkė gaivūs vėjai. Lietuvos kultūros fondo, Kauno skyriaus visuomeninėje taryboje, kurios pirmininkas 1988 m. buvo architektas Algimantas Sprindys buvo sudaryta darbo grupė „Dariaus ir Girėno paminklui statyti“. Į šią grupę įėjo Kauno miesto vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas Zigmantas Kazakevičius, vilnietis aviacijos inžinierius Juozas Zujus, aukštojo pilotažo federacijos pirmininkas Vladas Drupas ir kiti. Tuo metu tokie šio projekto inspiratoriai kaip Jonas Balčiūnas tik ruošė konkurso paminklui statyti nuostatus ir kvietė žmones aukoti lėšas, buvo atidarytos kelios sąskaitos į kurias buvo galima pervesti pinigus⁹³.

Norint išaiškinti paminklo konkurso nugalėtojus, buvo skelbti du turai ir geriausiu buvo išrinktas prieškarinis B. Pundziaus projektas. Tačiau išlikusiame projekte buvo numatytos, bet nebaigtos lakūnų figūros. Todėl buvo paskelbtas dar vienas konkursas, nes reikėjo sukurti trūkstamą paminklo dalį. Laimėtoju paskelbtas Juozas Šlivinskas ir jo sukurta figūrinė kompozicija.

Taigi pagaliau 1993 m. liepos 17 dieną, 12 valandą, Kauno Ažuolyno parke buvo atidengtas paminklas žuvusiems lakūnams. Šoniniame monumento fasade yra lakūnų testamentų eilutė: „...savo skridimą skiriame ir aukojame tau, Jaunoji Lietuva“, o paminkle iškalti žmonių pagarbą skatinantys žodžiai: „Dariui ir Girėnui – dėkinga tauta“⁹⁴. Figūrinė kompozicija stovėdama beveik keturių metrų aukštyje sudaro skrydžio įspūdį. Kolonos architektonika pratęsia ir apibendrina skulptūrą iki abstrakčių formų, iš kurių lyg iš užmaršties tvarsčių išsilaisvina lakūnų figūros⁹⁵. Buvo surengta didelė šventė, joje dalyvavo ambasadoriai, politikai, aviatoriai.

Tuo pat metu atidengtas dar vienas paminklas lakūnams Šilalėje. Paminklas pastatytas labiausiai žmonių lankomoje vietoje, miesto skverelyje. Paminklo statybą parėmė Lietuvos Respublikos susisiekimo ministras Jonas Biržiškis, o iš juodo akmens iškalė skulptoriai Jonas ir Paulius Juodišiai. Fasadinėje paminklo pusėje iškaltas užrašas: „1933 VII 15 lietuvių lakūnai Steponas Darius ir Stasys Girėnas iš Niujorko išskrido į Lietuvą. Skridusi 37 val. ir įveikusi Atlantą Lituanica nukrito Soldino miške“. Apačioje iškaltos lėktuvai. Antroje paminklo pusėje – lakūnų

⁹¹ Gamziukas A., Paminklas Dariui ir Girėnui, *Literatūra ir menas*, 1988-07-16, p. 16

⁹² Lietuvos kultūros fondas, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2008, t. 13, p. 256.

⁹³ Balčiūnas J. Įamžinkim atminimą, *Literatūra ir menas*, 1988-07-16, p. 16.

⁹⁴ Zovienė D., Parskrido, *Literatūra ir menas*, 1993, Nr. 29, p. 2.

⁹⁵ Zovienė D., Parskrido, *Literatūra ir menas*, 1993, Nr. 29, p. 2.

bareljefai. Paminklas pastatytas ant aukštesnio postamento, tartum pilkapio apjuosto stambesnių riedulių vainiku⁹⁶.

2.4.2. Periodika ir knygos

Tik atgavus Nepriklausomybę, Lietuvoje prasidėjo S. Dariaus ir S. Girėno skrydžiui paminėti skirtų knygų bumas. Tokią pat gal net didesnę tendenciją galima įžvelgti periodinėje spaudoje. Knygomis bandoma priminti, supažindinti su lakūnais, sudominti jų skrydžiu, parodyti naujai atgimstančios Lietuvos žmonėms į ką reikia lygiuotis, kokius idealus pasirinkti. Spaudoje tuo tarpu vyravo polemika apie visas įmanomas priemones skrydžiui įamžinti. Tiesa, daugiausia dėmesio S. Darius ir S. Girėnas sulaukdavo ir vis dar sulaukia per skrydžio paminėjimus kiekvienų metų, liepos 17 dieną. Ypač didelės išskilmės vyko 1993, 2003, 2008 metais, kuomet buvo švenčiami jubiliejai. Tada išeidavo proginės knygos, brošiūros, straipsniai skirti lakūnams atminti.

Pirmieji leidiniai pradėjo eiti nuo pat 1990 m. Išleistos dvi knygos – P. Jurgėlos „Sparnuoti lietuviai Darius ir Girėnas“, aviatoriaus bei rašytojo Vytauto Dovydaičio istorinė-biografinė apybraiža apie transatlantinius lakūnus „Vėjas blaškė, žaibai plakė...“⁹⁷. Pastaroji V. Dovydaičio knyga įdomi tuo, kad nemaža jos dalis skirta Lietuvos karo aviacijai tarpukariu. Taigi knygoje pateikta istorija yra iš tų laikų, kada S. Darius grįžo į Lietuvą ir įstojo į karo aviacijos mokyklą. Taip pat trumpai papasakota visa prieškarinė bei pokarinė žygio įamžinimo istorija. Leidinyje yra 15 fotografijų, kuriose vaizduojami įvairūs momentai iš lakūnų gyvenimo taip pat iš „Lituanicos“ katastrofos vietos, laidotuvių. Tais pačiais metais išėjo ir jau minėtos P. Jurgėlos knygos „Sparnuoti lietuviai Darius ir Girėnas“ antrasis leidimas. Deja, iškilo problema – skubant gauti pelną ir stokojant kompetencijos, knyga pakartota su visomis aviacijos istorikų jau seniau išaiškintomis klaidomis, kurios ilgą laiką buvo multiplikuojamos. Tarp jų ir neteisingos abiejų lakūnų gimimo datos, kai kurios techninės charakteristikos ir kt.⁹⁸

1991 m. išėjo Nijolės Dariūtės, Algirdo Gamziuko ir Gyčio Ramoškos parengta knyga „Darius ir Girėnas. Dokumentai“. Ši knyga unikali tuo, kad joje yra sudėti dokumentai, laiškai ir atsiminimai. Tai tikrai padeda objektyviai vertinti visą S. Dariaus ir S. Girėno istoriją. Joje publikuojami dokumentai apie S. Dariaus dalyvavimą I-ame Pasauliniame kare, apie jo buvimą Lietuvoje, pasiruošimą skrydžiui per Atlantą, katastrofos priežasčių tyrimą, atminimo įamžinimą ir t.t. S. Dariaus dukra, Nijolė Dariūtė-Maštarienė, taip pat parašė knygą skirtą lakūnams „Darius ir Girėnas“. Joje pateikta daug informacijos apie lakūnus, gausiai iliustruota fotografijomis, pateikta

⁹⁶ Gedvilienė A., Atgimimo paminklai, *Šilalės kraštas*, Vilnius, 1994, t. 1, p. 333.

⁹⁷ Dovydaitis V., *Vėjai blaškė, žaibai plakė...*, Kaunas, 1990, p. 238.

⁹⁸ Dariūtė N., Gamziukas A., Ramoška G., *Darius ir Girėnas. Dokumentai*, Kaunas, 1991, p. 3.

dokumentų ištraukų, liudininkų atsiminimų. Ši knyga išleista 1991 m., todėl visa S. Dariaus ir S. Girėno istorija apžvelgiama iki minėtųjų metų. N. Dariūtė-Maštarienė tais pačiais metais parengė dar vieną knygą-albumą „Darius ir Girėnas“. Joje trumpai lietuvių, anglų ir rusų kalbomis apžvelgiama Dariaus ir Girėno istorija. Likusią dalį užima fotografijos, apimančios laikotarpį nuo lakūnų jaunystės iki 1990 m., taip pat jiems skirtų pagarbos ženklų.

1993 m. Lietuvoje buvo išleista antroji, pataisyta E. Jasiūno knyga-albumas „Darius – Girėnas 1933-1993“. Šis albumas mažai kuo skiriasi nuo pirmtako, išleisto Čikagoje, praktiškai tik papildytas dar nematytomis nuotraukomis.

Po šio knygų apie S. Darių ir S. Girėną bumą stoji šio toks štilis. Iki pat 2003 m. nepavyko rasti nė vienos knygos skirtos šiems lakūnams. Tik per 70-ąjį skrydžio paminėjimą Vytauto Didžiojo karo muziejus, padedant Krašto apsaugos ministerijai, išleido brošiūrą lietuvių-anglų kalbomis „S. Dariaus ir S. Girėno transatlantiniam skrydžiui 70“. Šis leidinys skirtas glaustai susipažinti su visa lakūnų istorija, pasižiūrėti jame publikuojamų su S. Dariumi ir S. Girėnu susijusių nuotraukų. 2006 m. istorikas Jonas Vaičėnas parašė knygutę „Lituanicos skrydis“. Joje taip pat galima susipažinti tik su pagrindiniais faktais, kuriuos dar labiau sustiprina pateikiamos nuotraukos.

XX amžiaus atradimas – internetas taip pat nestokoja informacijos apie S. Darių ir S. Girėną. Ypač daug naudingos ir patikimos informacijos galima rasti tinklapyje plienosparnai.lt. Jo pagrindinis tikslas – gilintis į Lietuvos aviacijos istoriją 1919 – 1940 m. Taigi neišvengiamai vienas didžiausių įvykių, minėtame laikotarpyje, buvo JAV lietuvių skrydis per Atlantą. Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka parengė virtualią parodą „Steponas Darius ir Stasys Girėnas: Mes skrisime į Lietuvą“. Šioje parodoje pateikta daug informacijos, nuotraukų ir pan. Yra ir daugiau tinklapių, kuriuose galima rasti informacijos apie lakūnus, tačiau reiktų faktus vertinti kritiškai ir aklaui nepasitikėti pateikiamomis žiniomis.

2.4.3. Skrydžio minėjimai

Nepriklausomoje Lietuvoje buvo atgaivinti iškilmingi S. Dariaus ir S. Girėno transatlantinio skrydžio minėjimai. Ypač renginių gausumu išsiskyrė 1993 m., kurie buvo paskelbti S. Dariaus ir S. Girėno metais⁹⁹.

Todėl suprantama, kad išėjo nemažai leidinių skirtų šių lakūnų istorijai. Tuo nesibaigė 60-ųjų metų skrydžio minėjimo renginiai, kurių daugiausia buvo suplanuota Kaune. Be kita ko jie vyko

⁹⁹ Bernotas R., Bėgikai įveiks kilometrus, kurių pritrūko S. Dariui ir S. Girėnui, *Lietuvos rytas*, 1993, Nr. 129, p. 12.

Vilniuje, Klaipėdos rajone, Šilalės rajone, Anykščiuose, Elektrėnuose ir Nidoje¹⁰⁰. Buvo atidarytos parodos: Vilniuje, Nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje; Vytauto Didžiojo muziejuje, Kaune. Galerijoje demonstruojami N. Dariūtės-Maštarienės darbai ir J. Čepo ekslibrisai, nauja ekspozicija atidaryta Aleksoto aerodrome. Daugelyje minėtų miestų vyko šv. Mišios už S. Darių ir S. Girėną, įvairūs minėjimai, tautinių dainų ir aviacijos šventės. Minėtaisiais metais, įamžinant lakūnų atminimą, ne tik pastatytas paminklas. Pakartodama S. Dariaus ir S. Girėno maršrutą iš Niujorko į Kauną, liepos 17 dieną atskrido „Lituanica-3“¹⁰¹. Tuo pat metu simboliškai S. Dariaus ir S. Girėno skrydį maršrutu Kaunas – Soldinas – Kaunas užbaigė E. Jasiūnas ir aviakonstruktorius V. Kensgaila. Jie skrido „Lituanicos“ kopija, kuri buvo pagaminta jau minėto V. Kensgailos filmui „Skrydis per Atlantą“. Skrydžio sukakčiai paminėti buvo numatytas bėgimas iš Soldino (Myslibožas) į Kauną, kurio atstumas 950 kilometrų¹⁰². O Kaune duotas startas keliautojų žygiui dviračiais į Soldiną.

Panašiai, tik gal ne taip įspūdingai, švenčiama kiekvienų metų liepos 17 diena. Ypač reikia išskirti jubiliejinius metus, kuomet renginių būna gausiau nei įprastai. Ši data žymi ne tik S. Dariaus ir S. Girėno žūties dieną. Lakūnų žygis, bendras tragedijos suvokimas labai suartino lietuvius išsibarsčiusius po visą pasaulį, todėl liepos 17-ąją švenčiama ir pasaulio lietuvių vienybės diena. Tačiau tradiciniai renginiai skirti pagerbti lakūnus išlieka. Tai gausybė aviacijos, sporto renginių, vienas iš jų – akrobatinio skraidymo varžybos S. Dariaus ir S. Girėno taurei laimėti, rengiamos jau nuo 1969 m. Taip pat kitų sporto šakų varžybos, dviračių žygiai, tradicija tapęs istorinis pagarbos bėgimas „S. Dariaus ir S. Girėno tėviškė - Soldinas“. Ir, žinoma, minėjimai Lietuvos aviacijos muziejuje, prie lakūnų kapo Šančiuose, S. Girėno bei S. Dariaus tėviškėse - Vytogaloje ir Judrėnuose, Dariškėse, Vytauto Didžiojo karo muziejuje, Anykščiuose, prie Puntuko akmens.

2.4.4. Kitos kulto išraiškos

S. Dariaus ir S. Girėno vardo suteikimas. Neatsitiktinai 1992 m. Kauno miesto Ažuolyno sporto kompleksas pavadintas S. Dariaus ir S. Girėno vardu. Mat 1925 m. jis pastatytas daugiausia S. Dariaus, aktyvaus sportininko ir sporto pradininko Lietuvoje, iniciatyva. Dabar jame žaidžia Kauno Futbolo Beisbolo klubas, Lietuvos nacionalinė futbolo rinktinė taip pat vyksta lengvosios atletikos varžybos.

¹⁰⁰ S. Dariaus ir S. Girėno metų ir Pasaulio lietuvių vienybės dienos renginių programa, *Lietuvos rytas*, 1993, Nr. 132, p. 29.

¹⁰¹ Kaip ir prieš 60 metų, šimtai žmonių Kaune laukė virš Aleksoto pasirodant „Lituanicos“, *Lietuvos rytas*, 1993, Nr. 137, p. 3.

¹⁰² Bernotas R., Bėgikai įveiks kilometrus, kurių pritrūko S. Dariui ir S. Girėnui, *Lietuvos rytas*, 1993, Nr. 129, p. 12.

S. Dariaus ir S. Girėno vardais yra pavadintos dvi mokyklos. 1993 metais šis vardas buvo suteiktas Šilalės II-ajai vidurinei mokyklai, 1998 metais Kauno IV-ajai vidurinei mokyklai (nuo 2002 metų gimnazija). Abi mokyklos bendradarbiauja projektuose, susijusiose su S. Dariumi ir S. Girėnu. Įprasminti lakūnų skrydžio per Atlantą atminimą, skatinant moksleivius domėtis aviacijos istorija – tokie yra šių mokslo įstaigų proginių konferencijų, projektų tikslai.

1993 m. Aleksoto aerodromas, pavadintas Dariaus ir Girėno vardu. Vilniaus rajone, Kyviškėse, veikia Dariaus ir Girėno aeroklubas.

Memorialinės lentos, paminklas. Aleksote yra Lakūnų plentas. Šioje gatvėje 44 numeriu pažymėtame name gyveno S. Darius. 1990 m. prie šio namo atidengta memorialinė lenta: „Šiame name 1925–1927 m. gyveno lakūnas Steponas Darius, 1928–1940 m. lakūnas aviakonstruktorius Antanas Gustaitis“¹⁰³.

2000 m. Lietuvos karo aviacijos memoriale atidengta atminimo lenta S. Dariui : „Av. kpt. Steponas Darius 1896 I 8 – 1933 VII 17 Lietuvos karo aviacijos lakūnas žuvo su S. Girėnu perskridęs Atlantą“. Šią lentą suprojektavo architektas Algimantas Mikėnas¹⁰⁴.

Šalia S. Dariaus ir S. Girėno sporto centro 1997 m. atidengtas architekto Algimanto Mikėno sukurtas paminklinis akmuo S. Dariui, kuriame iškalti žodžiai: „Šioje vietoje 1920–1927 m. sportavo ir veikė LFLS pirmininkas, Atlanto nugalėtojas Steponas Darius“¹⁰⁵.

Muziejų ekspozicijos. Kauno medicinos fakulteto rūsyje, prie lifto šachtos, kurioje buvo rasti lakūnų palaikai įkurta S. Dariaus ir S. Girėno ekspozicija. Ji atidaryta 1993 m. liepos 16 dieną. Patalpoje ant grindų stovėjo JAV ir Lietuvos vėliavomis užkloti S. Dariaus ir S. Girėno ažuoliniai, o kriptoje - variniai karstai. Jonas Čepulis ir kiti aviacijos veteranai vienerius metus kriptoje visuomeniniais pagrindais vedė ekskursijas. Prabėgus metams po kriptos atidarymo, ji neteko ažuolinių karstų - jie buvo išvežti į besikuriantį aviacijos muziejų, Aleksote.¹⁰⁶

2003 m. Lietuvos aviacijos muziejuje, S. Dariaus ir S. Girėno aerodrome, atidaryta didžioji muziejaus salė su įrengta ekspozicija, skirta ir šiam skrydžiui įamžinti. Atminimo kriptoje eksponuojami S. Dariaus ir S. Girėno karstai, kuriuose žuvę didvyriai pargabenti į Lietuvą, nuotraukos, dokumentai. Šalia kriptos stovi V. Kėsgailos sukurta „Lituanicos“ replika.

¹⁰³ Žymūs Kauno žmonės,

<http://atminimas.kvb.lt/asmenvardis.php?asm=DARIUS%20STEPONAS,%20tikroji%20pavard%EB%20Jucevi%E8ius,%20Jucius>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

¹⁰⁴ Žymūs Kauno žmonės,

<http://atminimas.kvb.lt/asmenvardis.php?asm=DARIUS%20STEPONAS,%20tikroji%20pavard%EB%20Jucevi%E8ius,%20Jucius>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

¹⁰⁵ Žymūs Kauno žmonės,

<http://atminimas.kvb.lt/asmenvardis.php?asm=DARIUS%20STEPONAS,%20tikroji%20pavard%EB%20Jucevi%E8ius,%20Jucius>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

¹⁰⁶ Skučaitė V., Istorinis detektyvas, <http://kauno.diena.lt/dienrastis/kita/istorinis-detektyvas-4005>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

Vieną iš labiausiai S. Dariaus ir S. Girėno kultą pagrindžiančiu faktų, galima laikyti Lietuvos Respublikos pinigus su jų atvaizdu. Jau 1993 m. išėjo jubiliejinė 10 litų moneta, skirta skrydžio per Atlantą 60-osioms metinėms. Ji nukaldinta „Lietuvos monetų kalykloje“, išplatinta apie 4 500 vienetų¹⁰⁷. Monetos averse dailininkas Petras Garška sukūrė lakūnų atvaizdus, šalia užrašai - „1933-1993“ ir „Darius ir Girėnas“. Reverse, kaip ir kitose lietuviškose monetose, pavaizduotas Lietuvos Respublikos herbas. Monetos briaunoje yra užrašas – „ŠLOVĖ ATLANTO NUGALĖTOJAMS“. Nuo tų pačių 1993 m. Lietuvos Respublikoje cirkuliuoja 10 litų popierinis banknotas. Dabar mūsų naudojamo, 2007 m. atnaujinto banknoto dailininkas – Giedrius Jonaitis. Averse, banknoto dešinėje pusėje – lietuvių lakūnų S. Dariaus ir S. Girėno portretai. Naudojamos spalvos – oranžinė, žalia, violetinė ir mėlyna. Reverse virš Atlanto vandenyno skrendantis lėktuvas „Lituanica“, Amerikos ir Europos žemynų fragmentai, vandenyno bangos. Banknoto reverso spalvos – rusva, violetinė ir mėlyna¹⁰⁸.

1993 m. buvo įsteigtas naujas S. Dariaus ir S. Girėno medalis, skiriamas pagerbti asmenims, ypač nusipelnusiems Lietuvos aviacijai. 1993–2002 m. šiuo medaliu apdovanoti 105 asmenys. Iki 2003 m. gruodžio 15 d. tai buvo valstybinis apdovanojimas. Dabar S. Dariaus ir S. Girėno medalis – krašto apsaugos ir susisiekimo ministerijos apdovanojimas, įteikiamas krašto apsaugos ministro arba susisiekimo ministro¹⁰⁹. S. Dariaus ir S. Girėno medalis yra bronzinis, apskritas. Priekinėje medalio pusėje – S. Dariaus ir S. Girėno atvaizdai, apačioje puslankiu aplink – įrašas „Darius ir Girėnas“, o krašte – 1,5 mm pločio ir 0,5 mm aukščio briauna. Kitos medalio pusės krašte yra tokia pat briauna, kaip ir priekinėje medalio pusėje, centre – lakūnų maršrutą žyminti linija kontinentų silueto fone ir įrašas „1933 07 15-17. Už nuopelnus Lietuvos aviacijai“. Medalio kaspinas – žydras su dviem žaliomis juostelėmis. Medalio pakaitas yra medalio kaspino spalvų juostelė. Minėtu medaliu paprastai apdovanojama S. Dariaus ir S. Girėno skrydžio per Atlantą metinių proga. Asmenis, ypač nusipelnčius Lietuvos karo aviacijai, apdovanoja krašto apsaugos ministras, o civilinei aviacijai – susisiekimo ministras¹¹⁰.

Po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo prasidėjęs naujas S. Dariaus ir S. Girėno kulto etapas pasižymėjo tokiu pat ar net dar didesniu entuziazmu nei tarpukariu. Prie to nemaža dalimi prisidėjo valstybės vykdoma politika – pinigai su lakūnų atvaizdais, jiems skirti metai ir kt. Tai būtų

¹⁰⁷ 10 litų moneta, išleista Stepono Dariaus ir Stasio Girėno skrydžio per Atlantą 60 - osioms metinėms, http://www.lb.lt/lt/banknotai/progines_skrydis.html, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010- 04-20].

¹⁰⁸ 10 litų banknotas, <http://www.bankas.lt/10-litu-banknotas/>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

¹⁰⁹ Dariaus ir Girėno medalis, http://kariuomene.kam.lt/lt/kariuomenes_atributika/apdovanojimai/krasto_apsaugos_sistemos_apdovanojimu_aprasymas/dariaus_ir_gireno_medalis.html, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

¹¹⁰ Dariaus ir Girėno medalis, http://kariuomene.kam.lt/lt/kariuomenes_atributika/apdovanojimai/krasto_apsaugos_sistemos_apdovanojimu_aprasymas/dariaus_ir_gireno_medalis.html, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

galima sieti su naujų idealų arba asmeninių savybių kūrimu, nes po ilgos sovietinės okupacijos reikėjo atkurti pasididžiavimą savo Tėvyne, taip pat iš naujo formuoti tautinį identitetą.

2.5. Kultas užsienyje

2.5.1. Memorialiniai objektai ir vietos

Jungtinėse Amerikos Valstijose. Įamžinti S. Dariaus ir S. Girėno atminimą suskubo Jungtinėse Amerikos Valstijose gyvenantys lietuviai. 1933 m. liepos 20 d. vyko šv. Mišios, gedulingas vakaras-minėjimas. Sekančią dieną viename iš Čikagos parkų surengtos inscenuotos laidotuvės. Čia skambėjo iškilingos kalbos, Lietuvos ir JAV himnai¹¹¹. Praėjus kelioms dienoms po simbolinių lakūnų laidotuvių Čikagoje, 1933 liepos 26 d. Lietuvos konsulate buvo sušauktas bendras „Skridimo Rėmėjų Komiteto ir fondo“ globėjų posėdis, kuriame nutarta statyti S. Dariui ir S. Girėnui paminklą Čikagoje. Pastarasis komitetas buvo pervadintas į „Dariaus ir Girėno Paminklo Statymo Komitetą“¹¹². Tuo metu visose JAV lietuvių kolonijose pradėjo steigtis įvairūs komitetai, fondai, kurių pagrindinis tikslas įamžinti lakūnų atminimą. Lėšos skirtos paminklui buvo renkamos įvairiais būdais: platinamos S. Dariaus ir S. Girėno fotografijos, Lietuvių aeroklubas surengė aviacijos dienas. Paminklo Čikagoje konkursą laimėjo lietuvis architektas B. Koncėvičius. Marquett parke 1935 m. liepos 28 d. įvyko paminklo atidengimas. Tai septynių metrų aukščio ir dvylikos metrų pločio paminklas, simbolizuojantis oreivybės tragizmą – nulaūžtą sparną. Viršuje – bronzinis Žemės rutulys. Jame pažymėtas „Lituanicos“ skrydžio kelias. Žemiau – aukuras su bronziniais lakūnų bareljefas, jų testamento žodžiais, Vyčio kryžiumi ir Lietuvos herbu¹¹³. Buvo surengtos didžiulės iškilmės, kuriose dalyvavo 60 tūkstančių žmonių. Šioms iškilmėms buvo išleistas specialus leidinys – „Dariaus ir Girėno Paminklo Atidengimas“¹¹⁴. Kiekvienais metais prie šio paminklo yra rengiami skrydžio minėjimai. Ypač įspūdingi buvo 25-ųjų ir 50-ųjų metinių minėjimai. 1999 m. Amerikos lietuvių inžinierių ir architektų sąjungos dėka, Čikagos miesto valdžia atnaujino jau pradėjusį irti S. Dariaus ir S. Girėno paminklą¹¹⁵.

Niujorko lietuviai savo lėšomis paminklą pastatė Niujorke (New York), Brukljne (Brooklyn), aikštėje, pavadintoje Lituanica Square. 1958 m. spalio 19 d. jis buvo atidengtas. Šis paminklas kuklus, jame iškaltas užrašas ir pritvirtinta lenta su lakūnų bareljefais. Ant šio paminklo viršaus pastatytas stiebas vėliavai.

¹¹¹ Jurgėla P., *Sparnuoti lietuviai Darius ir Girėnas*, Čikaga, 1935, p. 276.

¹¹² Jasiūnas E., *Darius ir Girėnas (1933-1993)*, Vilnius-Kaunas, 1993, p. 58.

¹¹³ Dobkevičius K., Istorinis skrydis per Atlantą,

http://www.xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20030716/istving_01.html, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

¹¹⁴ Jasiūnas E., *Darius ir Girėnas (1933-1993)*, Vilnius-Kaunas, 1993, p. 66.

¹¹⁵ Amerikos lietuvių inžinierių ir architektų sąjunga, http://www.litua.com/lt/zinynas/inzinieriu_s, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

Indianos valstijoje, Beverli Šore (Beverly Shores), 1968 m. buvo atidarytas Lituanicos parkas, kurį suprojektavo architektas Erdvilas Masiulis. Dar po keturių metų buvo pastatytas paminklas – skulptūra S. Dariui ir S. Girėnui. Tai iš tvenkinio vidurio į viršų kylančio plieno konstrukcijos. Šio darbo autorius skulptorius Juozas Bakis¹¹⁶. 1999 m. šiam parkui Vilniaus Gedimino Technikos universitetas dovanojo paminklinę lentą, kuri dedikuota žuvusiems lakūnams.

Niujorke, Floyd Bennet Field oro uoste, iš kurio 1933 m. pakilo „Lituanica“ po 75 metų buvo atidengta memorialinė lenta. Dabar oro uostas nebeveikia, bet liko pastatas, likusi teritorija – parkas. 2008 m., per skrydžio paminėjimą, likusiame oro uosto pastate lakūnų atminimas buvo pagerbtas dar viena memorialine lenta, kuria pasirūpino LR Vyriausybė.

Čikagos Midvėjaus (Midway) tarptautiniame oro uoste 1993 m., minint 60-ąsias skrydžio metinės, buvo atidengta memorialinė lenta. Tačiau prasidėjus oro uosto rekonstrukcijos darbams ši lenta buvo nuimta ir pamiršta iki kol ją, dūlančią oro uosto sandėlyje, pamatė ten dirbantis lietuvis. Tuomet 2 metus truko įtikinėjimas grąžinti atminimo lentą į vietą. Simboliškai 2010 m. kovo 11 d. ji buvo pakabinta matomiausioje oro uosto vietoje, kur per metus praeina daugiau nei 16 milijonų žmonių¹¹⁷.

Lenkijoje. Lakūnų žūties vietoje, Soldino miške (dabar Myslibožas, Lenkijos Respublika), tuometinei Vokietijos vyriausybei sutikus, 1933 m. buvo 99 metams išnuomotas 314 m² žemės plotas. Jame buvo pastatytas paminklas lakūnams, kurį suprojektavo Lietuvos aeroklubo garbės narys, architektas V. Lansbergis-Žemkalnis. Tai buvo ant apskritos trijų pakopų aikštelės gulintys du sujungti kryžiai. Dvigubo kryžiaus viename šone buvo įrašai lietuvių, anglų ir vokiečių kalbomis: „Čia žuvo lietuviai lakūnai – Atlanto nugalėtojai Stepas Darius – Statys Girėnas“. Paminklą juosia betoninė tvorelė, varteliai yra toje pusėje, iš kurios krito „Lituanica“. 1936 m. liepos 17 d. paminklas buvo atidengtas ir pašventintas. Į šventę atvyko garbinga ir gausi delegacija iš Lietuvos buvo vokiečių pareigūnai. Lietuvos aeroklubo nariai atvežė lietuvišką ažuolinį koplytstulpį, kurį pagal V. Lansbergio-Žemkalnio projektą pagamino Marijampolės amatų mokyklos mokytojai V. Karalius ir P. Vėbra. Jis buvo pastatytas toje vietoje, kur buvo rastas S. Dariaus kūnas. Pokario metais paminklas buvo kurį laiką užmirštas, todėl bronzinės raidės išlupinėtos, medinis koplytstulpis pradėjęs irti. 1966 m. prie paminklo įmūryta memorialinė lenta su įrašais lietuvių ir lenkų kalbomis. 50-ajam skrydžio minėjimui paminklas buvo restauruotas už Lenkijos, Lietuvos bei kitų užsienio lietuvių aukotus pinigus.

¹¹⁶ McHugh P., Lithuanian Spirit Strong in Beverly Shores, *The Beacher*, 2005, Nr. 43, p. 12.

¹¹⁷ Braun G., Čikagos tarptautiniame oro uoste atidengta memorialinė lenta, įamžinti Dariaus ir Girėno transatlantinį žygį, http://www.alietuvis.us/al/index.php?option=com_content&view=article&id=948:ikagos-tarptautiniame-oro-uoste-atidengta-memorialin-lenta-aminanti-dariaus-ir-girno-transatlantin-yg&catid=51:aktualijos, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

Vienas iš skrydžio įamžinimo simbolių lakūnų žuvimo vietoje yra 1989 m. Kauno aviatorių visuomenės lėšomis pastatyta klėtelė. Šioje klėtelėje 1990 m. Vytauto Didžiojo karo muziejaus ir tuometinio „Šilko“ kombinato darbuotojai įrengė pirmąją ekspoziciją¹¹⁸. Joje yra lakūnus primenančių daiktų, nuotraukų, renkama visa medžiaga pasirodžiusi Lenkijos spaudoje apie S. Darius ir S. Girėną.

2008 m., per 75-ąsias skrydžio metines, Myslibože S. Dariaus ir S. Girėno vardais pavadintame skverelyje atidengtas skulptoriaus Kęstučio Lanausko sukurtas paminklas. Taip buvo siekta įamžinti šv. Gertrūdos koplyčią, kurioje prieš pargabenant S. Darius ir S. Girėną į Lietuvą, jie buvo pašarvoti. Lėšas paminklui skyrė LR Kultūros ir Susisiekimo ministerijos. Kultūros ministerijos sekretorius Juozas Širvinskas sakė: „Kaune jau seniai diskutuota, kad reikėtų įamžinti ir vietą, kur lietuvių lakūnai buvo pašarvoti. Nemanau, kad žygdarbį atlikusiems lakūnams gali būti per daug paminklų. Į lietuvių aviatorių žūties vietą mažai kas nuvažiuoja, o naujasis paminklinis akmuo iškils miesto skvere, kur judėjimas didesnis.“¹¹⁹

Tais pačiais 2008 m., per 75-ųjų skrydžio metinių minėjimą, buvo atidengta ir pašventinta dar viena memorialinė lenta lakūnų garbei Ščecino katedroje.

Galima daryti išvadą, kad labiausiai lakūnus norėjo įprasminėti Amerikos lietuviai. Jie nepamiršta kiekvienais metais aplankyti JAV išsibarsčiusių paminklų. Tuo tarpu Lenkijoje, kur lietuvių nėra tiek daug, norima vietinius ar atvykstančius svečius sudominti S. Dariaus ir S. Girėno istorija.

2.5.2. S. Dariaus ir S. Girėno bei „Lituanicos“ vardų suteikimas

Užsienyje S. Dariaus ir S. Girėno kultą atspindi įvairiems objektams skiriami su lakūnais bei „Lituanica“ susiję pavadinimai. Ypač šiuo požiūriu išsiskiria JAV. Ten „Lituanicos“ arba S. Dariaus ir S. Girėno vardai (pavadinimai) ko gero buvo suteikiami dažniau nei Lietuvoje.

Karinės struktūros ir karo technika. Amerikos Lietuvių Legionas buvo įsteigtas Niujorke 1930 m. vasario 16 d. Jis turėjo 9 postus arba kuopas, kai kurios vėliau atsiskyrė ir perėjo į Amerikos Legioną. S. Darius buvo kviečiamas į Legiono vado postą, tačiau dėl tuomet turėtų sveikatos problemų atsisakė eiti šias pareigas. S. Darius ir S. Girėnas priklausė Amerikos Lietuvių Legiono *Tado Kosciuškos* Postui Nr. 1¹²⁰. Po lakūnų žūties, 1933 m. liepos 21 d., šis Postas pakeitė

¹¹⁸ Rajeckienė R., Didžiojo skrydžio minėjimas Lenkijoje, http://www.muziejai.lt/Prev_vers/kaunas/VDKM_Lenkijoje.htm, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

¹¹⁹ Miklova V., Paminklas lakūnams iš gimtinės riedulio, <http://www.kamane.lt/lt/atgarsiai/daile/datgarsis278>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

¹²⁰ Jasiūnas E., *Darius ir Girėnas (1933-1993)*, Vilnius-Kaunas, 1993, p. 62.

savo pavadinimą į *Darius ir Girėno* Postą Nr. 1, o abu lakūnai perkelti į Amerikos Lietuvių Legiono ir Posto Nr. 1 garbės narius.

Taip pat pasielgta ir Čikagoje, kur buvo lietuvių karo veteranų Postas. Jam taip pat priklausė S. Darius ir S. Girėnas. Pradžioje jis vadinosi *Ltn. Samuelio J. Harris*o Postu Nr. 271. Kai žuvo lakūnai, gedulingo minėjimo metu 1933 m. liepos 21 d., Posto vardas iškilmingai pakeistas į *Darius-Girėno* Postą Nr. 271¹²¹.

Vėliau Bostone buvo įsteigtas *Amerikos Lietuvių Legiono Stepono Darius* Postas Nr.2. 1937 m. jis perėjo į Amerikos Legioną ir pasivadino *Stepono Darius* Postu Nr. 317¹²².

II-ojo Pasaulinio karo metu, 1943 m., Midway aerodrome, Čikagoje, JAV dvimotoris bombonešis buvo pakrikštytas „Lituanicos“ vardu. Šiose krikštynose dalyvavo *Darius ir Girėno* Posto nariai, kiti žymūs lietuviškosios visuomenės veikėjai. Šis JAV vyriausybės gestas buvo padėka lietuviams už gausiai perkamus karo paskolos lakštus¹²³.

Gatvės. Čikagoje, vieno susirinkimo metu buvo iškelta mintis Auburn Avenue, Bridgeporte (ten gyveno S. Darius) pavadinti Lituanica Avenue. 1933 m. lapkričio 29 d. Čikagos miesto gatvių ir gatvelių komisija šį prašymą patvirtino. Oficialioje gatvės vardo pakeitimo šventėje 1934 m. sausio 1 d. prie 33-os ir Lituanica Avenue šiaurės vakarų kampo, dalyvavo gausi žmonių minia. Lituanica Avenue tęsiasi per aštuonis miesto kvartalus nuo 31-os iki 39-os gatvių¹²⁴. Aikštė, kurioje pastatytas paminklas Niujorke buvo pavadinta Lituanica Square.

Kitos organizacijos, klubai. Dar ir dabar Čikagoje veikia 1949 m. įsteigtas Lietuvos skautų sąjungos „Lituanica“ tuntas. Jame yra ir „Darius ir Girėno“ oro skautų draugovė. Taip pat Čikagos mieste 1951 m. įsteigtas lietuvių futbolo klubas, kuriam duotas vardas „Lituanica“¹²⁵. Jam puikiai sekasi įvairiuose Čikagos mėgėjų lygose, keletą kartų buvo iškovotas čempionų titulas. „Lituanicos“ klubo varžybos sulaukia daug žiūrovų dėmesio. Nuo 1995 m. Čikagoje veikia „Lituanicos“ krepšinio akademija, kuri ruošia visų amžiaus grupių krepšininkus¹²⁶.

Mokslo įstaigos. Punsko (Lenkija) gimnazijai ir pagrindinei mokyklai 2004 m. gruodžio 10 d. suteiktas S. Darius ir S. Girėno vardas¹²⁷. 2002 – 2003 m. Myslibožo mokyklos mokiniai ir mokytojai rinko mokyklos vardą. Daugiausia balsų sulaukė S. Darius ir S. Girėno kandidatūra¹²⁸, todėl jai buvo suteiktas pastarasis vardas.

¹²¹ Jasiūnas E., *Darius ir Girėnas (1933-1993)*, Vilnius-Kaunas, 1993, p. 62.

¹²² Jasiūnas E., *Darius ir Girėnas (1933-1993)*, Vilnius-Kaunas, 1993, p. 62.

¹²³ Jasiūnas E., *Darius ir Girėnas (1933-1993)*, Vilnius-Kaunas, 1993, p. 63.

¹²⁴ Jasiūnas E., *Darius ir Girėnas (1933-1993)*, Vilnius-Kaunas, 1993, p. 63.

¹²⁵ Lituanica futbolo klubo istorija, <http://www.scliths.com/?id=8>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

¹²⁶ Lituanica Basketball Academy, <http://www.lituanica.org/about-us.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

¹²⁷ Punsko Darius ir Girėno pagrindinės mokyklos ir gimnazijos istorija, <http://www.lt.ugpunska.pl/index.php?id=25&id2=1>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

¹²⁸ Historia Szkoły, <http://www.zsp3mysliborz.info/news.php>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

S. Dariaus ir S. Girėno bei „Lituanicos“ vardais yra pasivadinę daugybė klubų, organizacijų, įmonių ir pan. Jų galima rasti ne tik Lietuvoje, JAV ar Lenkijoje, bet ir visame pasaulyje, kur žmonės yra girdėję apie S. Dariaus ir S. Girėno skrydį per Atlanto vandenyną. Todėl šiame skyriuje paminėtos tik tos organizacijos, kurios turėjo ar vis dar turi didelę reikšmę ir tęstinumą lakūnų kulto formavime įvairiuose užsienio šalyse.

2.5.3. Kitos kulto išraiškos

Knygos. Amerikos lietuviai suvokdami kaip greitai pasimiršta įvykiai, nusprendė išleisti solidžią knygą apie lakūnus. Galbūt nelabai sąmoningai, bet taip buvo siekta sukurti kultą.

Pirmoji knyga skirta lakūnams P. Jurgėlos „Sparnuoti lietuviai Darius ir Girėnas“ buvo parašyta užsienyje. Ji išleista 1935 m. Čikagoje. P. Jurgėla asmeniškai pažinojo S. Darių ir S. Girėną, nes 1932-1933 m. bendradarbiavo su jais Čikagoje ruošiantis skrydžiui. Dar anksčiau, 1923 m., tarnaudamas Lietuvos kariuomenėje knygos autorius susipažino su S. Dariumi. Tačiau P. Jurgėla šioje knygoje nesiremia vien savo prisiminimais, joje gausu pačių lakūnų minčių ypač S. Dariaus, kuris rašė dienoraščius ir susirašinėjo su daugeliu žmonių. Taip pat knygoje randama kitų įžymių žmonių komentary, citatų iš įvairių laikraščių, iliustracijų. Knyga labai išsami, ir kiek pavyko autoriui, objektyvi. Ji išspausdinta pakankamai dideliu 1400 egzempliorių tiražu, deja, tik nedidelė dalis šių knygų pateko į Lietuvą.

Minint 50-ąsias skrydžio metines Amerikos lietuvis, aviacijos istorikas E. Jasiūnas parengė gausiai iliustruotą knygą „Darius-Girėnas 1933-1983“. Ji buvo išleista 1984 m. Čikagoje. E. Jasiūnas būdamas JAV sutiko S. Darių ir S. Girėną pažinojusių žmones, užrašė jų atsiminimus, kurie yra publikuojami šioje knygoje. Tačiau didžioji dalis E. Jasiūno knygos skirta fotografijoms, kurios prasideda nuo lakūnų jaunystės iki pat tragiškos mirties bei jų atminimo įamžinimo.

Ženkleviai, emblemos. Įvairios JAV lietuvių organizacijos, kurios turi pavadinimą susijusį su lakūnais arba jų lėktuvu, turi ir ženklus, kuriuose dažniausi motyvai būna S. Darius ir S. Girėnas bei „Lituanica“. Šie ženkleviai, medaliai buvo gaminami jubiliejiniais skrydžio metais arba pačios organizacijos sukakties proga. Pavyzdžiui, Dariaus-Girėno Posto 50 metų sukaktuvinis ženklelis¹²⁹, 1984 m. Australijos lietuvių skautų Dariaus-Girėno stovyklos ženklas¹³⁰, 1983 m. pagal Antano Glušausko projektą Lenkijos lietuviai išleido ženklelius skirtus 50 metų skridimo sukakčiai paminėti¹³¹ ir t.t.

¹²⁹ Jasiūnas E., *Darius ir Girėnas (1933-1993)*, Vilnius-Kaunas, 1993, p. 252.

¹³⁰ Jasiūnas E., *Darius ir Girėnas (1933-1993)*, Vilnius-Kaunas, 1993, p. 259.

¹³¹ Jasiūnas E., *Darius ir Girėnas (1933-1993)*, Vilnius-Kaunas, 1993, p. 223.

3. SEMIOTINĖ KULTO IŠRAIŠKŲ ANALIZĖ

3.1. Dainos

3.1.1. Tarpukariu

S. Dariaus ir S. Girėno istorijos poveikumą puikiausiai iliustravo šiems asmenims ir jų žygdarbiui dedikuotų dainų atsiradimas ir populiarumas. Čia būta tiek privačių (liaudies), tiek oficialių iniciatyvų. Pavyzdžiui, dar 1942 m. įvyko pirmasis Kauno kompozitorių konkursas, skirtas paminėti S. Dariaus ir S. Girėno skrydį¹³². Šioje srityje autoriai reiškėsi nuo pat lakūnų žūties.

Pirmosios dainos sukurtos tarpukario laikotarpyje. Jos pasižymi ypatinga pompastika, išreiškiant pagarbą lakūnams. Iš 7 dainų, pateikiamų rinkinyje „Amžinas skrydis“, 6-iose atviru tekstu deklaruojama amžina pagarba herojams. Štai 1935 m. JAV lietuvių Roko Židžiūno sukurtoje dainoje prisiekama, „Gerbsim Darių ir Girėną kožną metą, kožną dieną“¹³³. Lakūnams sukurtame marše pagarba apdainuojama šitaip: „Jūs amžiais minėsim, Jūs amžiais mylėsim visa tauta!“¹³⁴.

Dainose gausu pasisakymų, kad lakūnai savo gyvybes paaukojo vardan Tėvynės¹³⁵. R. Židžiūno dainoje pabrėžiama, kad visi lietuviai turi mylėti Lietuvą, kaip S. Darius ir S. Girėnas mylėjo ir dėl jos mirė „Lai kiekvieno mūsų širdyje / Meilė Lietuvos atgyja, / Kaip mylėjo, dėl jos mirę Lituanikos didvyriai / Lituanikos didvyriai“¹³⁶. Antai A. Barkausko 1935 m. sukurtoje dainoje simboliškai vaizduojama nostalgija Lietuvai: „Vis tolyn, vaizdai tėviškės žavingi smelkiasi širdin“¹³⁷. Kadangi žygdarbi lakūnai, pasak dainų autorių, atliko vardan tėvynės, todėl daugumoje analizuotų dainų galima rasti užuominas, jog S. Darius ir S. Girėnas savo žygiu pelnė lietuviams ir Lietuvai didelę garbę, taip išgarsindami ją visame pasaulyje. Antai 1938 m. nežinomo autoriaus dainoje galima aptikti tokią eilutę: „Paukščių kelią praskyrę broliams laurų vainiką nupynėt“¹³⁸. Kaip žinia, laurų vainikas simbolizuoja pergalę, garbę. Apie tai rašo ir jau anksčiau minėtas R. Židžiūnas: „Apgalėję vandenyną, jie lietuvius išgarsino“¹³⁹. B. Stankevičius apdainuoja Lietuvai pelnytą garbę „Jūs motinai tėviškei, brangūs didvyriai, nupynėt vainiką garbės“¹⁴⁰. Prozininkas, dramaturgas, rašytojas Juozas Paukštelis (tikroji pavardė Ptašinskas) savo kūrinys skirtame S. Dariui ir S. Girėnui, jų žygio neštus laurų vainikus skiria ne tik lietuviams, bet ir tėvynei¹⁴¹.

¹³² Kreipimasis į skaitytoją, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 2.

¹³³ Židžiūnas R., Lituanikos didvyriai, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 13.

¹³⁴ Stankevičius B., Dariaus ir Girėno maršas, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 18.

¹³⁵ Lituanika, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 3.

¹³⁶ Židžiūnas R., Lituanikos didvyriai, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 13.

¹³⁷ Barkauskas A., Plieno paukštis, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 23.

¹³⁸ Lituanika, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 3.

¹³⁹ Židžiūnas R., Lituanikos didvyriai, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 13.

¹⁴⁰ Stankevičius B., Dariaus ir Girėno maršas, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 17.

¹⁴¹ Paukštelis J., Dariui ir Girėnui, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 25.

R. Židžiūnas dainoje „Lituanikos didvyriai“ pareiškia, kad S. Dariaus ir S. Girėno skrydis lietuviams turėtų priminti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino valią¹⁴². Autorius taip pat išreiškia viltį, jog lakūnų žygis tautiečiams suteiks vilties, drąsos, gaivins lietuviybę: „Drąsumu jie mus pripildo, vilties spinduliais apšildo, lietuviybę mums gaivina ir į progresą vadina“¹⁴³. Tuo tarpu J. Paukštelis savo sukurtoje dainoje užsimena ne tik apie lietuviybės puoselėjimą, bet ir apie nepriklausomybės praradimo nuojautą. Štai jis rašo, kad „pančių vulkanų dūmai mūsų šalį niaukia“¹⁴⁴. Pančiai čia simbolizuoja suvaržymą, priespaudą ar nelaisvę, kurią, matyt, nujautė autorius.

Ypatingos pompastikos šio laikotarpio kūriniais suteikia nuolat minimi du pagrindiniai žodžiai – drąsa ir didvyriai. Šie žodžiai nuskamba beveik kiekvienoje dainoje, po keletą ar daugiau kartų. Neretai S. Darius ir S. Girėnas lyginami su didingu paukščiu - ereliu¹⁴⁵. O Lituanicai priskiriamas „plieno paukščio“¹⁴⁶ arba „plieno aro“¹⁴⁷ pavadinimas.

Tarpukariu S. Dariui ir S. Girėnui dedikuotos dainos išsiskiria ne tik kaip išreiškiančios didžiulę pagarbą, bet ir turi didaktinių bruožų. Autoriai didžiuojasi lakūnais ir siūlo sekti jų pavyzdžiu, įrodyti meilę Tėvynei. Galima teigti, jog šitaip visuomenėje ugdytas nacionalizmo jausmas (didžiavimasis savo tautiečiais-didvyriais ir pačia tėvyne).

3.1.2. Sovietmečiu

Nemažai dainų skirtų pagerbti S. Darių ir S. Girėną sukūrė autoriai, gyvenę Sovietinės okupacijos laikotarpiu. Šio laikotarpio dainos pasižymi mažesne pompastika taip pat nėra tėvynės meilės akcento, tautiškumo puoselėjimo. Suprantama, kad šitokia linkme autoriai pasuko ne savo noru, o veikiami tuo metu plačiai veikusios cenzūros. Vienu ryškiausiu tuometinės politikos vykdymo pavyzdžiu galima laikyti ne tik tautiškumo simbolių atsisakymą, bet ir požymius rodančius tragedijos kaltininkus. Jau iš ankstesnių skyrių buvo žinoma, kad Sovietinės okupacijos metais oficialia S. Dariaus ir S. Girėno lėktuvo avarijos priežastimi buvo skelbiama vokiečių kareivių ataka. Neva pastarieji apšaudė praskrendančią „Lituanicą“¹⁴⁸. Tai atsispindi ir dainose. E. Drėgva rašo: „Nutilot tądien pašauti lyg sakalai prie Soldino“¹⁴⁹. Štai J. Gaižauskas išdėsto savo mintis taip: „Kaip pašauta paukštė krito „Lituanika““¹⁵⁰.

¹⁴² Židžiūnas R., *Lituanikos didvyriai, Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 13.

¹⁴³ Židžiūnas R., *Lituanikos didvyriai, Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 13.

¹⁴⁴ Paukštelis J., Dariui ir Girėnui, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 26.

¹⁴⁵ Paukštelis J., Dariui ir Girėnui, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 25.

¹⁴⁶ Barkauskas A., Plieno paukštis, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 22.

¹⁴⁷ Lituanika, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 4.

¹⁴⁸ Pranckūnienė D., Perskridę Atlantą, *Švyturys*, 1963, Nr., 13, p. 24.

¹⁴⁹ Drėgva E., Kai buvo arti Lietuva, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 43.

¹⁵⁰ Gaižauskas J., Lituanika, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 48.

Beveik visose šiuo laikotarpiu sukurtose dainose pabrėžiamas faktas, kad S. Dariui ir S. Girėnui iki Lietuvos buvo likę skristi visai nedaug. Net penkiose dainose iš aštuonių galima aptikti pastarąją mintį. J. Mačiukevičius savojoje hiperbolizuoja šį faktą ir rašo, kad: „... žingsnio pritrūko“¹⁵¹. Arba E. Drėgva užsimena apie tai: „o kiek nedaug beliko,/ Sunkios kelionės lig namų“¹⁵². Tokie dainų žodžiai tautoje žadino dramatiškumą.

Galima daryti išvadą, kad sovietinio laikotarpio dainose galima aptikti nemažai faktinės medžiagos apie tragediją. Štai jau anksčiau buvo aptarta, kad užsimenama apie tragedijos priežastis taip pat apie tai, kad skrydis baigėsi netoli Lietuvos (turėjusios tapti žygio finišu). Dar vienas įdomus faktinis dalykas, kad yra minimi tikslūs tragedijos vietovardžiai. Štai A. Drėgva mini tokį faktą: „Jie žuvo Soldino miške“¹⁵³, J. Andrijausko dainos pavadinimas „Soldino pušis“¹⁵⁴. Toks tiesioginis faktų demonstravimas dainose leidžia daryti išvadą, kad sovietmečiu autoriai negalėdami S. Dariaus ir S. Girėno šlovinti pompastiškais, tautiškumą demonstruojančiais kūriniais, jose stengdavosi perpasakoti kone visą lakūnų avarijos istoriją. Nors iš kitos pusės autoriai rasdavo būdų apdainuoti S. Dariaus ir S. Girėno ryžtą ir drąsą. J. Andrijauskas jų drąsą išreiškia šitaip: „...mirties nepabūgus krūtinė“¹⁵⁵. O E. Drėgva jų skrydžiui priskiria labai aukštus nuopelnus ir pavadina: „...amžiaus skrydžiu per Atlantą“¹⁵⁶.

Dainose užkoduotas vidinis poreikis laisvei ir išskirtinė meilė Lietuvai, o ne „didžiajai tėvynei“. Tai atsispindi ir jų sukurtuose dainų tekstuose. Antai A. Šumskas laisvės nuojautą apibudina šitaip: „Laisvės paukštis ten aušrą sutinka,/Nenustelbs jo giesmės šėlstanti jūroj audra./ Ir per amžius skambės jo šventoji gaida./ Lietuva, Lietuva, Lietuva“¹⁵⁷. O apie tai, kad herojai ar jų kultai nacionalinėse valstybėse turi sutelkti tautą sunkiais laikais kalba kita to paties autoriaus ir tos pačios dainos eilutė: „Jų žygis mūs tautai stiprybės duos,/ Nepalūžt ir už laisvę kovoti“¹⁵⁸. Kitoje dainoje autorius mini ateities lietuvių savybes: „Tai tikėk tėvyne, kad ateity bus lietuviai/ Savo didvyrių verti!“¹⁵⁹.

Sovietmečio dainose S. Dariui ir S. Girėnui priskiriami epitetai beveik nesiskiria nuo tų, kurie buvo vartoti tarpukario laikotarpiu. Skirtumas galbūt tik tas, kad jų šiek tiek sumažėjo. Dažniausiai lakūnai dainose vadinami didvyriais, tokie epitetai randami dažniausiai. Neretai jie siejami su paukščiais. Šiuo atveju charakterizuoti S. Darių ir S. Girėną pasirenkamas sakalas. Žinoma, neapsieinama be tokių epitetų – narsūs vyrai, drąsūs lakūnai, ažuolai. Nors šio laikotarpio dainose

¹⁵¹ Mačiukevičius J., Darius ir Girėnas, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 33.

¹⁵² Drėgva E., Tą naktį, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 53.

¹⁵³ Drėgva E., Tą naktį, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 52.

¹⁵⁴ Andrijauskas J., Soldino pušis, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 59.

¹⁵⁵ Andrijauskas J., Soldino pušis, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 60.

¹⁵⁶ Drėgva E., Kai buvo arti Lietuva, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 44.

¹⁵⁷ Šumskas A., Amžinas skrydis, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 57.

¹⁵⁸ Šumskas A., Amžinas skrydis, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 54.

¹⁵⁹ Drėgva E., Darius ir Girėnas, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 41.

S. Darius ir S. Girėnas iškeliami kaip didvyriai, tačiau iš kitos pusės jie vadinami gana familiariai – broliais. Antai A. Miškinis kreipiasi: „Mūs brolelių dobilėlių“¹⁶⁰. Taip herojai tampa ir lygūs su visais tautiečiais, kiekvienas gali su jais tapatintis. Tai dar geriau atspindinti eilutė J. Mačiukevičiaus dainoje, kur neva patys lakūnai kreipiasi pabrėždami tautybę: „Bet žinom mes broliai, bet žinom lietuviai / Neįveiktą kelią įveiksit už mus“¹⁶¹. Žinoma, kaip ir praeito laikotarpio dainose minima, kad S. Darius ir S. Girėnas savo skrydžiu išgarsino Lietuvą. Tačiau čia reiktų atskirti to išgarsinimo priežastis, nes šiuo atveju įvykis išgarsinęs Lietuvą buvo pats skrydis per Atlantą, o ne tragiška mirtis dėl Tėvynės. Tai byloja ši eilutė: „O, Tėvyne, tavo sūnūs mus žavės ne kartą, / Nugalės audras perkūnus, garsins tavo vardą“¹⁶².

Sovietmetis dainose skirtose S. Dariui ir S. Girėnui pasižymėjo nuosaikesniu (saikingesniu) pagarbos reiškimu. Jos ne kiek garbina lakūnus, o aprašo žygio istoriją. Galbūt tai tuometinės cenzūros prisilietimas. Cenzūra labiausiai atsispindi, kada išryškinamas ne lakūnų pasiaukojimas ir meilė Tėvynei, o jų indėlis į aviacijos pažangą.

3.1.3. Liaudies dainos

Lietuviai nuo seno mylėjo, gerbė savo didvyrius ir juos apdainuodavo tautosakoje. Lietuvių liaudyje gausiausia dainuojamosios tautosakos dalis yra dainos. Daugybė šių dainų sudėta ir apie „Lituanicos“ lakūnus – S. Darių ir S. Girėną. Pasak rinkinio „Amžinas skrydis“ sudarytojų: „tarp šių dainų tekstų pasitaiko labai poetiškų, kuriuose gausu liaudiškos kalbos perliukų, simbolikos, mažybinių epitetų ir išminties, tačiau kituose tekstuose vyrauja vėlyviesiems romansams būdingas pasakojamasis iliustratyvusis stilius“¹⁶³. Taigi šias liaudies dainas galima suskirstyti į tas kurios pasižymi itin „liaudišku“ stiliumi ir kitas, kurių tekstai atpasakoja daug realių įvykių su visomis detalėmis. Be to dalies dainų tekstai kartojasi yra panašūs ar net vienodi. Taip nutinka kai eidama iš lūpų į lūpas, iš kartos į kartą liaudies daina keičiasi: kartais ji yra pataisoma ir papildoma, kartais sutrumpinama ir sužalojama. Tie pasikeitimai priklauso nuo daugelio priežasčių: užsimiršimo, tam tikrų žodžių ir vardų nesupratimo, noro pritaikyti dainą vietos ir laiko aplinkybėms, dėl dviejų skirtingų dainų motyvų tarpusavio įtakos, sumaišymo ir sujungimo, dėl noro pritaikyti dainą savo nuotakai ir pergyvenimams. Todėl atsiranda dainos atmainos arba variantai¹⁶⁴. Štai pavyzdžiui: „Soldino girelė / Saulelė tekėjo, / Darius ir Girėnas / Kraujuose gulėjo“¹⁶⁵ ir palyginimui: „Soldino

¹⁶⁰ Miškinis A., Padangių broleliai, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 45.

¹⁶¹ Mačiukevičius J., Darius ir Girėnas, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 34.

¹⁶² Drėgva E., Kai buvo arti Lietuva, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 44.

¹⁶³ Kreipimasis į skaitytoją, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 2.

¹⁶⁴ *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1954, t. 4, p. 232.

¹⁶⁵ Liaudies daina, Darius ir Girėnas, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 66.

miškely / Lapeliai mirgėjo, / Darius ir Girėnas / Kraujuose gulėjo.“¹⁶⁶. Tokių pavyzdžių šiose dainose yra pakankamai.

Liaudies dainos, žinoma, išreiškia tuometinėje visuomenėje sklandžiusias nuotaikas ir jausmus. Todėl iš jų, mano manymu, galima tiksliausiai nuspėti tautos reakciją į tragediją. Pirmiausia šias dainas palyginus su ankstesnėmis į akis krinta, kad čia nėra tokio didelio S. Dariaus ir S. Girėno išaukštinimo ir hiperbolizuotos pagarbos jiems. Liaudies dainose galima matyti reiškiamą gailestį šeimoms netekus lakūnų: „Verkia štai jau dukrytėlė / mylimo tėvelio, / kad ir kaip prikelt norėtų, / bet ji to negali“¹⁶⁷. Kitoje dainoje rašoma: „Ir kai sužinojo Dariaus motinė, / Labai gailiai verkė savo sūnaitėlio“¹⁶⁸. Taip pat daugeliu atveju užsimenama, kad liūdėjo visa Lietuva: „Visas Kauno miestas nelaimingas buvo, / Gavo telegramą, kad lakūnai žuvo“¹⁶⁹. Dar reikšmingiau tas gedulas apibūdinamas šiomis eilutėmis: „Verkė Nemunas senelis, / Verkė Neris, Dauguva, / Ir Dubysa, ir Šešupė, / Verkė visa Lietuva.“¹⁷⁰

Dainose atsispindi tautos pasididžiavimas skrydžiu per Atlantą: „Per Atlanto vandenyną, / Link tėvynės mylimos, / skrido Darius ir Girėnas / Džiaugės širdys mūsų tautos.“¹⁷¹ Kaip ir anksčiau nagrinėtose dainose pabrėžiama, kad S. Darius ir S. Girėnas atnešė šlovę Lietuvai: „Skrido per Atlanto Didį vandenyną, / Nešė didžią garbę Lietuvai, Tėvynei.“¹⁷². Ir neperdedant išreiškiamas dėkingumas lakūnams: „Ilgai kovojo su gamta, / Atlantą nugalėjo, / Už tai dėkinga jiems tauta, / Nors tikslo nepriėjo.“¹⁷³

Žinoma, dainose galima išgirsti pasižadėjimų niekada nepamiršti S. Dariaus ir S. Girėno: „Ir pavardės minės, / Seni, jauni, kiekvienas. / Po visą Lietuvą skambės / Mūs Darius ir Girėnas.“¹⁷⁴ Čia reiktų atkreipti dėmesį į pastarojoje citatoje buvusį žodelį „mūs“. Galima spręsti, kad po tragedijos S. Darių ir S. Girėną tauta laikė „savais“ nors abu didžiąją savo gyvenimo dalį buvo praleidę JAV.

Lietuvių liaudis suprato lakūnų tikslus, mat dar prieš skrydį per Atlantą jie surašė savo testamentą, kuris skelbė: „Bet jei Neptūnas ar galingasis audrų Perkūnas ir mums bus rūstus – pastos kelią į Jaunąją Lietuvą ir pašauktą LITUANICĄ pas save, – tada Tu, Jaunoji Lietuva, turėsi iš naujo ryžtis, aukotis ir pasirengti naujam žygiui“¹⁷⁵. Tauta, matyt, tai suprato puikiai ir šią mintį

¹⁶⁶ Liaudies daina, Darius ir Girėnas, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 63.

¹⁶⁷ Liaudies daina, Dariui ir Girėnui, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 60.

¹⁶⁸ Liaudies daina, Susėdo lakūnai, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 62.

¹⁶⁹ Liaudies daina, Kai pavasarėlį, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 63.

¹⁷⁰ Liaudies daina, Daina apie Darių ir Girėną, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 61.

¹⁷¹ Liaudies daina, Daina apie Darių ir Girėną, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 61.

¹⁷² Liaudies daina, Susėdo lakūnai, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 62.

¹⁷³ Liaudies daina, Skrido du arai, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 64.

¹⁷⁴ Liaudies daina, Skrido du arai, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 64.

¹⁷⁵ Dariūtė N., Gamziukas A., Ramoška G., *Darius ir Girėnas, dokumentai*, Kaunas, 1991, p. 61.

išreiškė savo dainose: „Žuvo žuvo mūs didvyriai / jūras nugalėję, / mums palikę tai užbaigti, / ko jie negalėjo...“¹⁷⁶.

Profesionalių muzikų ar autorių kurtos dainos, lakūnus apibūdinančiais epitetais, gerokai pranoko liaudiškąsias. Pastarosiose S. Darius ir S. Girėnas kur kas žemiškesni – sūnaitėlis, jaunasis brolelis, mylimas sūnelis, brolis lakūnėlis. Tačiau iš kitos pusės nepamirštami parodyti ir jų išskirtiniai bruožai ir su jais susiję epitetai – tvirti, narsūs vyrai, arai ir, žinoma, didvyriai. Jau anksčiau buvo minėta, jog liaudies dainos dažnai būdavo pritaikomos esamoms gyvenimo realijoms. Ir dėl to atsirasdavo liaudies dainų atmainų ar variantų. Antra vertus, kai kurie žinomų poetų ar muzikų kūriniai žmonių būdavo tiek pamėgiami, kad tapdavo liaudies dainomis su joms būdingomis atmainomis. Šias situacijas galima pastebėti ir čia tyrinėjamosiose liaudies dainose. Matyt, jau sovietinės okupacijos laikotarpiu dainuotose dainose labai ryškus bruožas tragedijos kaltininkų apdainavimas. Vokiečių kariai buvo laikomi katastrofos kaltininkais, kas atsispindi ir dainose: „Vokiečiai klastingi laimės pavydėjo“¹⁷⁷, arba „Vokiečių sargyba / Kenkti nesiliovė, / Darių ir Girėną / Pamatę nušovė“¹⁷⁸.

Apibendrinat šias dainas galima pasakyti, kad jose labiausiai išreikštas gailestis ir liūdesys dėl įvykusios tragedijos, o ypač dėl žuvusių lakūnų, kurie kaip ne kaip nešė pasauliui žinią apie Lietuvą. S. Darius ir S. Girėnas liaudyje, matyt, buvo laikomi broleliais, o ne antgamtiškais dievais, kurie paaukojo savo gyvybes. Bet visgi lietuvių liaudis puikiai žinojo lakūnų istoriją ir sekė ją visais įmanomais būdais, pritaikydami įvairias versijas.

3. 2. Grožinė literatūra

3.2.1. Poezija

Poezija tyrinėjama bendrais bruožais, nesigilinant koku laikotarpiu buvo rašytos eilės. Mat interneto svetainėje <http://www.plienosparnai.lt> esantys eilėraščiai apie S. Darių ir S. Girėną¹⁷⁹ bei Irenos Jacevičienės poezijos knyga¹⁸⁰ labai skirtingų laikotarpių. Pastarosios poetės knyga išleista 1993 m., o interneto svetainėje pateikiami eilėraščiai buvo išspausdinti dar 1935 m. išleistoje P. Jurgėlos knygoje¹⁸¹ apie S. Darių ir S. Girėną.

Dažnas eilėraštis, nepriklausomai nuo autoriaus, pasižymi panašia stuktūra. Pirmiausia eilėraščių autoriai įvardina priežastis, kurios skatino S. Darių ir S. Girėną skristi į Lietuvą. Kaip pagrindinis motyvas įvardijama – meilė gimtajam kraštui, kuriame jie užaugo ir kurio garbei vėliau

¹⁷⁶ Liaudies daina, Dariui ir Girėnui, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 60.

¹⁷⁷ Liaudies daina, Kai pavasarėlį, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 63.

¹⁷⁸ Liaudies daina, Darius ir Girėnas, *Amžinas skrydis*, Vilnius, 1993, p. 63.

¹⁷⁹ Skrydis poezijoje, <http://www.plienosparnai.lt/page.php?952>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-04-25].

¹⁸⁰ Jacevičienė I., *Sakalų giesmė*, Vilnius, 1993.

¹⁸¹ Jurgėla P., *Sparnuoti lietuviai Darius ir Girėnas*, Čikaga, 1935.

pasiryžo skrydžiui per Atlantą. I. Jacevičienės eilėraštyje pasakojama, kad abiejų lakūnų vaikystė prabėgo Lietuvoje, todėl jos prisiminimai taip viliojo grįžti: „Paukščių trėlės ankstyvos / Ir deimanto rasos, / Ažuolai ir jauni, / Ir tvirti, / Upelių vingrių / Spindesys mėlynasis / Dar vaikystėj įaugo / Stepo ir Stasio širdy.“¹⁸² Štai Nedas Rastenis eilėraštyje „Dariui ir Girėnui“ sako: „Jūs Vytauto žemę mylėjot be galo“¹⁸³. O I. Jacevičienė parašė visą eilėrašį apie S. Dariaus ir S. Girėno jausmus Tėvynei ir pavadino jį - „Tėvynės ilgesys“¹⁸⁴. Kitas motyvas – lakūnai savo skrydžiu norėjo pašlovinti Lietuvos vardą. P. Jurgėla mini, jog: „Lietuvių tautą / Rūpėjo jiems žygiais papuošti.“¹⁸⁵ Ir nors ne taip kaip buvo tikėtasi, bet S. Darius ir S. Girėnas išgarsino Lietuvos vardą, tačiau ne sėkmingai įvykdę savo skrydžio tikslą, o žuvę lėktuvo katastrofoje. Daugelis autorių tai įvardija, kaip auką Tėvynei. I. Jacevičienė tai išreiškia sekančiais: „Kad ant aukuro / Savo Tėvynės brangios / Gyvybę ir garbę / Jai paaukos.“¹⁸⁶ Stasys Santvaras rašė, jog tai buvo „kraujo auka“¹⁸⁷, o I. Jacevičienė tai pavadino – „auka šimtamete“¹⁸⁸. Visų autorių eilėraščiuose sutartinai teigiama, jog ši auka išgarsino Lietuvą. Kazys Zupka rašo, kad „... išnešėt į aukštumas mažytės žemės vardą.“¹⁸⁹ N. Rastenis savo eilėraštyje ypač sureiškina šį faktą ir mini jį net kelis kartus: „Iš Jūsų narsumo pasaulis pažino / Lietuvą – Jos vardą išgirdo“ ir „Jūs vardą Tėvynės iškėlėt į dangų“¹⁹⁰.

Žinoma, eilėraščiuose minimi faktai apie skaudžiai visos tautos išgyventą lakūnų katastrofą. S. Santvaras šitaip apibūdina gedulo nuotaikas: „Ir juodos vėliavos, kaip liūdnos našlės, / Iškilo į gatves nuo Vilkaviškio lig toliųjų Ežerėlių“¹⁹¹. I. Jacevičienė savo eilėraštyje dėsto tokias mintis: „Atlanto galiūnus - / Apraudojo / Visa Lietuva / Liūdėjo vėliavos / Nuleistos, / Tik kaspilai / Juodieji plaikstės.“¹⁹²

Autoriai dedikuoja lakūnams amžiną pagarbą. Štai eilėraštyje „Dariaus ir Girėno kapas“ autorė sako, jog mes „didvyrių žygio neišduosim“¹⁹³. Vincas Greičius užsimena apie skausmą, kurį sukelia prisiminimai apie S. Dariaus ir S. Girėno katastrofą: „Bet daužo ir raižo lietuvio jausmus, / Atminus jų žygį, kurs baigės miškuos“¹⁹⁴.

¹⁸² Jacevičienė I., Vaikystės prisiminimai, Sakalų giesmė, Vilnius, 1993, p. 15.

¹⁸³ Rastenis N., Dariui ir Girėnui, <http://www.plienosparnai.lt/page.php?952>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-04-25].

¹⁸⁴ Jacevičienė I., Tėvynės ilgesys, Sakalų giesmė, Vilnius, 1993, p. 24.

¹⁸⁵ Jurgėla P., Sparnuoti lietuviai, <http://www.plienosparnai.lt/page.php?952>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-04-25].

¹⁸⁶ Jacevičienė I., Rauda, Sakalų giesmė, Vilnius, 1993, p. 69.

¹⁸⁷ Santvaras S. Giesmė Dariui ir Girėnui, <http://www.plienosparnai.lt/page.php?952>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-04-25].

¹⁸⁸ Jacevičienė I., Rauda, Sakalų giesmė, Vilnius, 1993, p. 68.

¹⁸⁹ Zupka K., Niujorkas-Kaunas, <http://www.plienosparnai.lt/page.php?952>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-04-25].

¹⁹⁰ Rastenis N., Dariui ir Girėnui, <http://www.plienosparnai.lt/page.php?952>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-04-25].

¹⁹¹ Santvaras S. Giesmė Dariui ir Girėnui, <http://www.plienosparnai.lt/page.php?952>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-04-25].

¹⁹² Jacevičienė I., Baisi žinia, Sakalų giesmė, Vilnius, 1993, p. 62-63.

¹⁹³ Jacevičienė I., Dariaus ir Girėno kapas, Sakalų giesmė, Vilnius, 1993, p. 81.

¹⁹⁴ Greičius V., Dariaus ir Girėno fantazija, <http://www.plienosparnai.lt/page.php?952>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-04-25].

Daug dėmesio autoriai savo poezijoje skiria didaktikai. Sekti S. Dariaus ir S. Girėno pavyzdžiu, mylėti Tėvynę taip kaip jie, turėtų būti kiekvieno lietuvių siekiamybė. Štai P. Jurgėla sako, kad: „Jų žygis garsus / Lietuvos sūnus / Mokys, kaip Tėvynei aukotis.“¹⁹⁵ Bernardas Brazdžionis eilėraštyje „Lituanicos Sakalams“ išsireiškia šitaip: „Vardai šviesūs Dariaus – Girėno / Erdvėm kartą jaunąją ves“¹⁹⁶. Tai pat autoriai šį reiškinį apibūdina šitaip: „Kiekvienas iš mūsų Jus du atsiminęs / Tvirtės, Jūsų kapą pamatęs“¹⁹⁷ arba „... kraujo auka.../ Ak tą, kuri pasiaukojimu didžiu / Gyventi, kurt ir viską nugalėti šaukia...“¹⁹⁸

Tiek tarpukario Lietuvoje, tiek po 1990 m. atgavus nepriklausomybę buvo jaučiama grėsmė šalies valstybingumui. Šį faktorių autoriai pabrėžė ir eilėraščiuose sakydami, jog reikia pasisemti drąsos iš S. Dariaus ir S. Girėno žygio. Štai tarpukario Lietuvos problemas mini N. Rastenis: „Iš Jūsų narsumo atgavome drąsą - / Lietuvis dabar jau nebijo. / Nuo šiol mūsų priešai sau kapą tekasa... / Atgausime savo Vilniją!“¹⁹⁹ O I. Jacevičienė savo eilėraštyje kalba koks svarbus buvo lakūnų pavyzdys, jų testamentų žodžiai kovojant už laisvę Sovietinės okupacijos metais: „Ir mūsų / Laisvės siekis / Per užkardas, / Per sienas / Į didį tikslą / Veržias, / Kaip Darius / Ir Girėnas.“²⁰⁰

N. Rastenis savo eilėraštyje labai stengėsi lakūnus išaukštinti. Kad jo poezija skambėtų kuo iškilmingiau, autorius pasitelkė kone visus žymiausius Lietuvos didžiuosius kunigaikščius – Gediminą, Algirdą ir žinoma Vytautą. Poetas rašo: „Garbingi didvyriai, ainiai Gedimino, / Vaikai tvirtavaliai Algirdo / ... Jūs Vytauto žemę mylėjot be galo“²⁰¹.

Poetai lakūnams apibūdinti sugalvojo, kur kas skambesnių epitetų nei liaudies dainų kūrėjai. Štai S. Darius ir S. Girėnas vadinami – sakalais, sakalėliais, narsiais sūnumis, Atlanto galiūnais, karžygiais Tėvynės, didvyriais, milžinais, drąsuoliais. „Lituanica“ pavadinama plieniniu sakalu, o jų skrydis – legendiniu. Ir netik I. Jacevičienė įsijautusi į lakūnų garbinimą pareiškė, kad: „Jų žygdarbio / Pasaulį / Nieks nepakartos.“²⁰²

Taigi apibendrinant S. Darių ir S. Girėną bei jų skrydį poezijoje, galima teigti, kad joje išskiriama lakūnų meilė gimtajai šaliai, neva todėl kamuojami šio ilgesio ir norėdami ją išgarsinti nusprendė įveikti Atlanto vandenyną. Poetai stengėsi pabrėžti, kokie puikūs pavyzdžiai S. Darius ir S. Girėnas yra visiems lietuviams, kaip svarbu sekti jų pėdomis, mokytis iš jų didvyriškų savybių. Vertinant kritiškai, poetai stengėsi kuo pompastiškiau minėti lakūnus, reikšti jiems perdėtą pagarbą.

¹⁹⁵ Jurgėla P., Sparnuoti lietuviai, <http://www.plienosparnai.lt/page.php?952>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-04-25].

¹⁹⁶ Brazdžionis B., Lituanicos Sakalams, <http://www.plienosparnai.lt/page.php?952>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-04-25].

¹⁹⁷ Rastenis N., Dariui ir Girėnui, <http://www.plienosparnai.lt/page.php?952>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-04-25].

¹⁹⁸ Santvaras S. Giesmė Dariui ir Girėnui, <http://www.plienosparnai.lt/page.php?952>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-04-25].

¹⁹⁹ Rastenis N., Dariui ir Girėnui, <http://www.plienosparnai.lt/page.php?952>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-04-25].

²⁰⁰ Jacevičienė I., Tauta vykdo testamentų priesakus, Sakalų giesmė, Vilnius, 1993, p. 105.

²⁰¹ Rastenis N., Dariui ir Girėnui, <http://www.plienosparnai.lt/page.php?952>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-04-25].

²⁰² Jacevičienė I., Vardas Lietuvos, Sakalų giesmė, Vilnius, 1993, p. 78.

3.2.2. Proza

Šioje dalyje turėjo būti apžvelgiamos trys žinomiausios prozos knygos apie transatlantinius lakūnus – S. Darių ir S. Girėną. Tačiau realiai istorijos yra tik dvi. Taigi pirmoji pasirodė J. Dovydaičio apysaka „Juodi debesys“ (1967 m.), kuri buvo perleista 1983 m. ir pavadinta „Atlanto nugalėtojai“. Tai iš esmės dvi identiškos apysakos, kuriose autorius daugiausia dėmesio skiria S. Dariaus ir S. Girėno atminimo įamžinimui Puntuko akmenyje. Pagrindinis kūrinio veikėjas Tomas Liepa pasitelkęs savo draugus stengėsi pastatyti lakūnams paminklą sunkiais nacistinės Vokietijos okupacijos metais. J. Dovydaitis trumpai nušviečia abiejų lakūnų ir skrydžio istoriją taip pat žmonių reakciją į tragediją. Pastarojo rašytojo brolis Vytautas 1990 m. išleido savo istorinę – biografinę apybraižą apie lakūnus. Jei J. Dovydaičio parašytą apysaką galima vadinti trumpu romanu²⁰³, tai V. Dovydaičio apybraiža yra mažiausiai kanonizuotas prozos žanras, esantis arčiausiai nemeninės žodžio sferos, kuris laisvai jungia objektyvią informaciją ir asmeninį įspūdį²⁰⁴. Taigi šioje apybraižoje gausu aviacijos istorijos, kuri vystėsi Pirmojoje Lietuvos Respublikoje. Žinoma, viską stengiamasi pasakoti per S. Dariaus gyvenimo prizmę. Taip pat aprašomos abiejų lakūnų biografijos, pasiruošimas transatlantiniam skrydžiui ir galiausiai atminimo įamžinimas.

Palyginus anksčiau atliktą poezijos analizę galima teigti, kad pagrindinės tendencijos išlieka tos pačios. Tik skirtingais laikotarpiais išleisti grožinės literatūros kūriniai įgauna vienkiių ar kitokių ypatumų. Nagrinėjant jau minėtus prozos kūrinius, labiausiai laikotarpio paveikta buvo J. Dovydaičio apysaka, ji parašyta sovietiniais metais. Ir, matyt, autorius pats būdamas transatlantinio skrydžio entuziastu kitaip negalėjo išleisti savo kūrinio neatidavęs duoklės cenzūrai. Štai jo apysakos pagrindinis veikėjas Tomas Liepa²⁰⁵ pirmosios Sovietinės okupacijos metais buvo paskirtas komiteto „paminklo Dariui ir Girėnui statyti pirmininku“. Ir tada prasideda tirada skirta pašlovinti okupacinės valdžios veiklai, ir pareikšti negatyvią nuomonę apie buvusią valdžią Pirmojoje Lietuvos Respublikoje. Galima rasti tokią eilutę apie vis dar neįvykusią paminklo S. Dariui ir S. Girėnui statybą: „visuomenė suaukojo daugiau negu šimtą tūkstančių, smetoninis neveiklumas prasiskverbė net į visuomenines organizacijas, migdė iniciatyvą, slopino energiją. ...dabar kai liaudis pajudėjo ir nori veikti be tuščių diskusijų“²⁰⁶. Apysakoje didžiausias dėmesys skiriamas T. Liepos veiklai vokiečių okupacijos metais. O tai sąlygoja dar didesnės nacių vykdomos politikos pagarsinimą kartais sutirštinant spalvas ir perdėdant buvusios situacijos reikšmę. Antai S.

²⁰³ Pagrindinis naujųjų laikų epikos žanras, kuriam priskirtini įvairios struktūros ir tematikos ilgi prozos kūriniai. Apysaką nuo romano skiria tik mažesnis turinys ir sudėtingumas.

²⁰⁴ Lietuvių literatūros enciklopedija, <http://www.lle.lt/search3.htm>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-04-27].

²⁰⁵ Tomas Liepa turi savo tiesioginį prototipą, egzistavusį ir nuveikusį daug darbų vardan S. Dariaus ir S. Girėno atminimo įamžinimo. Tai – Tomas Zauka.

²⁰⁶ Dovydaitis J., Juodi debesys, *Aerodromo apysakos*, Vilnius, 1967, p. 212.

Dariaus ir S. Girėno komitetas panaikintas²⁰⁷, o atskirai paprašius leidimo paminklo statybai apysakos herojus atsako: ...gal jūs galėtumėte Darių ir Girėną susieti su vokiečių tikslais... su komunizmo sunaikinimu ... su naująja Europa“²⁰⁸. Taigi kiekviena pasitaikiusia proga autorius pabrėždavo, kokie geri okupantai buvo sovietai, o kokie blogi vokiečiai.

V. Dovydaičio knygoje su lakūnais susijusi istorija pateikiama kur kas objektyviau. Pirmiausia dėl to, kad čia susipynęs grožinis ir mokslinis stilius. Be to ši knyga išleista jau nepriklausomoje Lietuvoje, todėl J. Dovydaičio knygoje plačiai įrodinėjama vokiečių kaltė dėl tragedijos, čia pateikta tik kaip dar viena versija.

Kaip ir poezijoje, taip ir prozoje svarbiausiu lakūnų skrydžio tikslu laikomas noras išgarsinti Lietuvą. Neva jau seniai S. Darius svajojo „padovanoti Lietuvai tokį skrydį“²⁰⁹. J. Dovydaičio apsakyme pagrindinis veikėjas reiškia susižavėjimą lakūnais: „Per okeaną mažučiu lėktuviuku du lietuviai!.. Lietuvos istorijoje panašių žygdarbių nebūta.“²¹⁰ V. Dovydaitis savo apybraižoje taip pat rašo, kad S. Darius perskristi Atlantą sieks „norėdamas išgarsinti pasaulyje tėvynę Lietuvą“²¹¹. Taigi, galima daryti išvadą, kad autoriai pabrėžia lakūnų misiją – išgarsinti Lietuvą pasaulyje.

Skirtingai nei poezijoje prozos kūriniuose skirta daug dėmesio apibūdinti kiekvieną lakūną atskirai. Mano nuomone, didesnio dėmesio nagrinėjamose knygose sulaukia S. Darius, kurio aktyvi visuomeninė veikla leido žmonėms jį geriau pažinti ir susidaryti apie jį nuomonę. Tuo tarpu S. Girėnas nagrinėjamuose darbuose apibūdinimas kukliau tiek kiekybės, tiek kokybės požiūriu. Tai galima būtų aiškinti tuo, kad S. Girėnas nebuvo toks aktyvus, traukiantis dėmesį kaip S. Darius. Kaip jau minėta anksčiau S. Darius šiuose prozos kūriniuose sulaukia daug dėmesio. Abu autoriai mini daug pastarojo lakūno sektinų asmeninių savybių taip pat jo nuopelnus Lietuvos valstybei. Štai viena iš panegirikų J. Dovydaičio kūrinyje: „Darius kupinas trykštančios energijos. Jis trokšta žygių, veiklos, nori atsidurti aštriose, nepatirtose situacijose, ką nors nepaprasta ir gera nuveikti Lietuvai.“²¹² V. Dovydaitis užsimena, kad S. Darius į Lietuvą grįžo ne tik pats, bet ir įkalbėjo sugrįžti daug ten esančių tautiečių. Skubėti reikėjo „kol Lietuvos dar nepasiglemžė Pilsudskio legionai“²¹³. Tada autorius aprašo ir išskirtinę lakūno išvaizdą: „...aukštas, šviesiaplaukis, kariškos tiesios laikysenos vyriškis. Traukė šypsena, retai dingstanti veide, energija trykštantis mėlynų akių žvilgsnis“²¹⁴. S. Darius dalyvavo Klaipėdos krašto sukilime²¹⁵ taip pat 1926 m. valstybės

²⁰⁷ Dovydaitis J., Juodi debesys, *Aerodromo apysakos*, Vilnius, 1967, p. 239.

²⁰⁸ Dovydaitis J., Juodi debesys, *Aerodromo apysakos*, Vilnius, 1967, p. 254.

²⁰⁹ Dovydaitis J., Juodi debesys, *Aerodromo apysakos*, Vilnius, 1967, p. 126.

²¹⁰ Dovydaitis J., Juodi debesys, *Aerodromo apysakos*, Vilnius, 1967, p. 166.

²¹¹ Dovydaitis V., *Vėjai blaškė, žaibai plakė...*, Kaunas, 1990, p. 91.

²¹² Dovydaitis J., Juodi debesys, *Aerodromo apysakos*, Vilnius, 1967, p. 129.

²¹³ Dovydaitis V., *Vėjai blaškė, žaibai plakė...*, Kaunas, 1990, p. 8.

²¹⁴ Dovydaitis V., *Vėjai blaškė, žaibai plakė...*, Kaunas, 1990, p. 8.

²¹⁵ Dovydaitis V., *Vėjai blaškė, žaibai plakė...*, Kaunas, 1990, p. 70.

perversme²¹⁶. Šie Lietuvos istorijai svarbūs įvykiai neliko nepastebėti ir nagrinėjamuose kūrinuose. V. Dovydaitis akcentuoja S. Dariaus kaip puikaus sportininko ir profesionalaus sporto pradininko Lietuvoje nuopelnus. Autorius rašo, jog: „1921 metais, universalus sportininkas Steponas Darius dalyvauja respublikos lengvosios atletikos pirmenybėse. Užima antrąją vietą ieties metime²¹⁷“. Jis buvo laikomas geriausiu futbolo komandos vartininku Lietuvoje²¹⁸ ir daugelio kitų komandinių sporto šakų pradininku bei entuziastu. Be viso to S. Darius buvo išrinktas Lietuvos fizinio lavinimo sąjungos pirmininku²¹⁹, rūpinosi pirmojo stadiono Lietuvoje reikalais²²⁰, įtraukiamas į Lietuvos sporto lygos valdybą bei buvo vienas iš Lietuvos aeroklubo steigėjų²²¹. Reikia pasakyti, kad visos anksčiau išvardintos veiklos buvo lakūno laisvalaikis, nes tuo metu pirmoje jo gyvenimo vietoje buvo tarnyba Lietuvos karo aviacijoje. Taigi autorių nupieštas S. Dariaus portretas tikrai pribloškiantis. Nedažnas visuomenės veikėjas sugebėjo tiek padaryti per visą savo gyvenimą, kiek S. Darius per 37 metus.

Autoriai negaili gerų žodžių ir S. Girėnui apibūdinti. Tačiau pastarąjį apibūdina jo asmeninės savybės, o ne indelis į Lietuvos istoriją, kuris nepalyginamai skurdesnis nei kolegos S. Dariaus. J. Dovydaitis šitaip apibūdina S. Girėną: „Žemaitukas – užsispyrėlis, didelis kruopšlys, nemėgsta daug kalbėti, geriau – veikti“²²². Autoriai ne kartą pažymi šias piloto savybes: „tylus, kuklus“²²³, „doras, sąžiningas“²²⁴, „ramus ir paslaugus“²²⁵. V. Dovydaitis leidžia suprasti S. Dariaus ir S. Girėno būdo bruožų skirtumus. Jis rašo: „kuklus ir neiškabus Stasys tokių plačių ryšių su lietuviškų organizacijų veikėjais kaip Steponas neturėjo“. Autorius pateikia neva tokias S. Girėno mintis: „Jis (S. Darius) daug geriau moka žmonėms paaiškinti, kodėl juos kviečiame, kaip sunaudojame jų aukas... Ne tam aš gimęs. Skraidyti, lėktuvus tvarkyti – kitas dalykas.“²²⁶ Taigi tokio neiškalbaus ir ramaus būdo vyro bruožus formuoja autoriai.

Autoriai apie lakūnus kalba ir bendrai. Vis pabrėžiami epitetai, kurie S. Dariui ir S. Girėnui suteikia ne visiems žmonėms prieinamų savybių. Dažniausiai rašoma apie herojų drąsą, vyrišką valią. Ne kartą jie pavadinami didvyriais, karžygiais, sakalais. J. Dovydaičio apysakos herojai juos pavadina „lakūnų lakūnais“²²⁷. Šios ryškiau išreikštos savybės verčia žmones gerėti ir pagarbiai vertinti viską kas liečia lakūnus.

²¹⁶ Dovydaitis V., *Vėjai blaškė, žaibai plakė...*, Kaunas, 1990, p. 84.

²¹⁷ Dovydaitis V., *Vėjai blaškė, žaibai plakė...*, Kaunas, 1990, p. 23.

²¹⁸ Dovydaitis V., *Vėjai blaškė, žaibai plakė...*, Kaunas, 1990, p. 38.

²¹⁹ Dovydaitis V., *Vėjai blaškė, žaibai plakė...*, Kaunas, 1990, p. 38.

²²⁰ Dovydaitis V., *Vėjai blaškė, žaibai plakė...*, Kaunas, 1990, p. 39.

²²¹ Dovydaitis V., *Vėjai blaškė, žaibai plakė...*, Kaunas, 1990, p. 41.

²²² Dovydaitis J., *Juodi debesys, Aerodromo apysakos*, Vilnius, 1967, p. 132.

²²³ Dovydaitis V., *Vėjai blaškė, žaibai plakė...*, Kaunas, 1990, p. 124.

²²⁴ Dovydaitis V., *Vėjai blaškė, žaibai plakė...*, Kaunas, 1990, p. 127.

²²⁵ Dovydaitis V., *Vėjai blaškė, žaibai plakė...*, Kaunas, 1990, p. 130.

²²⁶ Dovydaitis V., *Vėjai blaškė, žaibai plakė...*, Kaunas, 1990, p. 175.

²²⁷ Dovydaitis J., *Juodi debesys, Aerodromo apysakos*, Vilnius, 1967, p. 173.

Kūrinių autoriai stengiasi pabrėžti, koks dramatiškai sunkus buvo lakūnams skrydis. Dažniausiai kalbama apie skrydžio sąlygas smarkiai pabloginusią audrą. Štai J. Dovydaičio apysakos herojus taip kalba apie oro sąlygas, kurios buvo lakūnams skrendant į Kauną: „Kiekvienas paukštis slepiasi nuo tokio oro, o Darius ir Girėnas skrenda.“²²⁸ Tas pats autorius ne kartą pabrėžė skrydžio dramatiškumą: „Ar ne šitaip klaikiai kaukė ir švilpė audra, kai ji pasitiko du lakūnus vidury Atlanto?.. Aplinkui vingiavo žaibų gyvatės. Oranžinis paukštis skrido“²²⁹. V. Dovydaitis sukrečiančiai aprašo ir sudėtingą „Lituanicos“ pakilimą²³⁰, o patį skrydį vadina fatališku²³¹.

Abu autoriai savo kūriniuose mini lakūnams išreiškiamą pagarbą. Apie ją reiktų kalbėti ne tik iškart po katastrofos, bet ir vėliau. Štai J. Dovydaičio apysakos herojai rengė 9-ąsias skrydžio metines²³², vėliau buvo paminėtos ir 10-osios²³³. Pastarieji labai išgyvena, kad taip ir nesugebėjo tinkamai pagerbti S. Dariaus ir S. Girėno. Todėl sumanė panaudoti Puntuką, kuris saugos lakūnų atminimą amžinai. O prisidėti prie lakūnų įamžinimo buvo visiems didelė garbė.

Žinoma, reikia pabrėžti, kad autoriai stengiasi akcentuoti, jog S. Dariaus ir S. Girėno skrydis ateities kartoms turi būti pavyzdys. Autorius rašo: „Ir štai du žmonės, pakilę nuo žemės, aukodami savo gyvybes, parodo, kad yra žygių, kurie mūsų tautą pažadina gyvenimui. Šaukia į šviesą... Jų didvyriškų širdžių saulė – be dėmės ...Reikia ieškoti naujų didvyrių, kurie čia pat, greta, dūsta be paramos, nežinomi visuomenei.“²³⁴ V. Dovydaičio apybraižoje S. Darius kalba: „Jei žūsime, tai tegu lietuvių jaunimas žino ir geriau nujaučia, kam mes aukojamės“²³⁵. Tai skamba tarsi pareiškimas jaunimui siekti vis naujų aukštumų kaip tai darė S. Darius ir S. Girėnas.

Apibendrinant prozos kūrinių analizę, reikia pastebėti, kad kultas formuojamas tomis pačiomis priemonėmis kaip ir kitų žanrų kūriniuose. Akcentuojama lakūnų meilė Tėvynei, noras ją išgarsinti. Lakūnams skiriami skambūs epitetai. Tačiau skirtingai nei kitose analizėse, prozos kūriniuose autoriai turėjo galimybę plačiau aptarti kiekvieną lakūną atskirai ir pabrėžti gerąsias asmenines savybes. Žinoma akcentuojama ir didžiulė pagarba lakūnams, bei jų įamžinimas. Ko gero svarbiausia lakūnų kulto formavime ir palaikyme yra tai, kad raginama atsigręžti į S. Darius ir S. Girėną, ir iš jų didvyriško skrydžio pasisemti valios saviems tikslams įgyvendinti.

²²⁸ Dovydaitis J., Juodi debesys, *Aerodromo apysakos*, Vilnius, 1967, p. 168.

²²⁹ Dovydaitis J., Juodi debesys, *Aerodromo apysakos*, Vilnius, 1967, p. 196.

²³⁰ Dovydaitis V., *Vėjai blaškė, žaibai plakė...*, Kaunas, 1990, p. 200.

²³¹ Dovydaitis V., *Vėjai blaškė, žaibai plakė...*, Kaunas, 1990, p. 51.

²³² Dovydaitis J., Juodi debesys, *Aerodromo apysakos*, Vilnius, 1967, p. 290.

²³³ Dovydaitis J., Juodi debesys, *Aerodromo apysakos*, Vilnius, 1967, p. 326.

²³⁴ Dovydaitis J., Juodi debesys, *Aerodromo apysakos*, Vilnius, 1967, p. 171.

²³⁵ Dovydaitis V., *Vėjai blaškė, žaibai plakė...*, Kaunas, 1990, p. 182.

3.3. Paminklų analizė

S. Dariaus ir S. Girėno atminimui įamžinti buvo pastatyta apie 10 paminklų (nuo 1933 iki 2008 m.). Pagal reikšmę galėtume juos skirstyti į vietinės ir nacionalinės (monumentai, kurie yra žinomi viesiems) reikšmės. Vietinės reikšmės paminklai stovi Babtuose ir Šilalėje. Žinomiausiais, dar kitaip turinčiais centrinės reikšmės, galima vadinti paminklą Kaune (Ažuolyne) ir Puntuko akmenį. Kiekvienais metais, pažymint lakūnų skrydį, prie jų rengiamos šventės. Reiktų atskirti paminklus esančius užsienyje. Esantys JAV yra gausiai lankomi ir prižiūrimi netoliese gyvenančių Amerikos lietuvių, prie jų rengiamos skrydžio metinės. Tuo tarpu paminklai Lenkijoje svarbūs yra ne tik lietuviams, bet ir ten gyventiems lenkams. Pastarieji (turima omenyje netoli katastrofos gyvenančius žmones) ima save tapatinti su šiuo istoriniu įvykiu ir padedami Lenkijoje gyvenančių lietuvių taip pat LR Vyriausybės, ir kitų valstybinių įstaigų globoja paminklus bei kitas su tragedija susijusias vietas²³⁶.

Savo išvaizda S. Dariui ir S. Girėnui skirti paminklai yra pakankamai skirtingi. Tačiau jų simbolinės išraiškos siekia parodyti daug panašių dalykų (prasmių). Štai pavyzdžiui, juose labai dažnai vaizduojami abu lakūnų atvaizdai. Jie yra iškalti bareljefe, Puntuko akmenyje, antkapiniame paminkle ant S. Dariaus ir S. Girėno kapo, taip pat Kauno Ažuolyne esančiame paminkle lakūnams. S. Dariaus ir S. Girėno veidus galime sutikti paminkluose esančiuose Čikagoje ir Niujorke. Visuose paminkluose lakūnai atrodo rimti, susikaupę gal net rūstūs. Galima spėti, kad taip norima parodyti kiek drąsos ir atsidavimo reikėjo S. Dariui ir S. Girėnui perskristi Atlanto vandenyną. Puntuko akmenyje greta lakūnų veidų iškalti ir trys ąžuolo lapai. Kurie, matyt, galėjo būti lietuviškos jėgos, drąsos ir kilnumo simbolis.

Lakūnų įamžinimui naudojami nebūtinai su jų biografija ar aviacija susiję simboliai. Tačiau tie simboliai skirti S. Dariui ir S. Girėnui lengvai atpažįstami iš dualizmo – du lakūnai ir juos įprasminantys simboliai visada yra po du. Taigi skaičius du tampa reikšmingas, kaip atpažinimo ženklas. Abiejuose paminkluose Lenkijoje taip pat Beverli Šore (JAV) S. Darių ir S. Girėną simbolizuoja kiti objektai. Štai lakūnų žūties vietoje pastatytas paminklas susideda iš dviejų horizontaliai apverstų granitinių kryžių. Naujausias Myslibože (Lenkija) pastatytas paminklas susideda iš dviejų akmens pusrutulių, kurie pasak autoriaus reiškia dvi pasaulio, perskirto oro

²³⁶ Pakutkienė E., Iš Ščecino lietuvių veiklos, <http://www.ausra.pl/2009/0918/konsulatas.htm>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

erdves, dalis²³⁷. Beverli Šore esanti skulptūra vaizduoja du į dangų kylančius sparnus. Taigi šiuo atveju simboliai pakeitė realius lakūnų atvaizdus. Dar vienas daugeliui paminklų būdingas bruožas – stiebimasis į viršų. Galima neabejoti, kad šitaip stengiamasi ne tik įtvirtinti monumentalumą. Tačiau tai gali reikšti ir skrydį, erdves, kurias teko įveikti lakūnams. Tokiu pobūdžiu išsiskiriantys paminklai yra Kaune (Ažuolyne), Beverli Šore, Niujorke, Čikagoje. O lakūnų kapo (Kaune) paminklas pastatytas ant pilkapio.

Ant pačių paminklų ar kur nors šalia visada būna žodžiai skirti paaiškinti kieno garbei jis yra pastatytas. Daugeliu atveju ši formuluotė yra kone identiška. Štai ant lakūnų kapo stovinčiame paminkle iškaltas V. Mačiukos sukurtas tekstas: „DARIUS IR GIRĖNAS LITUANICOS SKRYDŽIU NUGALĖJĘ ATLANTĄ ŽUVO NEPASIEKĘ TĖVYNĖS 1933 LIEPOS 17“²³⁸. Atsižvelgiant į tai kur pastatytas paminklas, užrašas gali būti iškaltas keliomis kalbomis. Antai Myslibožo apskrities miške pastatytame paminkle užrašai trejomis kalbomis – lietuvių, vokiečių ir anglų. Lenkiškai užrašo nebuvo, nes statybų metu ši vietovė priklausė Vokietijai. Naujausiame Myslibože pastatytame paminkle užrašai lietuvių ir lenkų kalbomis: „Lietuvių tautos didvyriams Steponui Dariui ir Stasiui Girėnui, nugalėjusiems Atlantą, 75-osioms žūties metinėms atminti“²³⁹. JAV pastatytuose paminkluose užrašai aptinkami anglų kalba. Reiktų paminėti, jog užsienyje, tekstuose, galima rasti nuorodų į lakūnų tautybę, antai Myslibožo apskrities miške užrašas skelbia: „Čia žuvo lietuviai lakūnai Atlanto nugalėtojai Steponas Darius – Stasys Girėnas. New York 7 15 1933 – Soldin 7 17 1933“²⁴⁰. Taip pat skrydžio tikslas nurodomas: „COMMEMORATING THE TRANS ATLANTIC FLIGHT FROM NEW YORK TO KAUNAS LITHUANIA BY CAPTAIN STEPONAS DARIUS LEUTENANT STASYS GIRĖNAS, JULY 17 1933“.

Be tokių savaime suprantamų tekstų ant daugelio paminklų galime rasti lakūnų testamentą ištrauką. Štai Kaune, Ažuolyne esančiame paminkle, iškalta tokia eilutė: „SAVO SKRIDIMĄ SKIRIAME IR AUKOJAME TAU, JAUNOJI LIETUVA“. Ištraukas galime rasti ir Puntuko akmenyje bei Niujorke esančiame paminkle. Šie užrašai kaip ir visas lakūnų testamentas siekia paskelbti skrydžio tikslą – išgarsinti Lietuvą, bei įkvėpti jaunajai kartai ryžto, ir drąsos imtis naujų žygdarbių.

Žvelgiant iš chronologinės perspektyvos galima teigti, jog laikui bėgant kažkokių tendencijų atspindinčių vieną ar kitą laikotarpį paminkluose negalima įžiūrėti. Matyt, paminklų simboliką ir reikšmę labiausiai lėmė jų autoriai. Kad laikotarpis neturėjo jokios reikšmės paminklo

²³⁷ Stacevičius S., „Lituanica“ ir ugnis, <http://test.svs.lt/?Nemunas;Number%28238%29;Article%285806%29>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

²³⁸ Čepas J., Paminklai Dariui ir Girėnui – III, Aviacijos pasaulis, 2008, Nr. 12 (155), p. 9.

²³⁹ Miklova V., Paminklas lakūnams iš gimtinės riedulio, <http://www.kamane.lt/lt/atgarsiai/daile/datgarsis278>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

²⁴⁰ Čepas J., Paminklai Dariui ir Girėnui, I dalis, Aviacijos pasaulis, 2008, Nr. 9 (152), p. 8.

išraiškai, byloja faktas, kad 1993 m. pastatyto paminklo Kaune projektas buvo sukurtas B. Pundziaus dar 1937 m.

Lakūnų įamžinimas paminkluose formuoja rimtą požiūrį į juos. Jie simbolizuoja drąsą, jėgą, pasiryžimą. Paminkluose iškalti užrašai byloja ne tik pirminę informaciją apie S. Darių ir S. Girėną bei jų skrydį, bet ir lakūnų tikslus, kurie pakankamai aktualūs visais laikais. Paminklai nepavaldūs lakui, todėl nepriklausomai nuo laikotarpio jie turi atspindėti lakūnų ir jų žygio dydį, aviacijos idėją.

4. KULTO MATERIALINIŲ IŠRAIŠKŲ ANALIZĖ PAVELDOSAUGINIU ASPEKTU

Reiktų patyrinėti S. Dariui ir S. Girėnui skirtų paminklų Lietuvoje pripažinimą ir įpaveldinimą. Pagal objektams priskirtas vertes galima daryti prielaidas, leidžiančias sužinoti valstybės valdžios požiūrį į lakūnus ir jų kulto raišką.

Sovietmečiu kultūros paveldas buvo registruojamas Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašė (1973-1990). Paveldas buvo skirstomas į archeologijos, istorijos, architektūros ir dailės tipus. Pagal reikšmę objektai buvo vietiniai arba respublikiniai. Šie rodikliai padeda suprasti, kokią reikšmę oficialioji valdžia suteikdavo vienam ar kitam kulto objektui ir kaip ji kito. Štai Sovietinės okupacijos metais į Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašą įtrauktam Puntuko akmeniui (Anykščių raj.) priskirtos dvi vertės – dailės ir archeologijos (AR102²⁴¹ ir DR431²⁴²). Šis objektas tiek dailės, tiek archeologijos požiūriu turėjo respublikinę reikšmę. Reikia atkreipti dėmesį, jog valdžia šiai labai svarbiai kultūros vertybei (S. Dariaus ir S. Girėno kulto atžvilgiu) istorinės vertės nesuteikė. Tai liudija S. Dariaus ir S. Girėno žygio nuvertinimą. Tačiau iš kitos pusės S. Jucevičiaus-Dariaus ir S. Girskio-Girėno kapui buvo suteiktas IR62 numeris²⁴³. Iš jo galima nustatyti, kad objekto tipas buvo – istorinis, reikšmė – respublikinė. Atskirai saugomas S. Dariaus ir S. Girėno antkapinis paminklas²⁴⁴. Jam suteiktos vertės liudija jį esant respublikinės reikšmės dailės objektu (DR308). Dar sovietmečiu gelbėjant nuo sunaikinimo lakūnų gimtines, ten įamžintas jų atminimas. Todėl šie objektai turėjo būti įtraukti į Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašą ir pradėti saugoti. Tiek S. Dariaus (IV370²⁴⁵), tiek S. Girėno (IV616²⁴⁶) gimtinėms buvo suteiktas tipas – istorinis, reikšmė – vietinė. Tokiais statusais buvo saugomi S. Dariaus ir S. Girėno objektai Sovietinės okupacijos metais. Galima teigti, jog labiausiai įvertinti objektai buvo Puntuko akmuo ir lakūnų kapas bei antkapis. Tik aktyvios visuomenės dėka išsaugotos S. Dariaus ir S. Girėno tėviškės buvo mažesnės reikšmės kultūros paveldo vertybės.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę paveldosaugos srityje įvyko pasikeitimų. Buvo sudaryti nauji kultūros vertybių sąrašai - Naujai išaiškinamų istorijos ir kultūros paminklų sąrašas ir Laikinosios apskaitos paminklų sąrašas, kurie galiojo 1990-1995 m. laikotarpiu. Nuo 1995-2005 m.

²⁴¹ Kultūros vertybių registras, <http://kvr.kpd.lt/heritage/Pages/KVRDetail.aspx?lang=lt&MC=1891>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-05-10].

²⁴² Kultūros vertybių registras, <http://kvr.kpd.lt/heritage/Pages/KVRDetail.aspx?lang=lt&MC=7681>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-05-10].

²⁴³ Kultūros vertybių registras, <http://kvr.kpd.lt/heritage/Pages/KVRDetail.aspx?lang=lt&MC=10395>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-05-10].

²⁴⁴ Kultūros vertybių registras, <http://kvr.kpd.lt/heritage/Pages/KVRDetail.aspx?lang=lt&MC=7558>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-05-10].

²⁴⁵ Kultūros vertybių registras, <http://kvr.kpd.lt/heritage/Pages/KVRDetail.aspx?lang=lt&MC=10968>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-05-10].

²⁴⁶ Kultūros vertybių registras, <http://kvr.kpd.lt/heritage/Pages/KVRDetail.aspx?lang=lt&MC=11214>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-05-10].

Lietuvoje atsiranda LR kultūros vertybių registras, o nuo 2005 m. visoms kultūros vertybėms suteikiami nauji kodai (nors ir tebelieka tas pats LR kultūros vertybių registras). Toks sąrašų ir kultūros objektams priskirtų verčių palyginimas leidžia geriau įsivaizduoti valstybės valdžios požiūrį į kultą.

Jau iš anksčiau žinoma kaip S. Dariaus ir S. Girėno kultą paveikė Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas (žr. 2.4. poskyrį). Visos kultūros vertybės buvo vertinamos iš naujo, tai pakeitė ir papildė seniau į Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašą įtrauktų lakūnų kulto objektų tipus bei reikšmes. Štai dabar Puntuko akmeniui suteikiama mitologinė ir memorialinė vertė. S. Dariaus ir S. Girėno kapui Lietuvos Respublikos kultūros vertybių registre, buvusiame 1995-2005 m., buvo suteiktas kodas L1434²⁴⁷ ir jis priskirtas laidojimo vietų tipui. Dabar šiam objektui nustatytos trys vertės: istorinė, memorialinė ir dailės. O reikšmingumo lygmuo yra nacionalinis. S. Girėno gimtosios sodybos vietai suteiktas kodas – I154 (LR Kultūros vertybių registras, 1995-2005 m.) jau nurodo įvykio vietos tipą. Dabar ši sodyba naudojama kaip memorialinė vieta. O S. Dariaus sodyba Lietuvos kultūros vertybių registre nuo 1995 iki 2005 m. saugoma kaip statinių kompleksas (Nr. G62K²⁴⁸). S. Girėno ir S. Dariaus sodybos naudojamos viešajam pažinimui ir naudojimui.

Po Nepriklausomybės atgavimo buvo statomi ir atstatomi paminklai S. Dariui ir S. Girėnui. 1989 m. atstatytas paminklas Babtuose (Kauno raj.). Kultūros vertybių registro sąraše prie šio objekto pateikta pastaba, kad tai vienas pirmųjų nepriklausomos Lietuvos paminklų. Šio paminklo būklė apibūdinama kaip gera²⁴⁹. 1993 m. pagaliau pastatytas vienas iš svarbiausių paminklų lakūnams Kaune, Ažuolyne. Jo reikšmingumą lemianti vertė – memorialinė. Objektui suteikta nacionalinė reikšmė²⁵⁰. Tačiau pasirodo, kad valstybė nevienodai saugo objektus susijusius su S. Dariaus ir S. Girėno kultu. Štai Šilalėje 1993 m. pastatytas paminklas lakūnams iki šiol nėra įtrauktas į Kultūros vertybių registrą.

Taigi paaiškėja, jog dauguma kultūros vertybių Lietuvai atgavus nepriklausomybę įgavo arba gavo memorialinę vertę, vietoj anksčiau turėtų dailės ir istorijos. O tai reiškia, kad valstybės valdžia formavo labiau atminimo įamžinimo, reprezentavimo svarbą. Didžiausią svarbą kultui turintiems paminklams suteikta nacionalinė reikšmė. Iš to galima spręsti, kad šios kultūros vertybės turi aukščiausią valstybinę reikšmę. Didelę prasmę kultui turi su S. Dariumi ir S. Girėnu susijusių objektų atstatinėjimas.

²⁴⁷ Kultūros vertybių registras, <http://kvr.kpd.lt/heritage/Pages/KVRDetail.aspx?lang=lt&MC=10395>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-05-10].

²⁴⁸ Kultūros vertybių registras, <http://kvr.kpd.lt/heritage/Pages/KVRDetail.aspx?lang=lt&MC=10968>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-22].

²⁴⁹ Kultūros vertybių registro sąrašai, <http://www.kpc.lt/index.php?Lang=34&ItemId=28602>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-22].

²⁵⁰ Kultūros vertybių registras, <http://kvr.kpd.lt/heritage/Pages/KVRDetail.aspx?lang=lt&MC=31621>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-05-10].

IŠVADOS

1. Stepono Dariaus ir Stasio Girėno kultas pradėjo formuotis tik lakūnams žuvus. Būtent tragiška lakūnų mirtis, o ne transatlantinio skrydžio pasiekimai, kaip atskleidžia šis tyrimas, tapo pagrindinis faktas herojų kulto formavimuisi. Šiuo atveju lakūnai sugebėjo išreikšti visuomenei svarbias vertybes ryškiau už kitus. Jos neprarado aktualumo įvairiais kulto laikotarpiais. Nacionalinėse valstybėse jau seniai naudojamas herojų kultas, kurio tikslas telkti, mobilizuoti tautą siekti dabarties ir ateities tikslų. Tai galima pastebėti S. Dariaus ir S. Girėno kulte, kuris buvo suprojektuotas, nes lakūnai savo meilę ir pagarbą Tėvynei išreiškė visų ryškiausiai. Lakūnų kultas abiem savo aktyvumo laikotarpiais išreiškė tautos gyvenimui svarbias vertybes. Į kurias buvo norima lygiuoti visuomenę. Ne tik jų žygdarbis turėjo tapti pavyzdžiu, bet ir S. Dariaus ir S. Girėno asmeninės savybės turėjo tapti lietuvių tautiniais bruožais.

2. Didžiausias kulto aktyvumas ir puoselėjimas pastebimas tarpukario metais, t.y. tik ką po tragedijos, ir 1990 m., Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Pirmuoju kulto aktyvumo laikotarpiu buvo stengiamasi kuo greičiau ir kuo reikšmingiau įamžinti S. Dariaus ir S. Girėno atminimą. Šios iniciatyvos ėmėsi ne tik valdžia ar oficiozai, bet ir „plačioji“ visuomenė, kuri aktyviai dalyvavo įamžinimo darbuose prisidedama bent pinigais. Po 1990 m. būta kitos tendencijos – kultas buvo aktyvuojamas iš viršaus. Tuomet pagrindinė iniciatyva priklausė komitetui ir valstybės valdžiai. Kultui buvo keliami ypač dideli tikslai. Atkūrus Nepriklausomybę reikėjo ugdyti lietuviybę, patriotiškumą, sutelkti tautą sunkiu metu. Tada S. Darius ir S. Girėnas tiek savo žygdarbiu, tiek asmeninėmis savybėmis įkūnijo idealaus Lietuvos piliečio bruožus.

3. Sovietinės okupacijos laikotarpis kultui buvo problematiškas. Pirmaisiais pokario dešimtmečiais S. Darius ir S. Girėnas neteko herojų statuso, ir oficialioji ideologija buvo linkusi juos ištrinti iš atminties ar bent jau ignoruoti. Tik sovietinio „atšilimo“ laikotarpiu buvo imtasi aktyviau minėti skrydžio sukaktis. Tada S. Darius ir S. Girėnas buvo minimi kaip lakūnai įėję į pasaulio aviacijos istoriją. Tiesa neišvengta Sovietinės ideologijos prieskonio – itin akcentuota versija, kad vokiečiai yra herojų žūties kaltininkai.

4. S. Dariaus ir S. Girėno kulto mastą ir reikšmę galima identifikuoti pagal lakūnų atminimo įamžinimą. Kulto išraiškas sunku tiksliai suskaičiuoti, nes kartais, ypač JAV, S. Dariaus ir S. Girėno atminimas įamžinamas privačia iniciatyva, todėl žinomas ir prieinamas tik menkam ratui žmonių. Lengviausia lakūnų kultą identifikuoti pagal materialines jo išraiškas. Nuo 1933 – 2008 m. S. Dariui ir S. Girėnui vien paminklų pastatyta daugiau nei 10 (JAV – 3, Lenkijoje – 2, Lietuvoje – 5), atidengta ne viena memorialinė lenta. Norint susipažindinti ir parodyti visuomenei

lakūnų istoriją ir žygdarbį, įkurtos ekspozicijos bent 4 muziejuose bei atstatytose gimtinėse. Išleista apie 13 knygų, tarp kurių – mokslinė, grožinė literatūra, nuotraukų albumai, brošiūros. Sunku net ir apytiksliai įvardinti nematerialiųjų kulto išraiškų skaičių, ypač dainų, poezijos, prozos. Tačiau vienos iš svarbiausių lakūnų kultą demonstruojančių išraiškų yra 10 litų vertės banknotas, jų vardo medalis, jiems skirti metai (1993 m.). Visos S. Dariaus ir S. Girėno bei jų skrydžio įamžinimo išraiškos rodo kulto svarbą visuomenėje. Jų įvairiapusiškumas demonstruoja faktą, jog kultas žmones pasiekia bet kuriomis priemonėmis.

5. Minėtus kulto objektus išanalizavus semiotiškai paaiškėja, kad S. Darius ir S. Girėnas juose vaizduojami kaip neabejotini didvyriai. Kurių drąsa, ryžtu ir valia turėtų sekti kiekvienas. Ypač nematerialiosiose kulto išraiškose labai dramatiškai ir tragiškai apibūdinamas lakūnų skrydis. Išaukštinamas jų skrydžio tikslas – išgarsinti Lietuvą pasaulyje. O tragedijos akivaizdoje žadama niekada nepamiršti. Kad S. Darius ir S. Girėnas labiau žavėtų visuomenę, jie minimi greta tokių LDK kunigaikščių kaip Gediminas, Algirdas, Vytautas. Lakūnams ir „Lituanicai” priskiriami skambūs epitetai, kurie dar labiau padeda įtvirtinti kultą. Materialiosiose kulto išraiškose atsispindi monumentalumas ir aviacijos idėja. Taip pat būdingas duališkumas. Tiek materialiosiose, tiek nematerialiosiose kulto išraiškose simboliškai ar tiesiogiai atsispindi pagrindinis S. Dariaus ir S. Girėno siekis, kuris nepraranda aktualumo įvairiais laikotarpiais.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Publikuoti šaltiniai

1. Lietuvos aeroklubo pirmininko 1933-05-12 prašymas ministrui pirmininkui paspartinti pašto ženklų, skirtų S.Dariaus ir S.Girėno skrydžiui pažymėti, išleidimą, <http://www.archyvai.lt/exhibitions/dariusirgirenas/s12.htm>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-04-10].
2. Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone įgalioto ministro B.K. Balučio 1933-09-16 prašymas Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministrui suteikti oficialias žinias apie „Lituanikos“ katastrofos priežasčių tyrimą, <http://www.archyvai.lt/exhibitions/dariusirgirenas/s34.htm>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-04-10].

Oficialūs Lietuvos paveldo sąrašai

1. Lietuvos Respublikos kultūros vertybių registras (Kultūros paveldo centro duomenų bazė), <http://www.kpc.lt/>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-22].
2. Lietuvos Respublikos kultūros vertybių registras (Kultūros paveldo departamento duomenų bazė, <http://www.kpd.lt/>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-05-10].

Periodinė spauda

1. Archipovaitė L., Apie Dariaus ir Girėno žygdarbį, *Literatūra ir menas*, 1983, Nr. 1.
2. Balčiūnas J., Hitlerininkams nepavyko jų sunaikinti, *Literatūra ir menas*, 1966, Nr. 28.
3. Balčiūnas J. Įamžinkim atminimą, *Literatūra ir menas*, 1988-07-16.
4. Darius ir Girėnas atskrenda, *Dienos naujienos*, 1933, Nr. 159.
5. Didvyriai Darius ir Girėnas atvyko į Kauną, *Lietuvos aidas*, 1933, Nr. 161.
6. Dovydaitis J., Skridimas per vandenyną, *Švyturys*, 1958, Nr. 13.
7. Gamziukas A., Dariaus ir Girėno atminimas, *Mokslas ir gyvenimas*, 1988, Nr. 7.
8. Gamziukas A., Paminklas Dariui ir Girėnui, *Literatūra ir menas*, 1988-07-16.
9. Kaip ir prieš 60 metų, šimtai žmonių Kaune laukė virš Aleksoto pasirodant „Lituanicos“, *Lietuvos rytas*, 1993, Nr. 137.
10. Kap. Dariaus ir Girėno skridimas lygus Lindbergo skridimui, *Lietuvos aidas*, 1933, Nr. 169, p. 8.
11. Jau atskrenda kpt. Darius ir Girėnas, *Lietuvos aidas*, 1933, Nr. 157.
12. Jurgėla P., Du lietuviai tikrai lėktuvu skris iš Amerikos į Lietuvą, *Karys*, 1933, Nr. 14.

13. Jurgėla P., „Lituanica skirs iš Amerikos į Lietuvą, *Trimitas*, 1933, Nr. 21.
14. Lakūnas Vaitkus per Atlantą į Lietuvą jau skrenda, *Lietuvos žinios*, 1935, Nr. 216.
15. Lituanicos liekanos ir kap. Dariaus ir Girėno daiktai rodomi visuomenei Karo muziejuje, *Lietuvos aidas*, 1933, Nr. 168.
16. Mes skrisim iš New Yorko į Kauną, *Vienybė*, 1932, Nr. 110.
17. Plati paminklų statybos panorama, *Komjaunimo tiesa*, 1988, Nr. 132.
18. Pranckūnienė D., Perskridę Atlantą, *Švyturys*, 1968, Nr. 13.
19. Stelmok A., Burning-Bits, *Margutis*, 1932, Nr. 13.
20. S. Dariaus ir S. Girėno metų ir Pasaulio lietuvių vienybės dienos renginių programa, *Lietuvos rytas*, 1993, Nr. 132.
21. Vakar atidaryti Dariaus ir Girėno namai Vilijampolėje, *Lietuvos aidas*, 1935, Nr. 35.
22. Vyties Kryžiaus ordinais a.a. Dariui ir Girėnui, *Lietuvos aidas*, 1933, Nr. 160.
23. Žukas V., Dar kartą dėl Dariaus ir Girėno, *Literatūra ir menas*, 1988-05-28.

Istoriografiniai veikalai

1. Burge C. G., *The Complete Book of Aviation*, UK, 1935.
2. Dariūtė-Maštarienė N., *Darius ir Girėnas*, Vilnius, 1991.
3. Jurgėla P., *Sparnuoti lietuviai Darius ir Girėnas*, Čikaga, 1935.

Grožinė literatūra ir dainos

1. Amžinas skrydis, Vilnius, 1993.
2. Dovydaitis J., Juodi debesys, Aerodromo apysakos, Vilnius, 1967.
3. Dovydaitis V., *Vėjai blaškė, žaibai plakė...*, Kaunas, 1990.
4. Jacevičienė I., Sakalų giesmė, Vilnius, 1993.
5. Skrydis poezijoje, <http://www.plienosparnai.lt/page.php?952>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-04-25].

Interneto šaltiniai

1. Renginiai, skirti S. Dariaus ir S. Girėno skrydžio per Atlantą 75-osioms metimėms, http://www.kam.lt/EasyAdmin/sys/file...A3_spaudai.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].
2. Historic Floyd Bennett Field, http://www.geocities.com/floyd_bennett_field/, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-02-15].

Literatūra

1. Amerikos lietuvių inžinierių ir architektų sąjunga, http://www.litua.com/lt/zinynas/inzinieriu_s, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].
2. Bancevičiūtė T., Po 50 metų, *Kultūros barai*, 1983, Nr. 7.
3. Benedict A., Įsivaizduojamos bendruomenės, Vilnius, 1999.
4. Bernotas R., Bėgikai įveiks kilometrus, kurių pritrūko S. Dariui ir S. Girėnui, *Lietuvos rytas*, 1993, Nr. 129.
5. Braun G., Čikagos tarptautiniame oro uoste atidengta memorialinė lenta, įamžinti Dariaus ir Girėno transatlantinį žygį, http://www.alietuvis.us/al/index.php?option=com_content&view=article&id=948:ikagos-tarptautiniame-oro-uoste-atidengta-memorialin-lenta-aminanti-dariaus-ir-girno-transatlantin-yg&catid=51:aktualijos, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].
6. Čepas J., Paminklai DARIUI IR GIRĖNUI – III, *Aviacijos pasaulis*, 2008, Nr. 12.
7. Darius and Girenas, <http://www.economicexpert.com/a/Darius:and:Girenas.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-02-20].
8. Dariaus ir Girėno medalis, http://kariuomene.kam.lt/lt/kariuomenes_atributika/apdovanojimai/krasto_apsaugos_sistemos_apdovanojimu_aprasymas/dariaus_ir_gireno_medalis.html, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].
9. Dariūtė N., Gamziukas A., Ramoška G., *Darius ir Girėnas, dokumentai*, Kaunas, 1991.
10. Dobkevičius K., Istorinis skrydis per Atlantą, http://www.xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20030716/istving_01.html, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].
11. Dovydaitis J., Atlanto nugalėtojai, Vilnius, 1983.
12. Dovydaitis J., Vieno paminklo istorija, *Literatūra ir menas*, 1965, Nr. 9.
13. Jasiūnas E., *Darius ir Girėnas (1933-1993)*, Kaunas-Vilnius, 1993.
14. Gamziukas A., Trumpa LAK istorija, <http://www.plienosparnai.lt/page.php?43>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-02-24].
15. Gedvilienė A., Atgimimo paminklai, *Šilalės kraštas*, Vilnius, 1994, t. 1.
16. Gellner E., Tautos ir nacionalizmas, Vilnius, 1996.
17. Historia Szkoły, <http://www.zsp3mysliborz.info/news.php>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].
18. Kynas A., S. Darius ir S. Girėnas lietuvių dailės kūrinuose, *Kultūros barai*, 1983, Nr. 7.

19. Legendinio lakūno tėviškė rengiasi išskilmėms, <http://www.ve.lt/?data=2003-07-10&rub=1065924812&id=1057764036>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-02-10].
20. Leonas P., Tautiškumas ir nacionalizmas, *Kultūra*, Nr. 11-12, 1933.
21. *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1954, t. 4.
22. Lietuvių literatūros enciklopedija, <http://www.lle.lt/search3.htm>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-04-27].
23. Lietuvos kultūros fondas, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2008, t. 13.
24. *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje, 1940-1990*, Vilnius, 2005.
25. Lituania Basketball Academy, <http://www.lituanica.org/about-us.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].
26. Lituania futbolo klubo istorija, <http://www.scliths.com/?id=8>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].
27. McHugh P., Lithuanian Spirit Strong in Beverly Shores, *The Beacher*, 2005, Nr. 43.
28. Memorialinės ekspozicijos S. Dariaus ir S. Girėno gimtinėse, <http://www.lam.lt/html/tevidkes.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-02-10].
29. Miklova V., Pminklas lakūnams iš gimtinės riedulio, <http://www.kamane.lt/lt/atgarsiai/daile/datgarsis278>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].
30. Nikitos Chruščiovo biografija, <http://www.biografas.lt/biografija/110-nikita-chrusciovas>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].
31. *Nukentėję paminklai*, Vilnius, 1994.
32. Pakutkienė E., Iš Ščecino lietuvių veiklos, <http://www.ausra.pl/2009/0918/konsulatas.htm>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].
33. Pašto ženklai, <http://stamps.adie.lt/pradzia.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-02-24].
34. Pilaitienė A., Gimtojoje Stepono Dariaus sodyboje atidarytas muziejus, *Lietuvos rytas*, 1993, Nr. 132.
35. Punsko Dariaus ir Girėno pagrindinės mokyklos ir gimnazijos istorija, <http://www.lt.ugpansk.pl/index.php?id=25&id2=1>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].
36. Rajeckienė R., Didžiojo skrydžio minėjimas Lenkijoje, http://www.muzejai.lt/Prev_vers/kaunas/VDKM_Lenkijoje.htm, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].
37. Remembering Darius and Girenas, <http://www.javlb.org/bridges/issue5/dandg.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-02-20].
38. Skučaitė V., Istorinis detektyvas, <http://kauno.diena.lt/dienrastis/kita/istorinis-detektyvas-4005>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

39. Skučaitė V., Neramumai Ramybės parke, <http://kauno.diena.lt/dienrastis/kita/neramumai-ramybes-parke-13795>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].
40. Smith A. D., Nacionalizmas XX amžiuje, Vilnius, 1994.
41. S. Dariaus ir S. Girėno aerodromo istorija, <http://www.aleksotasair.lt/lt/index.php?page=history>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-02-24].
42. S. Dariaus ir S. Girėno transatlantiniam skrydžiui 70, Kaunas, 2003.
43. S. Girėno tėviškė, <http://www.lam.lt/lt/apie-mus/musu-padaliniai/s-gireno-teviske.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-05-10].
44. Šutininė I., Tautos istorijos mitai Lietuvos gyventojų sąmonėje, *Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika, Švietimo studijų sąsiuvinis*, Vilnius, 1997, Nr. 2.
45. Šutininė I., Tautos istorijos simboliai Lietuvos gyventojų tautinėje vaizduotėje: herojų įvaizdžiai ir jų kaita, *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, Vilnius, 2009, Nr. 1 (24).
46. Trataitė E., Trečią kartą garbingiausias Lietuvos lakūnų trofėjus – Dariaus ir Girėno taurė – plk. ltn. Eltono Meleckio rankose, <http://www.lka.lt/index.php/lt/197002/>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].
47. Vaičėnionis J., *Lituanicos skrydis*, Kaunas, 2006.
48. Vaitkevičiūtė V., *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius, 2007.
49. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2007, t. 11.
50. Zovienė D., Parskrido, *Literatūra ir menas*, 1993, Nr. 29.
51. Žymūs Kauno žmonės,
<http://atminimas.kvb.lt/asmenvardis.php?asm=DARIUS%20STEPONAS,%20tikroji%20pavard%EB%20Jucevi%20E8ius,%20Jucius>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].
52. 10 litų banknotas, <http://www.bankas.lt/10-litu-banknotas/>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].
53. 10 litų moneta, išleista Stepono Dariaus ir Stasio Girėno skrydžio per Atlantą 60 - osioms metinėms, http://www.lb.lt/lt/banknotai/progines_skrydis.html, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-04-20].

SANTRAUKA

Steponas Darius ir Stasys Girėnas Lietuvoje yra priskiriami tautos herojų kategorijai. Pagrindu tam tapo vienas jų gyvenimo faktas – 1933 m. jie sėkmingai perskrido Atlanto vandenyną, tačiau nepasiekę Lietuvos tragiškai žuvo tuometinėje Vokietijos teritorijoje. Nuo tada buvo stengiamasi kuo akivaizdžiau įprasmingi šį įvykį ir herojų asmenybes. Šiandieną, žvelgdami iš laiko perspektyvos, šį reiškinį drąsiai galime įvardinti asmenybių kultu.

Šiame tyrime kulto sąvoka traktuojama kaip perdėtas ko nors garbinimas, idealizavimas arba kam nors reiškiamas didžiulė pagarba. Nacionalistinė ideologija grįstose visuomenėse asmenų ar įvykių kultai atsiranda, ieškant tautinio idealo ir tuo pačiu siekiant formuoti (konstruoti) visuomenę. Istorinių asmenybių realūs ir „suklastoti“ bruožai tampa medžiaga tautinio įvaizdžio kūrimui ir turi atlikti tam tikras socialines funkcijas – sutelkti, sustiprinti tautą, suteikti jėgų kovoti negandų laikotarpiais ir siekti didybės sėkmės laikais.

Darbe analizuojamos kulto ištakos, aktyvumas ir raida. Identifikuojamos kulto socialinės funkcijos bei materialiosios ir nematerialiosios kulto išraiškos. Pastarosios analizuojamos semantiniu aspektu.

Išanalizavus šaltinius ir literatūrą galima teigti, kad S. Dariaus ir S. Girėno kultas pradėtas kurti iškart po lakūnų žūties. Didžiausias kulto aktyvumas ir puoselėjimas pastebimas tarpukario metais ir po 1990 m. Sovietinės okupacijos metais minėti asmenys vertinti nevienareikšmiškai. Pirmaisiais pokario dešimtmečiais jie neteko herojų statuso ir oficialioji ideologija buvo linkusi juos ištrinti iš atminties ar bent jau ignoruoti. Tik sovietinio „atšilimo“ laikotarpiu buvo imtasi aktyviau minėti skrydžio sukaktis. Tiesa, neišvengta sovietinės ideologijos prieskonio: itin akcentuota versija, kad vokiečiai yra herojų žūties kaltininkai. Dabar kiekvienais metais Lietuvoje liepos 17 d. minimos skrydžio metinės, kurių metu, beveik visose su S. Dariumi ir S. Girėnu susijusiose vietose rengiami renginiai. Ypač didelės išskilmės rengiamos jubiliejiniais skrydžio metais.

S. Dariaus ir S. Girėno kultą galima identifikuoti pagal lakūnų atminimo įamžinimą. Lakūnams vien paminklų pastatyta daugiau nei 10 (JAV – 3, Lenkijoje – 2, Lietuvoje – 5), atidengta ne viena memorialinė lenta. Norint supažindinti ir parodyti visuomenei lakūnų istoriją ir žygdarbių, įkurtos ekspozicijos muziejuose, atstatytose tėviškėse. Išleista nemažai knygų, nuotraukų albumų, brošiūrų, kuriuose stengiamasi nušviesti S. Dariaus ir S. Girėno istoriją.

SUMMARY

Steponas Darius and Stasys Girėnas are attributed to the category of national heroes. The basis for that was one fact from their life – in 1933 they flew the Atlantic; however they perished tragically without reaching Lithuania in the then territory of Germany. Since then, it has been striven to give a sense to this event and the personalities of the heroes as obviously as possible. Today, looking from the perspective of time, we may bravely identify the cult of personalities.

In the present research, the concept of cult is treated as the exaggerated worship of somebody, idealisation or as huge respect expressed to somebody. In the societies based on nationalistic ideology, the cults of persons or events appear seeking for the national ideal and herewith striving to form (construct) the society. Real and "fake" features of historical personalities become a material for creation of the national image and must perform some particular social functions – to concentrate, consolidate the nation, give it strengths to fight in the periods of hardship and pursue for majesty in the times of success.

In the paper, there analysed the sources of a cult, its activeness and development. The social functions of the cult as well as its tangible and intangible expressions are identified. The latter are analysed in the semantic aspect.

Having analysed the sources and literature, it is possible to state that the cult of S. Darius and S. Girėnas was started immediately after their death. The pick of the cult was noticed in the interwar years and after 1990. In the years of Soviet occupation, the mentioned persons were evaluated ambiguously. In the first post-war decades, they lost their status of heroes and the official ideology tended to erase them from memories or at least to ignore them. Only in the period of soviet "warming" the anniversaries of the flight were started to celebrate more actively. However, the savour of the soviet ideology was not avoided: the version that the Germans were the causers of the heroes' death was especially emphasised. In present, each year on the 17-th of July the anniversary of the flight is celebrated, during which, events are organised in almost all places in relation with S. Darius and S. Girėnas. Especially big celebration is organised in jubilee anniversaries of the flight.

The cult of S. Darius and S. Girėnas may be identified according to the commemoration of pilots. Over 10 monuments have been built to the pilots (3 - in the USA, 2 – in Poland, 5 – in Lithuania), not one memorial plaque was opened. In order to present the story of the pilots and their deed to the society, the expositions are made in museums, reconstructed native places. Lots of books, albums of photographs, brochures were issued striving to cover the story of S. Darius and S. Girėnas.

PRIEDAI

1 priedas

S. Dariaus ir S. Girėno atminimo įamžinimas Lietuvoje

Paminklas S. Dariui ir S. Girėnui atminti Babtuose

Nuotraukos autorius – nežinomas. Fiksavimo data – nežinoma.

Šaltinis: <http://babtai.puslapiai.lt/Galerija/1.jpg>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-05-10].

S. Dariaus ir S. Girėno bareljefai Puntuko akmenyje

Nuotraukos autorius – nežinomas. Fiksavimo data – 2007-08-16. Šaltinis:

http://lt.wikipedia.org/wiki/Vaizdas:LT_Anyksciai_Punktukas_01.JPG, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-05-10].

Antkapinis paminklas S.Dariui ir S.Girėnui Kauno Karių kapinėse
Nuotraukos autorius – nežinomas. Fiksavimo data – 2008.

Šaltinis: <http://www.plienosparnai.lt/page.php?898>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-05-10].

Bareljefas „Atlanto nugalėtojai S. Darius ir S. Girėnas“ Kauno aviacijos muziejuje
Nuotraukos autorius – nežinomas. Fiksavimo data – nežinoma.

Šaltinis: www.vilasejora.lt/?m=104&s=270, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-05-10].

Paminklas S. Dariui ir S. Girėnui Kaune, Ažuolyne.

Nuotraukos autorius – G. Kačergius. Fiksavimo data – 2010.

Šaltinis: <http://www.plienosparnai.lt/page.php?947>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-05-24].

2 priedas

S. Dariaus ir S. Girėno atminimo įamžinimas užsienyje

Paminklas S. Dariui ir S. Girėnui Čikagoje, JAV (Chicago)

Nuotraukos autorius – nežinomas. Fiksavimo data – nežinoma.

Šaltinis: <http://lt.wikipedia.org/wiki/Vaizdas:DariusAndGirenasChicago.JPG>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-05-10].

Paminklas S. Dariaus ir S. Girėno žūties vietoje, Myslibožo apylinkėse, Lenkijoje (Myslibórz)

Nuotraukos autorius – N. Korbutas Fiksavimo data – 2009-08-03.

Šaltinis: <http://www.plienosparnai.lt/page.php?629>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-05-10].

Paminklas S. Dariui ir S. Girėnui Niujorke, JAV (New York).

Nuotraukos autorius – nežinomas. Fiksavimo data – nežinoma.

Šaltinis: www.ltconsny.org/archyvas.htm, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010-05-20].

Paminklas S. Dariui ir S. Girėnui Beverli Šore, JAV (Beverly Shores)

Nuotraukos autorius – M. Draughn. Fiksavimo data – 2005.

Šaltinis: http://www.windypundit.com/archives/2005/03/road_trip.html, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-05-10].

Paminklas S. Dariui ir S. Girėnui Myslibože, Lenkijoje (Myślibórz).

Nuotraukos autorius – P. Ronamčikas. Fiksavimo data – 2010.

Šaltinis: <http://www.plienosparnai.lt/page.php?947>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011-05-24].

3 Priedas

S. Dariaus ir S. Girėno kulto objektų paveldosauginis statusas

Objekto pavadinimas	1973-1990 m. Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas	1990-1995 m.		1995-2005 m.	Nuo 2005 m.
		Naujai išaiškinamų istorijos ir kultūros paminklų sąrašas	Laikinosios apskaitos paminklų sąrašas	LR Kultūros vertybių registras	
Akmuo vad. Puntuku	AR102			M132	1891
Akmuo, vad. Puntuku, su Stepono Dariaus ir Stasio Girėno bareljefais	DR431				7681
Koplytstulpis S. Dariaus ir S. Girėno skrydžiui paminėti		2588			20628
S.Jucevičiaus-Dariaus ir S. Girskio-Girėno kapas	IR62			1434	10395
Stepono Dariaus ir Stasio Girėno antkapinis paminklas	DR308				7558
Stasio Girėno gimtosios sodybos vieta	IV616			I154	11214
S. Dariaus gimtosios sodybos vieta – memorialinis parkas	IV370			G62K	10968
Stepono Dariaus ir Stasio Girėno paminklas					31621

Objektų paveldosauginis statusas sovietinės okupacijos ir nepriklausomos Lietuvos metais